

KÜMÜŞ RAZAKOWA, GURBANBERDI WELBEGOW

EDEBİYAT

5-NJI SYNP ÜÇIN OKUW KITABY

Üçünji neşir

*Özbekistan Respublikasynyň Halk bilimi ministrligi
tarapyndan hödürlenildi*

«O'ZBEKISTON» NEŞIRYAT-ÇAPHANA DÖREDIJILIK ÖYI
DAŞKENT – 2020

UO'K 821.512.121-3+37.882
KBK 83.3(0)
R36

Ylmy redaktor:

Abajan Arazow – filologiýa ylmlarynyň kandidaty.

Syn ýazanlar:

Isa Arazow – Dörtköi tümenindäki 6-njy mekdebiň türkmen dili we edebiýat mugallymy;

Tirkeşbaý Baýjanow – Garagalpagystan Respublikasynyň Mekdebe çenli tälim ministriniň orunbasary.

Respublikanyň ýörite kitap gaznasynyň serişdeleriniň hasabyndan çap edildi.

ISBN 978-9943-01-741-2

© Razakowa K., Welbegow G., 2015, 2020
© «O'ZBEKISTON» NÇDÖ, 2015, 2020

KITAP – BİLİMLERİN ÇEŞMESİDİR

«Jahanda kitap dek mährem dost bolmaz...»

Nowaýy

Meniň ilki mekdebim diwaryndan gum dökülip duran ýerdöledi. Biz çöke düşüp, ýapyrylyp okaýardyk. Türkmen dilinde kitap çap edilmeyärdi. Neşirýat bolmasa-da, meşhur şahyrlaryň gatanly sözleri ölmeýärdi. Olar halkyň dilinde ýaşaýardy.

Men Magtymgulynyň, Keminäniň, Mollanepesiň goşgularyny öz golum bilen göçürüp aldym. Olary irginsiz okadym, ýatdan öwrendim. Edebiýata bolan höwes mende durdugyça ösýärdi.

Biziň halkymyzyň medeniýetiniň gülläp ösýän derejesi-de köp babatda çeper edebiýata bagly. Kitabyň her setiri tamdyranyň tary, her sözi onuň perdesi ýaly hiňlenip, okyjynyň pikirine pikir goşýar, duýgusyny oýarýar.

Ýazyjy kitabyň üsti bilen özüniň ömür tejribesini, düşünjesini, pikir-duýgusyny hödürleýär. Ol okyja ýüzlenýär: «Gadyrly dost, men şu kitaby seniň üçin ýazdym. Durmuş göreşden ybarat bolany üçin, adam dürli ýagdaýlara düşýär. Durmuşda gör nähili zatlar bar. Al. Oka. Seniň öz durmuşyňda, gyzykly işiňde... saňa kömek eder».

Kitap adamyň iň ynamdar ýoldaşy, iň gadyrly dostudyr. Şonuň üçin, gadyrly dost, edebiýata aýratyn üns ber, ony jan-dilden söýmek zerur.

B. Kerbabaýew

Kitapdyr ynsanyň baky hemrasy,
Oňarsaň bolgun sen şonuň gümrası.
Kitap – dostdur, asla gama batyrmaz, –
Pähmiňi goýaldar, pikirleň – şasy.

Jamy

HORMATLY OKUWÇYLAR!

Siz «Edebiýat» sözünü dördünji synpdan bilýärsiňiz. Eýsem, onuň manysy nämekä?

Edebiýat araplaryň «edep» sözünden alnan bolup, ol edepli, tertipli bolmagy öwredýän ylymdyr.

Edebiýat – durmuşy öwredýär. Durmuşdaky wakalaryň çeper beýany edebiýatda jemlenendir. Adam durmuşdan gös-göni maglumat almagy hem mümkin, ýöne edebiýat ony çeper serişdeler-obrazlar arkaly bezäp, bize ýetirýär. Şonlukdan, edebiýatyň bize ýetirýän maglumaty – sungat hasaplanýar.

Sungatyň görnüşleri juda köp.

Edebiýat söz sungatydyr. Edebiýaty döredýän ýazyjydyr şahyrlaryň esasy guraly sözdür. Olar özleriniň durmuşdan alan wakalaryny, oý-pikirlerini, duýgularyny söz arkaly beýan edýärler.

Sungatyň başga görnüşleri bilen bir hatarda edebiýat adam hem onuň durmuşynda möhüm ähmiýete eýedir. Ol adamda ýaşamaga höwes döredýär. Şol höwes arkaly ýaşamany öwredýär, onda-da nähili ýaşamany, akyly, edepli, mähir-muhabbetli çyn ynsan bolup ýaşamany...

Hormatly okuwçylar, siz hem çyn ynsan bolup ýaşamany öwrenjek bolsaňyz, edebiýat bilen dost boluň!

Soraglar we ýumuşlar:

1. B. Kerbabaýew nähili mekdepde okapdyr?
2. Mekdebiňiziň häzirki görnüşini dilden teswirläň?
3. Nowaýy, Jamy, Aýbek kitap barada nämeleri aýdypdyr?
4. Siz kanikul döwründe haýsy ýazyjylaryň kitaplaryny söýüp okadyňyz?
5. Edebiýat nämäni öwredýär?
6. Edebiýatyň esasy wezipesi we hyzmaty näme?

HALK DÖREDIJILIGI

Halk döredijiligi barada düşünje

Asyrlar boýy halk köpçüliginiň arasynda dilden-dile, nesilden-nesle geçip, ýatdan aýdylyan şahyrana edebi döredililige halk döredijiligi diýilýär. Halk döredijiligi mazmun hem şekil taýyndan dürli-dürlüdür. Olaryň birnäçesi gadymy döwürlerde döredilipdir. Halk döredijiligi döwre laýyk özgerip durýar. Halkyň dilini, edebiýatyny, taryhyny öwrenmekde ol uly ähmiýete eýedir.

Käwagt ýazyjy-şahyrlar öz eserleriniň temasyň hut halk döredijiligin-den alýarlar ýa-da halk döredijiliginiň nakyllar ýaly käbir görnüşleri bilen öz eserlerini bezeýärler. Edil şonuň ýaly-da, ýazyjy-şahyrlaryň öz ýazan eserleri, gymmat bahaly setirleri hem halk döredijiligine öwrülip gidýär.

Halk döredijiliginiň: epos, dessan, erteki, läle, hüwdi, monjugatdy, aýdym, şorta söz, rowaýat, nakyl, matal, ýaňyltmaç, sanawaç, ýaremezan, toý aýdymlyry, agylar, alkyş we dilegler, yrymlar ýaly görnüşleri bolýar.

Halk döredijiligi has gadym döwürlerde, heniz hat-sowadyň ýok wagtynda döräp ugrapdyr. Şonuň üçin halk döredijilik eserleri diňe dilden-ýatdan aýdylýp, soňky nesillere aýdyjy bagşylaryň, gürrüňçi, ertekiçi, dilewar adamlaryň ýatdan aýdyp bermekleri arkaly ýetirilipdir. Halk döredijilik eserleri hemişe şol bir durşuna durman, gepe çeper, dilewar adamlar tarapyndan üýtgedilipdir, kämilleşdirilipdir. Şonuň üçinem, olary döreden belli bir adamyň ady aýdylman, halk döredijiligi diýilýär.

Halk döredijiliginiň ýazuw edebiýaty bilen aşakdaky ýaly tapawutlary bar:

1. Ýazuw edebiýaty kim-de bolsa belli bir şahyr ýa-da ýazyjy tarapyndan döredilýär. Halk döredijiligi bolsa köpçülik tarapyndan kämilleşdirilýär, timarlanýar.

2. Ýazuw edebiýatynyň teksti hem durnukly bolýar. Awtordan başga adamyň ony üýtgetmäge ygtyýary ýok. Emma halk döredijilik eseri köpçülik tarapyndan üýtgedilip bilýär.

3. Ýazuw edebiýatynyň ýazylan wagty belli bolýar. Emma halk döredijiliginiň haçan ýüze çykandygy, döredilendigi anyk bolmaýar.

4. Ýazuw edebiýaty çap edilmek ýoly bilen köpçülik arasynda ýaýrasa, halk döredijiligi dilden-dile geçmek ýoly bilen bagşy-şahyrlaryň, kyssaçy-rowaýatçylaryň üsti bilen ilat arasyna ýaýraýar.

Öňki döwürlerdäki dörän halk aýdymlaryny, rowaýatlaryny, dessanlaryny biziň döwrümize halk bagşylary we dessançylary ýetiripdirler.

Şonuň üçinem olar türkmen halk döredijiligini saklaýjylar, baýlaşdyryjylar we ýaradyjylar bolupdyrlar...

Halk döredijiligi-de, ýazuwly edebiýat-da adamzadyň ruhy dünýäsini baýlaşdyrmaga, ony ahlak taýdan terbiýelemäge hyzmat edýär.

Soraglar:

1. Halk döredijiligi diýip nämä aýdylýar?
2. Halk döredijiliginiň ýazuw edebiýatyndan nähili tapawutlary bar?
3. Halk döredijiliginiň nähili görnüşlerini bilýärsiňiz?
4. Halk döredijiliginden bilýänleriňizi aýdyp beriň.

AÝDYMLAR

Türkmen halkynyň şahyrana döredijiliginiň iň köp žaýran janlarynyň biri aýdymlar hasaplanýar.

Ýörite heň bilen aýdylýan goşgulara aýdym diýilýär. Aýdym adamlar tarapyndan iki hili – sazly hem, sazсыz hem aýdylýp bilner. Aýdymlary ýörite şirin owazly adamlar – bagşylar aýdýarlar. Aýdymlary toý-tomaşalarda, oturyşyklarda, radio-tele-

wizorda ýörite bagşylar aýtsalar, ekin meýdanlarynda daýhanlar, öri meýdanlarda hoş owazly çopan-çoluklar aýdýarlar.

Aýdymlar dürli-dürli temada bolýar. Olar esasan, durmuş, ýaşaaýyş, töweregimizi gurşap alýan wakalar bilen baglanyşykly döredilýär.

Türkmen aýdymlary sada hem örän çeper düzülen goşgulardan saýlanyp alynýar. Şonuň üçin aýdymlar ula-da, kiçä-de örän düşnükli hem ýat tutmasy aňsat. Aýdymlar ony aýdyja-da, diňleýjä-de birmeňzeş täsir edip, olarda ruhy kuwwat, gaýduwsyz hyjuw döredýär.

Aýdymlar köplenç wagtlarda bir adam – bagşy tarapyn-dan aýdylýar, kämahal bolsa köpçülik /hor/ bolup hem ýerine ýetirilýär.

BOLMA

(«Görogly» eposyndan)

Ýalňyz balam algyn pendim,
Ýurduň terk ediji bolma.
Özüňden gaýry namardyň,
Minnetin çekiji bolma.

Gyraty besle jul bile,
Oturşgyn ähli il bile,
Ölinçäň bedasyl bile,
Mähriban bolujy bolma.

Ýaşulular geňeş etse,
Ýagşy-ýamana gözyetse,
Il halkyň bir iş tutsa,
Sen ondan galyjy bolma.

Tagam berseň bergin aja,
Daýangyn egri gylyja,
Emma duran gury agaja,
Nähak gan çalyjy bolma.

Şat bol il-halkyň görende,
Sözün al, geňeş berende,
Bir garyp aglap duranda,
Ýanynda gülüji bolma.

Jygalybeg, öwüş-öwüş,
Myhman gelse etsin söwüş,
Döwüşseň, mert bilen döwüş,
Namardy kowujy bolma.

«Bolma» goşgusy Jygalybegiň öz agtygy Görogla beren öwüt-nesihatlarydyr. Jygalybeg ýaş Göroglynyň durmuşda özüni nähili alyp barmalydygyny birin-birin ündeýär. Jygalybegiň öwüt-ündewleri ähli ýaşlar üçin hem keramatly pähimlerdir.

Soraglar we ýumuşlar:

1. «Bolma» goşgusy haýsy eposdan?
2. Goşguda kime, nähili öwüt-nesihatlar berilýär?
3. Jygalybegiň pähimlerine nähili düşünýärsiň?
4. «Bolma» goşgusyny labyzly okaň we ýat tutuň.

NAKYLLAR

Nakyllar bizden öňki geçen ata-babalarymyz tarapyndan döredilen adama akyly berýän, ýamany ýazgaryp, ýagşyny ündeýän gysgadan çuň manyly sözlemlerdir.

Nakyllar asyl hem göçme manyda bolup bilýärler. Olaryň gysgalygy, sazlanýşykly aýdylmagy ýatda berk saklanyp galmagyna ýardam edýär. Çuň manynyň az sözde, gelşikli sözlemede berilmegi nakyllaryň ötgürligini, täsiriligini güýçlendirýär. Nakyllarda sözler jaýdar ulanylyp, artykmaç ýa kem zat bolmaýar, pikir gysga, anyk hem täsirli beýan edilýär.

Nakyllar köp zat babatda döredilýär: olaryň arasynda zähmete, ylym-bilime, okuwa, baýlyk-garyplyga, adamkärçilige degişlileri-de bar. Watany, il halky söýmek, ene-ata, myhman-parazlyk, hünär, kesp-kär hakynda aýdylýanlary-da bar.

«Atalar sözi akylyň gözi», diýip, halkymyz nakyllaryň ähmiýetine ýokary baha berýär. Hakykatdan-da zähmetkeş köpçüligiň ýüzlerçe ýyllyk durmuş tejribesiniň esasynda emele gelen, pähim-paýhasyň netijesi bolan bu dürdäne sözleriň akyly-terbiýe berijilik ähmiýeti örän uly.

Nakyllar ýörite edaralar, işgärler tarapyndan toplanýar, özbaşyna kitap edilip çykarylýar.

Batyr söweşde belli, gorkak – öýde.
Duşmany bas, zyýan berse, as!
Il bilen gelen – toý-da baýram.
Mert özünden görer, namart – ýoldaşdan.
Namart – aş üstünde, mert – iş üstünde.
Aýbyny ýaşyran aýnalmaz.

Atylan ok daşdan gaýtmaz.
Göreniňi gizleme, görmedigiňi sözleme.
Ýüz göreniň ýüzi gursun.
Maslahatly biçilen don gysga bolmaz.
Özüni öweniň tanaby çüýrük.
Hatarda ner bolsa, ýük ýerde galmaz.
Egri azar, dogry ozar.
Ýagşylyk ýerde ýatmaz.
Adam adama dostdur, dogandyr we ýoldaşdyr.

Dost – dostuň aýnasy.
Ýigidi dostundan tana.
Az bolsun, uz bolsun.
Atam-enem şirin dilli ussady.
Bu günki işiňi ertä goýma.
Işiň ussasy – okamak.
Ýigide müň dürli hünär hem azdyr.
Köp okan, köp biler.
Okadym diýme, bildim diý.
Ýagşylyk et, ýanyňda gör,
Ýamanlyk et, alnyňda gör.

Soraglar we ýumuşlar:

1. Halk döredijiliginiň nähili görnüşine nakyllar diýilýär?
2. Adamlaryň özara pikir alyşmaklarynda olaryň nähili ähmiýeti bar?
3. Nakyllaryň asyl we göçme manylarda bolşuna mysallar getirip aýdyp beriň.
4. Özünüzden öýde asyl we göçme manyly nakyllardan ýazyp geliň.

GÖROGLYNYŇ DÖREÝŞI

(Gysgaldylyp alyndy)

I

Geçmişdäki gürrüňçiler şeýle rowaýat aýdýarlar:

– Gadym eýýamda, köne öten zamanda Çardagly Çandybil diýen bir ýurt bardy. Bu ýurduň soltany öz wagtyny

keýpi-sapada, aýşy-eşretde geçirerdi, il-ulsuň halyndan habar almazdy. Onuň hanlyk süren döwründe Gandybiliň garyp-gasarlarynyň sany gün-günden köpelyärdi, ezilip horlanýanlaryň ahy-nalasy asmana ýetýärdi. Bu zaňňaryň il-iň-günüň aladasyny etmeýänligi üçin, özge ýurtlaryň han-begleri häli-şindi Çandybiliň ilatynyň üstüýne çozup, «ogul-olja, gyz-ýesir» edip giderdiler.

Ol patyşanyň ile belli bir seýsi bardy. Onuň adyna Jygalybeg diýip at bererdiler. Jygalybeg özüniň adamkärçiligi, ýagşy-ýamana düşbülige bilen uly ile özüni aldyrypdy. Onuň aýdýan sözleri, berýän öwüt-nesihatlar il-ulsuň ýüreginden turardy. Şonuň üçin ony tanaýan, onuň gylyk-häsiýetine ýetik adamlar oňa sala salman, iş başyny tutmazdylar. Jygalybeg hem bildiginden ile geňeş bererdi hem-de il-iň geňeşini alyp, her ýerde, her bir işde olaryň sarpasyny saklardy.

Günlerde bir gün häki hanyň kazasy dolup, dünýäden ötdi, Çandybil ýurdunyň ilaty jem bolup:

– Indi kimi han götersekkäk? – diýip maslahat etdi. Her kim öz bilenini orta atdy.

Märekäniň köpüsi:

– Biz öňki goýlan handan birjik-de haýyr görmedik. Gaýta ýaman horlandyk, indi öz halymyzdan habar aljak, agyran-ynjan ýerimizde bile ynjaşjak adamyny han götereliň. Jygalybeg biziň şu islegimizi ödese gerek-diýip, ony aralaryndan han göterip goýdular.

Jygalybegiň üç ogly bardy. Iň uly oglunyň adyna Genjimbeg diýerdiler, ortanjy oglunyň adyna garry atasy Möminiň adyny da-kypdy, iň kiçi oglunyň adyna hem Adybeg diýerdiler.

Jygalybeg uly ogluny öylendirdi-illendirdi.

Genjim ýanyna bir gylly kelle getirip, öylendirilenden soň, dünýä talap bolup, atasyna peýany degmedi. Ol harsydünýälige ýüz urup, mal-mülk ýygnamak bilen boldy. Atasyndan öýüni aý-ryp, oňşuk-oňalgasyny başgalap, öz ugruna dünýä ýygnamak bilen mübtela bolup gidiberdi.

Mömin diýen ortanjy oglunyň bolsa akyly gelip-gitmeliräk, gö-zem şullurak boldy.

Jygalybeg:

– Her zat-da bolsa, bu meniň perzendim, atalyk borjymy ödemegim gerek-diýip, bu oglanam öýermegiň ugruna düşdi. Ol ýere bardy gyz sorap, bu ýere bardy gyz sorap, nirä barsa-da:

– Her bir märekede oýnalyp ýören oýnatgy, gözi şulla gyz bermiýäs-diýip, Jygalybegi gaýtaryp goýberýärler. Şunlukda, Mömin öýlenip bilmän, entek şol bolşuna galybersin.

Habary kimden al, Adybegden al.

Adybeg bir sahyphuruş, akyly, edermen, il-halka peýdaly ger-çek goç ýigit bolup ýetişdi. Ol bu günlügin tap-sa, ertirligini gaýgy etmezdi. Çandybil ýurdunyň açlykdan horlananlary, kişi zulumy-na, keseki han-begleriň sütemine çydap bilmedik ýigitler gelip:

– Adybeg, sen bir gerçek goç ýigit, sen bize rehimdarlyk edýärsiň, bizem saňa nöker bolup hyzmat etjek, ömrümüzizi seniň hyzmatyňda geçirjek – diýip, Adybegiň töwere-gine ýygnanyşyp başladylar. Adybeg hem:

– Geliberiň, asyl meniň gözläp tapyp bilmeýänimem siziň ýaly ýigitler-diýip, geleni öz ýany-na ýygnap, çay-çöregi gysgan-man berýär, at-ýarag, esbap-şaýlaryny düzedýär. Şunlukda, Adybeg bu toplanan ýigitleriň içinden saýyr-dyň, edermen kyrk ýigidi seçip, atly nöker edip, hemişelik öz ýany-na aldy. Galanlary bolsa ýow günü ýygnanýardylar. Şeýlelik bilen, Adybegiň at-owa-zasy ýokary göterildi.

Günlerde bir gün Jygalybeg:

– Oglum, indi men garrapdyryn, sen bolsaň il-ulusa özüňi aldyrdyň, töweregiňe ýigitleri ýygnadyň, kyrk atly nöker edindiň, özüňem «Ilim-günüm bolmasa, aýym-Günüm dogmasyn» diýip, il-ulsuň bähbidini arap gezýärsiň. Ol iki agaňdan-a haýyr yok, indi meniň hemme umydym sendedir, men ýurdy saňa tabşyryýaryn, indi ýurda özüň han bol-diýdi.

Atasynyň bu sözünü kabul edip, Adybeg ýurda han boldy. Uly il bolup, Adybegi gutladylar, dumly-duşdan oňa ýardam berdiler. Adybeg hem agyr märekä yüz tutdy:

– Adamlar, men size bil baglaýaryn, siz bolmasaňyz, meniň sizsiz barjak ýerim, aljak galam ýok. Adamy galdyrjagam ildir, güldürjegem ildir. «Dagdan arkasy bolanyň, daşdan ýüregi bolar» diýipdirler. Men indi öz bähbidim diýmerin. Her bir işde ilň sarpasyny saklaryn – diýip, uly wada berdi. Indi, Adybeg kyrk ýigidi bilen il bähbidini yzlap gezibersin.

Günlerde bir gün Adybeg kyrk atly nökerini alyp, awa-şikara çykdy. Kän ýol ýöräp, bir çolüstanlyga ýetenlerinde, hol garagörnüm ýerden gözüne bir kejebe göründi. Olar kejebe baka «Alla!» diýip at goýdular.

Indi habary üsti kejeбели akmaýanyň başyny çekip barýan, şyrlaň boz atlydan eşidiň. Ol atly bulary görüp, kejebeäni taşlap, atyny gamça basdy. Ýigitler şunça kowdular welin, emma ol ýetdirmän, gözlerinden gaýyp boldy, ol atly gözlerinden ýitensoň, yzlaryna dönüp, kejebeäniň ýanyna geldiler. Kejebeäniň içini barlap görseler, içinde bir päkize gyz otýr. Tarypyny aýdyp-diýip, soňuna çykar ýaly däl.

Bu gyzdan habar aldylar.

– Seniň adyňa kim diýýärler?

– Meniň adyma Gülendam diýýärler.

– Sen haýsy ýurduň adamsy bolarsyň?

Men Sirwan welaýatyndan bolaryn. Reýhanarap meni aljak bolup, öň birnäçe gezek ilimizi döwnük etdi. Birnäçe günäsiz pahyr ol zalymyň gamçysynyň pidasy boldy. Iň soňunda enem atamy-da gözümiň alnynda öldürüp, meni alyp gelýärdi. Ýaňky gaçyp giden şyrlaň boz atly şoldy. Mazaly, siz geler ýerde gelip, hernä meniň dadyma ýetişdiňiz. Ýogsam, ol meni gan agladyp, gara geýdirdi. Onuň elinde бүтін ömrüm, gaýgy-hasrat, gam-külpet bilen öterdi. Gül dek gyzyl meňzim zagpyran dek saralyp, hazan uran güle dönerdi-diýip, Gülendam Adybege aýtdy.

– Aga, size kim diýerler? – diýip sorady.

Men-ä, Gülendam gyz, Çardagly Çandybiliň hany bolaryn, adyma-da Adybeg diýerler. Bu duran atlylar hem meniň ýigitlerimdir. Men Çandybil ýurdunyň açlykdan, ýalaňaçlykdan horlanan-

laryna hossarlyk edýärin. Kişi zulüm-sütemine çydap bilmedik adamlara elimden gelen kömegimi berýärin-diýdi.

Onda Gülendamy:

Köp ýagşy edýärsiňiz, Adybeg aga, siz onda meniň bagtyma sataşan adam ekeniňiz. Onuň ýaly bolsa, siz menem özüňiz bilen äkidiň...

Adybeg Gülendamy öz ýany bilen äkidip, ony Mömine nika-lap, bagşy aýtdyryp, ýedi gije-gündiz toý berdi...

Adybeg ýykylan-sürşen ýerimizde biziň alnymyzdan direýär. Biziň aramyzda bu bir gerçek goç ýigit. Onuň yzyny tutar ýaly özüne mynasyp bir ogly bolsa, oňat bolardy. Dünýäden perzent-siz ötmek hem onuň at-owazasyna mynasyp däl. Eger diýeni-mizi etse, muny öýlendirsek, belki, munuňam özi ýaly bir oňat zürýady bolaýady-da-diýip, eden maslahatlaryny baryp Ady-bege aýtdylar.

Adybeg hem özüňize belli gerçek goç ýigit. Ol dinden çyksa çykjak, ilden çykjak däl. Nirä barsa hem oňa gyz berilýär. Gelen adamlaryň geňeşini aldy-da, Adybeg hem öýlendi.

Indi habary Adybegiň aýalyndan eşidiň. Adybegiň aýaly hamyla boldy. Günden-gün, aýdan-aý ötdi. Ol pahyr ýaş üstünde dünýäden ötdi. Ony eltip gonamçylykda goýdular. Aýy-güni ýetik çaga hem enesiniň garnynda gitdi. Adybegiň heniz çaga ýüzi düşmänkä, şeýle bolanyňa has hem gynandy. Ol ýedi gije-gün-dizläp hapa bolup öýde oturdy.

Gelniniň aş-suwuny sowansoň Jygalybeg:

– Oglum, sen beýle hapa bolup oturma, tur-da ýigitleriň bilen daglara bar. Guş salyp, aw awlap, seýil edip, göwnüňi göterip gel-diýdi.

Adybeg atasynyň pendini tutup, guşlaryny göterip, tazylaryny alyp, ýigitleri bilen seýil-şikara çykdy.

Günlerde bir gün kazasy ýetip, Adybeg hem tarpa-taýyn dünýäden ötdi.

Indi habary garry atadan eşidiň. Jygalybeg birnäçe ölümiň yzynda galyp, pahyryň bilinden kuwwat gaçdy, gözünden nur öçdi.

– Al-la, bu niçik boldy. Genjim oglumyň maňa paýany bolman, ol gitdi. Mömin beg oglumyň bolsa aklyly gelip-gitmeliräk boldy. Şu Adybegim ogullarymyň iň ýagşysydy, gerçek goç ýigitdi, mundan bir zürýat hem galmady-diýip, köp gamgyn boldy.

Günlerde bir gün Jygalybeg gözi uka giden wagtynda bir düýş gördi. Düýşünde:

– Tur, Jygalybeg, seniň bir ogluň boldy, gelniň guburyny barda barlap gör-diýip, Jygalybege habar berýärler...

Habary kimden al, Genjimbegden al. Genjimiň goýny-düýesi kändi.

Günlerde bir gün goýun çopanlarynyň biri gelip: – Genjim aga, meniň bakýan sürimiň içinde bir süýtli geçi bar. Ol geçi biraz garbanyp az-kem otlap doýansoň, sürüden aýrylyp, gabrystanlyga baka gaçyp gidýär... – diýdi.

Onda Genjim aýtdy:

– Sen sürini başga tarapa süräýseň bolmadymy?

– Genjim aga, her tarapa sürüp gördüm, hiç alaç bolmaýar, geçi şol mazaryň başyna her gün barmasa, durup bilmeýär – diýip, çopan aýdandan soň, ertesi sürini sürüp örä çykaranda, Genjimiň özi hem çopan bilen bile gitdi. Goýunlar meýdana çykyp, ýazylyp bir meýdan agyp-dönenden soň, şol geçi sürüden saýlandy-da, gonamçylyga tarap gidiberdi.

Çopan:

– Genjim aga, seret, halha, geçi gitdi-diýip görkezdi.

Genjim bilen çopan garama-garama geçiniň yzyna düşüberdi. Çopanyň aýdyşy ýaly, geçi bir mazaryň başyna baryp çekredi. Görden bir zat çykdy welin, endam-jany durşuna tüý bolup dur. Ol zat müňedekläp-emedekläp, baryp geçiniň aşagyna girdi. Geçi hem gerlip emdirmäge durdy.

Genjim beg çopan bilen mazardan-mazara böküp, bukdaklaşyp, ýakynrak baryp, syn edip görse, bu zat adam çagasyna meňzeýär. Genjim:

– Meniň inim Adybegiň aýaly ölende, çagasy göwresi bilen gidipdi, bu şonuň gabrydyr-diýip, çopana aýtdy. Onýança geçi hem çagany emdirip, ýene sürä baka tutduryberdi.

Genjimbeg:

– Al-la, muny tutup, alyp gidäýsem, menem bir iş bitiren adam bolardym-diýip, öňe baka süýşüp ugrady welin, oňa deňiş ol zat hem ony görüp, derrew gaçdy-da, gabra girip gitdi. Bular baryp mazara esewan etseler, mazar Adybegiň aýalynyň mazary ekeni. Bu zat hem şonuň göwresi bilen giden çaga eken. Mazaryň bir tarapyndan kiçiräk deşik açylyp, çaga şol deşikden girip-çykýar eken.

Genjim ony tutup bilmejegine gözi ýetip, bu oglanyň hem Adybegiň çagasydygyny ýagşy bilenden soň, duran ýerinden atlandy-da, kakasyna buşlamaga gyp basaýdy. Atyny gara dere batyryp öýe bardy. Atdan towsup düşüp, gapydan girdi-de, Jygalybege garap baş keleme söz aýdar boldy, gör bak näme diýýär:

Eşit, atam Jygalybeg,
Saňa döwran geldi bolgaý,
Eýäm saňa ogul berdi,
Seniň günüň dogdy bolgaý.

Seniň işiň küşat boldy,
Är-pirleriň nazar saldy.
Saňa görden bir ses geldi,
Seniň ogluň boldy bolgaý.

Atam röwşen boldy gözüň,
Hatasy ýokdur bu sözüň,
Açyldy talyg ýyldyzyň,
Saňa döwran geldi bolgaý.

Genjimbeg diýr, ýa mähriban,
Könlümüzde ýokdur arman,
Çandybile dönüp döwran,
Bize döwlet geldi bolgaý.

Bu habary eşidensoň, Jygalybeg şatlygyndan zöwwe ýerinden galdy, Genjim oglunyň boýnundan gujaklap ogşady, ikisi tirkeşip daşaryk çykdy-da, atlanyp mazarçylyga baka gitdi. Bu habary eşidip, uludan-kiçä Çandybil halky hem bularyň yzından mazarçylyga baka gitdi. Jygalybeg şol gidişine Genjim bilen mazarystanlyga bardy. Halk hem olaryň yzlary bilen baryp ýetdi.

Bu çagajyk adam-gara ýok wagtynda görden çykyp, mazaryň daşynda oýnar eken. Bardy-geldi adam-gara göräýse-de, gaçyp göre girer eken.

Jygalybeg Genjimbeg bilen mazarçylyga ýetip baranda, Genjimbeg bir gabryň başujunda oýnap, emedekläp ýören ça-

gany oňa görkezdi. Jygalybeg görenden soň, ol çaga-da bulary görüp, gaçyp göre girip gitdi. Ýaşulular Jygalybegiň ýanyna gelip:

– Bu çaganyň oguldygyny, gyzdygyny barlamak üçin mazaryň bir ýanynda aşyk, ýene bir gapdalynda gurjak goýup göreliň-diýip maslahat etdiler-de, çaganyň çykýan ýeriniň bir gapdalynda aşyk, bir gapdalynda hem birnäçe gurjak goýdular. Özleri bolsa bir tarapa çekilip bukuldylar. Birnäçe wagt geçenden soň, şol töwerekde hiç kim ýokdur güman edip, çaga emedekläp görden çykdy. Gyzyl-çyzyl bolup duran gurjaklara gözi düşdi-de, çaga birbada hatara oturdyran gurjaklara baka ýüzlendi. Olaryň ýanyna baryp, üşerilip seretdi, emma el urmady. Soň gabryň beýle tarapyna aýlandy welin, üýşüp ýatan aşyklara gözi düşdi. Çaga hasanaklap bardy-da, aşyklary jagyrdadyp oýnamaga başlady.

Bir meýdan oýnandan soň, ýene göre girip gitdi. Bukulyp, synlap ýatan adamlar hem onuň oguldygyny bildiler. Jygalybeg:

– Indi bu çagany nähili ýol bilen tutup almak bolarka? – diýip, halka maslahat saldy.

Adamlaryň biri:

– Duzak gurup tutmak gerek-diýdi, ýene biri başga bir zat diýdi, garaz, her kim öz göwnüne gelenini aýtdy. Olaryň arasynda eýer ussaçylygyny edýän bir garryja ýaşuly bardy. Onuň işi-pişesi eýer ýasamakdy. Ol:

– Bir eýeriň üstüne ýelim çalyp, şol çaganyň çykyp oýnaýan ýerinde goýmak gerek. Şeýdip goýulsa, çaga görden çykan wagtynda, eýeriň üstüne münüp oýnanda, ýelmeşip galar. Ynha, onsoň baryp tutaýmaly bolar-diýdi. Duran adamlaryň hemmesi: «Eýerçi dogry aýtdy-da, eýerçi dogry aýtdy» boluşdylar. Jygalybeg hem bu maslahaty makul gördi, bir köne eýeriň üstüne ýelim çaldylar, eýeri eltip, şol gabryň ýanynda goýdular-da, özleri öňküleri ýaly bir tarapa çekilip gizlendiler.

Birsalymdan soň çaga ýene öňküsi ýaly görden daşyna çykdy, çykan badyna hem eýere gözi düşüp, şoňa baka ugrady. Baryp onuň gaşyndan ýapyşdy-da, çüýlerini dyrnagly bilen dyrmalap

başlady. Biraz salym dyrmalap o ýerine, bu ýerine seredenden soň, eýeriň gaşyndan ýapyşyp, üstüne bir aýagyny atagada dyzady welin, bu ýan tarapyna agyp togalandy. Ol ýene turup münmekçi boldy, emma bu sapaý jaýdar atlanyp üstünde oturdy-da, loňkullap oýnamaga başlady. Çaga eýeriň üstünde ep-esli oturandan soň, endamynyň ýylysyna ýelim ýumşady. Endamy durşuna tüý bolup duransoň, çaga eýere mäkäm ýelmeşip, durdugyça berkişdi. Soň çaga düşüp gitmekçi boldy, emma düşüp bilmedi. Jygalybeg, beýleki syn edip ýatan adamlar çaganyň eýere berk ýelmeşenni bilip, tarsa ýerlerinden turup, baryp çaga bilen eýeri gujkladylar.

Çaga aýylganç bir ses bilen gygyrdy. Hemme adamlaryň depe saçy üýşüp gitdi. Ol göýä tora düşen jeren balasy ýaly, depirjiklemäge başlady. Jygalybeg ony ýuwaşlyk bilen eýerden aýryp, gujagyna alyp öýüne geldi. Aýallar oňa egin-eşik geýdirdiler. Jygalybeg jar çekdirip, Çandybiliň ähli halkyny ýygnap, janly soýduryp, gaýnatma asdyryp, çanak-çanak nahar çekdirip, oturan agyr märekä maslahat saldy:

– Aý, halaýyklar, men Adybegiň yzy binyşan galdy diýip, näumyt bolup gynanyp ýördüm, bu gün bolsa hudaýym maňa bu çagany Adybeg oglumdan nyşan berdi. Bu çaga türkmen il-ulsunyň gerçek goç ýigit ogly bolsun. Bu çaga siz at goýuň:

– Bir ýaşuly:

– Bu çaga garaňky görden ýagty dünýä çykdy, munuň ady Rõwşen bolaýsyn-diýdi.

Oturanlar: «Şol boldy-da, şol-boldy» diýşip, Rõwşen ady makullap, öýli-öýüne dargamakçy boldular.

Emma şol märekäniň içinde oturan bir garryja adam:

– Siz bu çaga täzeden bir at toslap tapjak bolşup, her haýsyňyz agzyňyza gelenini urup oturmaň. Ol çaga dünýä gelelinde, ady bilen geldi. Onuň ady Görogly bolar diýdi.

Bu garybyň sözüne hiç kim gulak asmady. Gaýtam, onuň gürrüňine gülsüp: «Bu bir çaşan garrydyr» diýip, ýaňsylamaga başladylar.

Soraglar:

1. Bu bölüm nähili waka bilen başlanýar?
2. Ilatyň Jygalybegi han bellemeginiň sebäbi näme?
3. Adybeg kim? Ol halkyna neneňsi hyzmat edýär?
4. Jygalybeg düýşünde näme görýär?
5. Görden çykan oglany neneňsi ýol bilen tapýarlar?
6. Jygalybeg dagy çagany nädip tutýarlar?
7. Gonamçylykda gola salnan çaga nähili at dakýarlar?

II

Indi habary kimden al, Jygalybegiň agtygy Rõwşenden al.
Rõwşeni ýedi ýaşyna barynça, göz-gulak bolup sakladylar.
Ol ot ýaly oglan bolup ýetişdi Ýedi ýaşyna baransoň, Jygalybeg

ony molla berdi. Mollada birnäçe wagt okandan soň, Jygalybeg Röwşeniň biline tylla kemer, aýagyna tylla nally ädik, başyna telpek, eline altyn kenek berip:

– Bar, oglum, sen oğlanlar bilen oýnaber-diýip, agtygyny oýnamaga iberdi. Röwşen oğlanlara goşulyşyp, olar bilen hem öwrenişip gitdi. Ol oğlanlar bilen aşyk, çilik, top, tüwdürme, döwmaç, taýakdikdi hem başga oýunlary oýnap geziberdi.

Röwşen oýunda mydam ejiz oğlanlaryň tarapyňy tutardy. Utulanynarazy bolman, dawa-jenjel turuzýan baý ogullarynyň başyna itiň derisini geýdirerdi. Şonuň üçin munuň deň-duşlary onuň Röwşen adyny tutman, hemişe Görogly diýip ýörensoňlar, il arasynda hem onuň adyny Görogly diýip tutdular. Şeýlelik bilen, şu at gitdigiçe ýörgünli at boldy.

Görogly kiçijikliginden özüniň ähli deň-duşlaryna baş bolup gezerdi... Görogly bazar baggallaryna, hannaslaryna ot ýakdyrmazdy.

Päh, söwdagär zaňňarlaryň-da nebsewürlikleri, zandyýamanlyklary özüňize belli. Olar diňe öz bähbitlerini arap gezyýerler. Bir gysym kişmiş zyýan çekenlerinden janlarynyň çykanyny gowy görýärler.

Bir gün hemme baggallar, hannaslar bir ýere ýygnandylar. Özleriniň ýaşulularynyň biriniň öýünde üýşmeleň gurap, maslahat etdiler: Olaryň arasyndan tüýkesme zaňňaryň biri derdinip:

– ...Bu oğlan häzir şunuň ýaly, eger ulalaýsa, biziň kyrkymyzy bir gazyga çatar. Irgözinden mundan dynmak alajyny etmegimiz gerek-diýdi. Oturanlaryň her haýsy bir zat diýişdiler. Ahyrynda «muny ýaş wagtynda ýitirim etmeli» diýip, gürrüňlerini bir ýere çugdamlap dil düwüşdiler.

Bu maslahatyň içinde Jygalybege dost bir adam bardy. Ol sesini çykarman, maslahaty diňläp otyrды. Bu adam maslahat gutarandan soň, Jygalybegiň ýanyna baryp:

– How, Jygalybeg, pylan mähellede söwdagärleriň maslahaty boldy. Şol ýerde şeýle-şeýle gürrüň edildi. Sen şu agtygyň ýetişyänçä, başga bir ýurda çyksaň gowy bolardy-diýip, Jygalybege maslahat berdi, emma Jygalybeg nirä baryp, kime dady-

ny aýtsyn. Kim onuň derdine derman etjek? Haýsy han, haýsy soltan onuň sözüne ynanyjak? Şonuň üçinem ol başga ýurda çykmak hakynda pikirem etmedi, göwnüne-de almady:

– Her zat-da bolsa, men öz ilimiň içinde bolayyn, il-halkyň menden agyran-ynjan ýeri ýok bolsa gerek. Halk ynjamasa, il-ulus närazy bolmasa, maňa şol bolýar. Goý baş-on sany neb-sewür zaňňar näme bolsa şol bolsun. Olar meniň üstüme-hä gelip bilmezler. Eger geläýseler-de uly iliň maňa arka durjakdygyny olar bilýändirler. Şonuň üçin olar näme etseler-de, aşakdan ederler, ogryn ederler, bildirmän etjek bolarlar, goý, bildiklerini etsinler bakaly, başa gelenini görüberdik-dä – diýip, gelip habar beren dost adamsyny hoşamaýlyk bilen ugratdy-da, Gülendam daga Rövşen jandan göz-gulak bolmaklygy, ony uzak ýere goýbermez-ligi tabşyrdy. Bu söz bu ýerde dursun.

Indi habary Hüňkardan eşidiň. Ýedi yklymdan paç alyp oturan bir uly patyşa bardy. Bu patyşanyň adyna Hüňkar soltan diýerdiler. Hüňkar soltan ýedi ýurduň patyşasyndan paç-hyraç alyp, ol patyşalary öz golunyň astynda saklap, hökümdarlyk ederdi, emma türkmen il-ulsuna hökümi ýöremezdi.

Päh, nebsine gor guýlan zaňňar Hüňkaryň gitdigiçe neb-sewürligi artdy. Ol ýedi yklymdan alýan paç-hyraçy az görüp, türkmen il-ulsunyň üstünden öz hökümini ýöretmek üçin köp ýyllar jan çekdi. Ençeme gezek goşun iberdi, emma türkmen il-ulsy onuň iberen goşunyňy syndyryp, duw-dagyn edip goýberýärdi. Ahyry Hüňkaryň paltasy daşa degdi. Nalaç bolup, goşun ibermesini goýdy.

Birnäçe wagt aradan ötdi. Adybegiň dünýäden ötüp, töwereginden goç ýigitleriň hem dargap gidendigini, Jygalybegiň hem öňki kuwwatynyň ýokdugyny häki sowdagärler Hüňkaryň iberen ıçalysynyň üsti bilen oňa habar berýärler.

Hüňkar habary eşidip, Jygalybegiň üstüne ýene goşun çekmegi ýüregine düwýär. Ol özüniň serbazlarynyň birini ýanyna çagyryp:

– Türkmen il-ulsunyň üstüne baryp ogul-olja, gyz-ýesir edersiňiz. Şu wagta çenli bermedik paç-hyraçlaryny ýygnap alyň,

garşylyk görkezeni uruň-öldüriň. Jygalybegiň özüni bolsa, aýal, oglan-uşaklary bilen öldürmän, diri tutup getiriň, ol zaňňar bilen bu ýerde meniň özüm hasaplaşaryn – diýip, ýaňky serkerdäni goşuna baş edip iberdi. Az ýöräp, köp ýöräp, birnäçe gün ýol ýöräp, Hüňkaryň iberen goşuny Çardagly Çandybile ýetişdi.

«Baş bolmasa, göwre läş» diýenleri, Adybeg pahyr kazasy dolup dünýäden öten, Jygalybeg bolsa, ýigitlik çagyny ýitirip, güýç kuwwatdan düşen adam. Indi Çandybilde ne belli bir baş bar, ne-de belli düzgün bar, her kim öz bilenini edip, ýör. Şonuň üçin bular onçakly taýýarlyk görüp bilmediler. Duşman golaýlandan soň, her kim howul-halat, tapan-tupan ýarag-enjamlaryny alyp, söweş meýdanyna çykdy. Arly-namysly türkmen ýigitleriniň köpüsi il-ulus üçin duşman bilen ykjam sanjyşdy. At derledip, gylyç syrdylar, jyza parladyp, naýza urdular, emma Hüňkaryň goşuny bu gezek ýygyn ýygnap, şaýyny mäkäm tutup gelen ekeni. Köp bolansoň, bu gezek türkmen ýigitleriniň oýny olar bilen deň gelmedi. Ozal her gezek gelende, Gandybile ýetirmän duw-dagyn, edip goýberilýän goşun bu gezek ökde çykyp, gala gelip girdi. Öňlerinden näme çyksa urdular-ýardylar, taladylar-aldylar. Şeýde-şeýde, obama-oba, öýme-öý aýlanyp, gepiň gysgasy, paç-hyraç, salgyt, tawan, garamat diýilýän zady Hüňkaryň tabşyryp goýberşindenem başbeter edip aldylar. Çarwalaryň malyny sürdüler, daýhanlaryň eken ekinlerini at aýagynyň asynda tozdurdylar, ak-gök ekinleriň bary ýer bilen ýegsan edildi. Köp adamlar öldürildi. Jygalybegi hem ilki gören batlaryna tutup, boýnuna ýüp baglap, ata süýretdiler, emma Hüňkaryň: «Ony tutup, diri getiriň» diýen sözünden gorkup, Jygalybegi maşgalasy bilen bir tanapa düzüp, at öňünde yzgydyp, paý-pyýada, ibir-zibir edip, tapan-tupan mal-garalarynyň arasy bilen sürüp alyp gitdiler. Basgynyň içinde Jygalybegiň alnyp gidilendigini Çandybil halky bilmän galdy: Soň ýurt asuda-parahat bolandan soň:

– Jygalybeg Hüňkaryň goşunynyň eline düşüpdirdiýip, Çandybil halky gynanyşyp, ah çekip galdy, söwdagärler-bakgallar, hannaslar bolsa «Beladan dyndyk» diýişip şat boldular.

Indi habary Hüňkaryň goşunyndan al.

Olar nice günlük çöl kesip, nice dag-derýalardan aşyp, az ýöräp, köp ýöräp, öz ýurtlaryna baryp ýetdiler. Türkmen il-ulsundan basyp, talap alan paç-hyraçlaryny, mal-garalaryny jemläp, Jygalybegi hem önlerine salyp, Hüňkar soltanyň huzuryna alyp bardylar. Goşun serkerdesi halky talap elten sowgatlaryny Hüňkaryň önünde goýup, gol gowşuryp, salam berip durdy.

Indi habary Hüňkardan eşidiň.

Öň birnäçe gezek paltasy daşa degen Hüňkar Jygalybegiň ele salnanyny görüp, keýpi kök bolup, jak-jaklap güldi.

– Ýer-ow, Jygalybeg, eşek ogrusy zaňňar, habaryňy ber, nä hyzmat bilen meniň gaşyma geldiň? – diýip, ýaňsa alan bolup, sözünüň yzyny gülkä urdy.

– Meniň bolup gelşim size gülki bolarça bolandyr, patyşahym. «Ýakma-bişersiň, gazma-düşersiň» diýenleridir, aýyby ýok, her zat-da bolsa nesibä kaýyl bolmaly bolýar-da. Men sizden hyzmat soramakçy däldim welin, meniň ol aýdanym bolmady-diýip, ikuçluragada jogap berdi. Hüňkar Jygalybegiň bu aýdanyňa düýpli düşünibem durmady.

– Hä, hyzmatyňa geldim diýsene, hany sen maňa paç bermekden boýun towlaýan halkyň serdarydyň-la?

– Tagsyr, paç berse-de, bermese-de ol halkyň öz işi. Biziň türkmen halkymyzyň içinde şa-da bir, geda-da bir. Ol meniň işim däl, halkyň işi, tagsyr.

– Ine, şol maňa paç bermän ýören eşek ogrusy bir bölek garakçynyň soltany-şu Jygalybegdir-diýip, Hüňkar ýene ýaňsylaý güldi. Onuň daş-töwereginde oturan wezir-wekilleri, sypaýylary hem gülüşdiler.

Jygalybeg: – Ýok, tagsyr, beýle diýmek hata bolar. Dogrusyny aýtmagyň aýyby ýok. Garakçy diýeniň köp bolsa baş ýüz-üç ýüz bolar, emma olar otuz müňdenem, kyrk müňdenem kän, tagsyr-diýdi.

Hüňkar soltan Jygalybegiň gaty kän hünärleriniň barlygyna beletdi. Onuň üçin ol öz ýanyndan: «Munuň näme hünäri bar bolsa, hünärine laýyk hyzmat buýrup göreýin, munuň hemme hünärlerinden peýdalanaýyn hem «Her ýurduň awynyň öz tazy-

sy bilen awla» diýen bir nakyl bardyr. Munuň il-ulsy indi başsyz galandy. «Baş bolmasa, göwre läş» diýenleridir. Ol ili özüme golasty ederin. Bardy-geldi Jygalybeg wepasyz bolup çykaýsa, her wagt hem muny iline ýetirmän, başyny almaga wagt tapylar» diýip, öz içinden pikir etdi-de:

– Aý, Jygalybeg, biz saňa hyzmat bersek, sen haýsy hyzmaty özüňe laýyk görýärsiň, seniň nähili hünärleriň bar? – diýip sorady.

Jygalybeg:

– Meniň ökde kärim atşynas-seýislik, başga-da uruş hünärlerim hem bardyr-diýdi.

– Onuň ýaly bolsa, gowy kesbiň bar ekeni. Men hemme atlarymyň, ähli ýylky sürüleriniň ygtyýaryny seniň eliňe berýärin. Sen seýislik et-de, öz hyzmatyňy görkez. Hyzmatyň görünse-hä gadyryň bilner, ýogsa-da boljagyň belli-dä, zaňňar-diýip, hat ýazy, möhür basyp, Jygalybege berdi.

Hüňkar şäherde bir ýeri belläp, Jygalybege mekan edip berdi. Jygalybeg öz mekanynda birki gün dem-dynç alandan soň, gurby ýetdiginden ýylky sürülerine seredip başlady. Ol bir ýylda atçylyk-seýisçilik işinde öz hünärini görkezip, Hüňkardan köp sylag, serpaýlar geýdi. Soň Hüňkar ony köşge – öz ýanyna çagyryp, maslahatçy edip aldy. Jygalybeg köşkde hem pyçak, aýpalta göterip, bir ýyl hyzmat edip, öz hünärini görkezip, durabara Hüňkaryň ýanynda uly abraý gazandy. Ondan köp sylag, serpaýlar aldy. Üçünji ýylda Hüňkaryň ýekgalam mährem weziri boldy. Hüňkar her bir işinde Jygalybegsiz gymyldap bilmedi. Jygalybegiň maslahatyna mätäç boldy.

Hüňkaryň her bir işde öz wezir-wekilleriniň beren geňeş-maslahatyna kanagatlanman:

– Hany, Jygalybegi bir çagyryň göreýin, ol köpi gören zaňňardyr, munuň ýaly işlerden onuň başy gowy çykýardiýip, häli-şindi oňa geňeş salyp, maslahat etmegi, Hüňkaryň önki wezir-wekilleriniň içinden gan geçirdi. Şonuň üçin öz at-abraýlaryndan, şan-şöhratlaryndan düşäýmek gorkusy bilen bir gün ähli sypaýylar jemlenişip:

– Ahow, tagsyr, sen bir eşek ogrusy, garakçylaryň soltany Jygalybegi munça götergiläp, uly abraýyň eýesi etdiň. Onuň bizden artyk näme bilýän zady-ökde hünäri bar? – diýişdiler.

Onda Hünkar aýtdy:

– Onuň bilýän hünärleri kän. Ol hünärleri öwrenenimizden soň, ony ýok etmek aňsat. Ol atşynas – uly şeyis. Bu hünärlerini öwrenmek gerek-diýdi.

– Tagsyr, eger ol uly şeyis bolýan bolsa, saňa wepaly hyzmatçy bolýan bolsa, goý, ol saňa dünýäde ýok bir at tapyp bersin. Bolmasa-da onuň çäresini gör-diýişdiler.

Hünkar Jygalybegi ýanyna çagyryp:

– Haw, Jygalybeg, eger sen hünärli, uly şeyis bolýan bolsaň, sen maňa dünýäde hiç görülmedik bir at kemala getirip bermeli-diýip höküm etdi.

Jygalybeg:

– Bolýar, ýagşy, baş üstüne, tagsyr-diýip, ýelmaýa münüp, Arabystan ilatyny üç aýlap gezdi, emma ilde ýok at tapylmady.

Jygalybeg:

– Al-la, bu, zaňňara indi baryp näme diýsemkäm? – diýip, ýol boýy pikirlenip gelyärkä, derýaýy Şoruň boýunda Hünkaryň elkin ýatan ýylkysynyň üstünden geldi. Ol bakyp ýören çopanlar bilen amanlyk-saglyk soraşandan soň, ýylka göz gezdirip ýörşüne birden-de, derýadan bir at çykyp, ýylkylaryň içinde bir baýtalyň ýanynda bolup, ýene derýa girip gidiberdi.

Jygalybeg:

– Ynha, indi-hä tapan bolsam gerek. «Suw aty bolýar» diýip eşidýärdim welin, çyn bold-ow-diýip, ýaňky baýtaly belläp, ony çopanlara-da görkezip:

– Ogullarym, bu baýtaly sizem mazaly belläp goýuň. Şundan bir üýtgeşik zat bolmalydyr. Ol her haçan bolaýsa, siz oňa göz-gulak bolup, maňa tiz habaryny ýetireweriň, ogullarym. Ýamanlyk yüzüni görmädiňiz-diýip, çopanlar bilen hoşlaşyp gaýdyberdi. Çopanlar hem:

– Bolýar, atam-diýip, Jygalybege söz berip, ýaňky baýtala göz-gulak bolup geziberdiler.

Jygalybeg geldi Hüňkaryň gaşyna:

– Tagsyr, ilde ýok at gerek bolsa, geljek ýyl şu günlere çenli howlukma-diýdi.

Şunluk bilen, bu baýtalyň aýy, sähedi dolup, bir gün ol tazynyň çagasy ýaly bir zat taşlady. Esewan bolsalar, taşlan zadynyň özi gysrak. Çopanlar ony Jygalybegiň ýanyna getirdiler-de:

– Şol belläp gaýdan baýtalyňyzdan bolan taý şu-diýdiler.

Jygalybeg ony alyp, Hüňkaryň gaşyna getirdi.

– Tagsyr, seniň diýen dünýäde görülmedik atyň ine şundan dogar-diýdi.

Päh, gonçlaryna gor guýlup, içlerinden gan akýan zalym sypaýylaryň, wezir-wekilleriň indi diýeni geldi. Ozal ýamanlamaga zat tapman ýören zaňňarlaryň gökdäki dilegleri ýerde gowuşdy. «Indi gezek geldi-de, gezek geldi, ýol tapyldy-da ýol tapyldy» bolşup, heşelle kakdylar. Wezirleriň aksakgaly:

– Haw, tagsyr, bu gelmişek türkmen seni oýnap ýör-diýdi.

– Ol niçik oýnamak?

– Ol, ine, şeýle, tagsyr, ilde ýok at gerek bolsa-diýip, üç aýlyk gürüm-jürüm bolup gitdi. Gör hudaý bilsin, ol nirelere aýlanyp gelendir. Iň soňunda-da:

– Ilde ýok at şundan dogar-diýip, bir tazynyň ganjyk güjügüni getirip, seniň öňüňe taşlady. Heý, muňa näme diýersiň. Bu seni oýnamak däl-de, eýsem näme, tagsyr? – diýdi.

Beýleki wezir-wekiller, sypaýylar hem:

– Dogry, dogry-diýişip, aksakgal weziriň aýdanlaryna ten berdiler.

Hüňkar:

– Jygalybeg, bu aýdylyp durlan sözlere näme jogabyň bar? – diýip, Jygalybege azm urdy.

Jygalybeg rejäniň geň dældigini derrew aňdy. Wezir-wekilleriň, sypaýy-serkerdeleriň dildüwşüp, bir çukura tüýkürişendiklerine gözi ýetdi, emma «Ýeriň dälidir, ak taýak» diýip, içini gepletde-de:

– Tagsyr, bu tazy tohumy dälidir. Bir ýyl sabyr etseňiz, hemme syryň üsti açylar – diýdi.

Hüňkaryň jyny öňküden beter atlandy, ol gahar-gazap bilen:

– Üsti açylýan bolsa, tä syryň üsti açylýança meniň gözüme görünme. Çyk, görünmesin garaň! – diýip, gazap bilen gygyryp kowdy.

– Bolýar, görünmen, tagsyr-diýip, Jygalybeg çykyp gitdi.

Wezir-wekiller muny öldürmän goýberenden soň, iru-giç onuň bir alamat görkezjekdigini aňyp, ýene öňünden gaçyp ugradylar:

– Haw, tagsyr, sen bilýärmiň, ol üç aýlap biderek gezen däl-dir, özüniň türkmen il-ulsuna baryp, seniň gizlin syryňy paş edendir. «Hüňkar bir oýnatgy samsyk patyşa eken» diýip, halkyna jar edendir. Sen türkmen halkyny özüňe bakna edip, olardan paç aljak bolup ýörsiň. Indi sen işiňi tapan bolsaň gerek. Türkmenler günde-günaşa gelip, seniň ýurduňy çapyp giderler. «Gurt çagasyndan ekdi bolmaz» diýip eşitmeýärmidiň, tagsyr, bular çöl gurtlarydyr-diýişdiler.

Bir wagtlar paç-hyraç almak üçin iberen agyr goşunyny türkmenleriň derbi-dagyn edeni Hüňkaryň ýadyna düşdi. Ýüregindäki köne duşmançylyk ody has beter lowlap tutaşdy. Oturan yerinden basgy tapyp, garabaşyna gaý boldy.

– Meniň her ýurduň awyny öz tazysy bilen awlamak hyýalym bardy, emma ol aýdanym bolmady. Wah, dady-bidat, ýalňyşan ekenim, men soňuna galypdyryn-diýip, agzyny köpürjikledip, gözlerini dälirän göläň gözi ýaly edip, pisini aşyryp, aýylganç ses bilen «Jellat!» diýip gygyrdy.

Şol wagtyň özünde iki sany jellat häzir bolup:

– Iepbeý, patyşahy älem, ne gulluk bar? – diýip, baş egip, Hüňkaryň gaşyna gelip durdy.

Hüňkar:

– Tiz baryň, Jygalybegi tutup getirip, iki gözünü oýuň! – diýip, perman berdi. Jygalybeg heniz öýüne ýetmänkä, ýaňky jellatlar ýüwrüp baryp, onuň zyndandan ýetip tutdular-da, uly iliň ortasynda iki gözünü oýdular. Bu ýagdaýy gören-eşiden pakyr-pukaralaryň bary gan aglap, gara geýdi.

Gülendam, Mömin dagy aýy aýralykdan soň bu sütemi hasam agyr gördüler. Bu zulumlar, bu gazaply günler ýaşajyk Röwşeniň ýüregini hasam çişirdi, ol eziz atasynyň gözünü oýanlaryň

baragada gözlerini köwläp goýberiberesi geldi. Rõwşen ýaş bolansoň, göwnündäkini edibilmän, ahmyr edip galmaly boldy. Ony Hüňkaryň zulumyny çekmäge kaýyl etdi, emma kasas kyýamata galmasa gerek.

Gözi oýulandan birnäçe wagt ötensoň, Jygalybeg bir gün Hüňkaryň ýanyna baryp:

– Tagsyr, indi etjegiňi edip, içiňi sowatdyň. Men birnäçe ýyl saňa hyzmat etdim, sen hiç bir ýazyk-günä tapman, meniň gözümi çekdiň. Indi senden etjek bir dilegim bar, şol eden hyzmatlarym üçin şu taýy maňa bagyşla-diýdi.

Hüňkar gahar bilen:

– Bar, garaň görünmesin, şol getiren gysragyň düldülem bol-sa seniňki bolsun. Mundan artyk şu ýerde görünme, ýok bol şu taýdan! – diýip kowup goýberdi. Jygalybeg bu gysrak taýy öýe eltip idetmäge başlady.

Günlerde bir gün wezir wekiller, sypaýylar Hüňkara ýamanlap, Jygalybegiň ortanjy ogly, Gülendamyň äri Mömüňbegiň hem başyny kesdirttiler. Hüňkar patyşa Jygalybegiň gapdalyndan gysyr emgek bolup sataşdy. Hüňkaryň şäherinde Jygalybegiň bir dosty bardy. Ol bir gün gelip:

– Haw, Jygalybeg, «Türkmeni dürtmeseň duýmaz» diýenleri ekeni. Sen başga bir ýurda aşaymasaň, Hüňkar seniň tohumyňy tüketjek. Sen basymrak başga bir ýurda göç-diýip maslahat berdi.

Şol wagt häki üsti gürrüňli gysrak hem üç pagsa diwal ýaly bolup ýetişipdi.

Jygalybeg Göroglyny ýanyna çagyryp:

– Eý, Rõwşen jan, garry duşman dost bolmajak ekeni, biziň, bu ýurtdan Üçgümmez dagyna gaçyp aşmagymyz gerek. Bir gün paty-putyňy eltip gel, bir günem Gülendam ýeňňeňi eltip gel, iň soňundanam meni artlaşdyryp alyp git, oglum-diýdi.

Görogly:

– Bolýar, ata-diýip, bir gün paty-putusyny eltip geldi, bir gün Gülendam ýeňňesini eltip geldi, bir gün hem daň atmazdan öň, garry atasyny artlaşdyryp, Hüňkar patyşanyň şäheriniň derwezesinden çykyp gitdi.

Görogly atasy bilen artlaşyp, derwezeden çykan wagtynda, bir adam bulary görüp, Hünkaryň üstüne ylgap baryp şugullady. Hüňkar hem özüniň serkerdelerinden birini baş edip, bularyň zyzndan kowgy iberdi.

Jygalybeg ýolda baryşlaryna:

– Oglum, Hüňkar biziň gaçanymyzy aňaýsa, yzymyzdan kowgy iberer, zzyňdan habardar bolgun, oglum-diýip, pugta sar-gady.

Görogly hem zyzndan ahmal bolmajak bolup, tiz-tiz yzyna garap gelyär. Şol baryşlaryna daň atyp, Gün dogup, älem ýüzi ýagtyldy. Görogly yzyna garap barýarka, birhaýukdan soň, yzlaryndan bir uly tozan göründi. Ýagşy bir meýdan geçenden soň, ýene gaňrylyp seretse, bir topar atly tozany-tozana garyp gelyär.

– Ata, yzymyzdan bir topar atly kowup gelyär, özlerem gaty köp, indi nädeli, ata? – diýip, Görogly yzyna tiz-tizden garady.

Jygalybegiň bolsa iki gözi kör, Göroglam on-onbir ýaşly oylan. Gaç-ha-gaç, kow-ha-kow onuň gören zady däl, bu ýagdaýda ol biraz howsala düşdi.

Jygalybeg agtygynyň howsala düşenini aňdy-da:

– Özüni ýitirme, oglum. Ýüregiňi ýerinde berk sakla, zzyňa köp garama. Malyňy gaty gyssama-da, arkaýyn sür, oglum-diýdi.

Jygalybegiň bu öwüdi Göroglynyň göwnüne jaý boldy. Ýaşajyk Röwşen atasynyň pendini diňläň soň, özüni dürsedi. At üstünde özüni ykjam saklap, bir meýdan süreninden soň, Jyga-lybeg:

– Hany, oglum, zzyňa bir gara, kowgular nähili boldy? – diýdi.

– ...Ata, ol atam görnenok, ýöne bir inçejik tozanjyk bolup galdy-diýip, ýagşy bir meýdan sürenden soň, Jygalybeg:

– Oglum, ýene bir gara, näme bar, näme ýok? – diýdi.

Görogly gylýalyň başyny çekip, yzyna garap, töwerek-daşyny mazaly gözden geçirdi-de:

– Hiç gara-çyra ýok, hemmesi galypdyr, ata-diýdi.

– Hop, ýagşy, oglum indi ýuwaş-ýuwaşdan ýüzüňi Üçgüm-mez dagyna baka tutuber, malyňy hem indi gaty gyssama,

oglum-diýip, Jygalybeg ýol boýy ähli ýagdaýlary öwredip, başa bir iş düşen wagtynda nähili bolmalydygyny Röwşene düşündirip, akyl berip gelýär.

Görogly kowgulardan arany açyp, gylýalyň başyny Üçgümmez dagyna baka öwrüp, arkaýyn sürüp gidiberdi. Jygalybeg ýaşajyk agtygyna guwanyp hem-de özüniň saýlap tapan tohum gylýalyndan göwni hoş bolup, ýol boýy hiňlenýärdi. Görogly şol barşyna ýeňňesi Gülendamy hem-de goş-golaň, paty-putularyny goýan ýerine-Üçgümmez dagyna ýetdi. Baryp, şol ýerde ýeňňesi Gülendam, garry atasy Jygalybeg üçüsi çertek dikip, mekan tutup boluberdi.

Soraglar:

1. Röwşeni kim terbiýeleýär?
2. Söwdagärler Röwşen barada nähili maslahat edýärler?
3. Hüňkar kim? Onuň Jygalybegi ähli maşgalasy bilen ýesir getirmeginiň sebäbi näme?
4. Jygalybeg ýesirlikde bolan wagtynda, Hüňkaryň haýsy hyzmatlaryny ýerine ýetirýär?
5. Hüňkar Jygalybege neneňsi jeza berýär?
6. Hüňkaryň zulumyndan gaçanlarynda, Görogly näçe ýaşlaryndady?

Soraglar we ýumuşlar:

1. Görogly Yspyhana gidip, Abdylla galandaryň kömegi bilen haýsy ok-ýaraglary alyp gelýär?
2. Jygalybeg Göroglä nähili öwüt-nesihat berýär?
3. Göroglynyň atasy bilen Çandybile gelmegine näme sebäp bolýar?
4. «Göroglynyň döreýşinde» kimleriň häsiýeti size ýarady?

«Göroglynyň döreýşi» bölümi barada

«Göroglynyň döreýşi» türkmen halkynyň söýgüli eseri «Göroglynyň» birinji şahasydyr. Munda halkyň gahryman ogy Röwşeniň-Göroglynyň dünýä iniş-döreýşi, onuň çagalyk ýyllary, terbiýelenişi, dogumlylygy, batyrlýgy bilen il-halkyň arkadaýanjy bolup ýetişişi beýan edilýär.

Bu şahada waka Çardagly Çandybil diýen ýurtda başlanýar. Jygalybeg atly bir ady belli seýis özüniň adamkärçiligi, ýagşy-ýamana düşbiligi bile il-halkyň ýüreginden turan bir adam ekeni. Halk ony öz ýurduna han saýlapdyr. Jygalybegiň Genjim, Mömin hem Adybeg diýen üç ogly bolupdyr. Onuň kiçi ogly Adybeg batyr, edermen ýigit ekeni. Ol öz töweregindäki kyrk ýigidi bilen ýurdy keseki basybalyjylardan gorapdyr. Şonuň üçin il-gün ony gowy görüpdür. Bir gün Adybegiň aýaly ýaş üstünden aradan çykýar. Onuň yzysüre Adybeg hem ölýär. Il-halk şeýle batyr ýigidiň yzynda perzendiniň galmandygyna gynanýar. Günlerde bir gün Genjimiň çopany mazarçylykda bir çaga görýär. Ony dürli ýol bilen ele salýarlar. Bu oglan Adybegiň aýalynyň göwresi bilen giden çaga bolup çykýar. Garaňkylykdan ýagty dünýä çykany üçin, oňa Rõwşen diýip at goýýarlar. Oba oglanlary bolsa oňa – görden çykan Görogly-diýip ýörensoňlar, onuň ýörgünli ady Görogly bolup gidiberýär.

Ýaşajyk Görogly atasy Jygalybegiň elinde terbiýelenýär. Jygalybeg ony arly-namysly, il-halkyň bähbidini goraýjy, ejizleriň tarapyny tutujy ýigit edip terbiýeleýär. Jygalybeg dagdan arkasy bolanyň daşdan ýüreginiň boljakdygyny Göroglynyň kalbyna ornaşdyrýar. Görogla il-ýurdy söýmegi, paýhasly, giň göwrümlü, tutanýerli, ugurtapyjy bolmagy, duşmana rehimsiz daramagy öwredýär. Onuň:

Ýalňyz balam, algyn pendim,
Ýurduň terk ediji bolma.
Özüňden gaýry namardyň
Minnetin çekiji bolma –

diýip, başlanýan öwüt-nesihat beriji goşgusy Göroglynyň бүтин ýaşaýşyna, işine, durmuşyna ýol görkezme bolýar. Görogly atasynyň wesýetlerine hemişelik wepaly bolup, ömrüniň ahyryna çenli il-halkyň bähbidi üçin hyzmat edýär. Görogly gerçek goç ýigit bolup ýetişensoň, ýurduň ar-namysyny, asudalygyny goramakda mertligiň, batyrlýgyň iň ýokary göreldelelerini görkezýär.

Öz halkyna çyn ýürekden hyzmat eden Göroglyny köpçülik hem çyn ýürekden söýýär, oňa guwanýar. Emma agalyk ediji toparlar ony ýigrenýärler. Söwdagärler, hannaslar, süýthorlar ýaş Göroglyny öldürmegiň kastyna düşýärler...

Görogly ýaşlykdan dürli muşakgatlary başdan geçirýär. Ol ýesirlikde bolup, Hünkar şanyň köşgünde hor-homasy ýagdaýda dürli jebri-jepalary çekýär. Patyşa hem onuň wezir wekilleri tarapyndan yrsaralyp, Göroglynyň agasy (kakasynyň dogany) Mömin öldürilýär, garry atasynyň gözi oýulýar.

Görogly gözi oýulan Jygalybeg, dul galan Gülendäm bilen şa köşgündäki dürli kemsitmelerden gaçýar. Olar Üçgümmez dagynda gizlinlikde ýaşaýarlar. Dagda hem bularyň ýaşaýyşlary öwerlik bolmaýar, emma «Aç başym – dynç gulagym» diýen ýaly, bir garny aç, bir garny dok hem bolsa öz ygtyýaryna gün geçirýärler. Ýaşlykda watandan aýra düşmek bilen çekilen horluklar, şa köşgündäki pyssy-pyjurlyklar, gaça-gaçlyk, hor-homasy ýaşaýyş Görogla köp zatlar öwredýär. Ýaş batyr zähmetkeşiň, dost-duşmanyň kimdigine göz ýetirýär, göreş ýollaryny öwrenýär, bişişýär.

Görogly atasynyň kömegi bilen söweş ýoldaşy, gaçanda gutarýan, kowsa ýetirýän Gyraty ösdürip ýetişdirýär. Abdylla galandaryň kömegi bilen Görogly özüniň deňi-taýy bolmadyk güýç kuwwatyny görkezip, özüne ok-ýarag edinýär. Gyratly, ähli ok-ýaraglary üpjün edilen, ýigit çykan Görogly hem onuň atasy Jygalybeg öz ýurduna-Çardagly Çandybile dolanyp gelýär.

«Görogly» eseriniň bu şahasynda hyýaly-toslama zatlar hem bar. Meselem, ýaş çaganyň görde bolmagy. Suw atlary, Gyratyň döremegi, onuň ösdürilip ýetişdirilişi we şuna meňzeşler. Bu hili hyýaly zatlar halkyň isleg-arzuwlaryny has aýdyňlaşdyrmakda, gahrymana adatdan daşary güýç-kuwwat berip ony бүтін ömrüniň dowamynda duş geljek elhenç hem ägirt uly güýçlerden üstün çykyp bilýän gaýduwsyz pälwan sypatynda görkezmekde örän gerekli. Şunuň ýaly hyýaly zatlarda halk özüniň ýeňilmez güýjüni, içki hem daşky duşmanlardan üstün çykмага bolan arzuwyny beýan edýär.

Soraglar:

1. «Göroglynyň döreýşi» diýen bölümde nähili wakalar beýan edilýär?
2. Jygalybeg Görogla nähili terbiýe berýär?
3. Görogla durmuş nämeleri öwredýär?
4. «Göroglynyň döreýşinde» nähili hyýaly-toslama zatlar bar?

Sözlük:

Rowaýat – gürrüň, wakany düşündirmek.

Zañňar – şeýtanlyk bilen iş görýän.

Kazasy dolmak – wagty ýetmek, ajaly ýetmek.

Paýany degmedi – haýry ýetmedi.

Dünýä – baýlyk, hazyna /gazna/, zat ýygnamak, baýlygyny artdyrmak.

Mübtelä – derdeser, gaýgy, gam, hasrat, başagaý.

Sahyphuruş – hyjuwly, edermen, batyr.

Gerçek – edermen, ýakasyny tana-dan, belli.

Ýow – duşman, ýow günü-uruş, dawa günü.

Şikar – aw.

Kejebe – gelin alynanda gelni düýä mündürüp alyp gaýtmak üçin ýörite agaçdan üsti dört tarapa ýapgyt enjam.

Gyzyl meňzim – gyzyl ýüzüm, syratym.

Zapyran – sary reňkli gülüň ady, gülüň bir böleginden reňk alynýan ösümlik

Hamyla – göwreli

Keleme /kelam/ – söz, sözlem.

Röwşen – ýagty, şöhle.

Hata – ýalňys, galat.

Talyg /täleý/ – bagt, ykbal.

Küşat – şat, oňuna, ugruna.

Bakgal – ownuk zat satýan, jerçi.

Hannas /hannat/ – bugdaý, дәne alyp satýan.

Yklym – ýurt, il.

Paç – salgyt, hyraç.

Jyza /ida/ – naýza.

Tawan – töleg, jerime.

Huzuryna – garamagyna, alnyna, öňüne, gaşyna.

Sypaýy /sypahy/ – nöker, atly hyzmatkär, atly başy serdar.

Atşynas – seýs, aty gowy tanaýan.

Ýekgalam – ýeke-täk, özünü tana-dan.

Ýelmaýa – ýyndam mal, at deregine münülýän düýe.

Elkin – çölde, gumda ýeke galmak, ýaşamak.

Gysrak – urkaçy taýçanak.

Çertek – çatma, küme, çelär.

Nepaga – güzeran.

Tana – göle, höjek.

Akbulak – süýt-gatyk manyda.

Yspyhan – Eýranda bir şäheriň ady.

Araz – Azarbeýjan bilen Eýranyň arasyndaky derýanyň ady-Araks.

Gez – uzynlyk ölçegi, bir arşın. 0,711 metr.

Kybla – günorta-günbatar.

Temek – burun.

Tümen – on gyрана deň bolan pul birligi.

Ýahna – gaýnadylan etden sowa-dylyp taýýarlanýan nahar.

Çylaw – palawyň bir görnüşi, tüwi gaýnadylyp, dem aldyryp taýýarlanýan nahar.

Tylla – gyzył pul ady, altyn, gyzył.

Bradar – dogan, gardaş.

Pozzam – telpek we şuňa meňzeşler depilip, urlup oýnalýan oýun.

Şah – şahdar, irimçik, güýçli, batly.

Koý – goýun.

Sowut – uruşda ýaragdan goranmak üçin geýilyän demirden tor köýnek.

Şeşmer /çeşper/ – ujy tommaýly, tommaýyň daşy düwün-düwün, gysga taýaga meňzeş demir ýarag ady.

Desse – sap, tutaý.

Gazma – şözüniň /çölde bitýän akasiya meňzeş ağaç/-kökünden ýasalan taýak.

Tymsal – bu ýerde mysal, nusga, meselem manysynda.

Gury ağaç – bu ýerde ejiz, biçäre manyda.

Öwüş /öküş-ögüş/ – sylag, alkys.

Edebiyat ylmy: Epos barada düşünje

Halk döredijiliginiň uly göwrümlü hem-de boýdan-başa gahrymançylykly eserlerine epos diýilýär. «Görogly» eseri eposdyr.

NUSGAWY EDEBIÝAT

MAGTYMGULY PYRAGY

(1724–1807)

*«Magtymgulyň goşgulary indi dünýäniň
hemme halklary tarapyndan okalýar, onuň
şan-şöhraty indi бүтін дүнýä ýüzüne doldy».*

N. Tihonow.

Magtymguly – beýik şahyr, akyldar, alym. Onuň eserlerini okamak, öwrenmek her bir adam üçin parzdyr...

Magtymguly 1724-nji ýylda Gürgen derýasynyň boýunda Kümmet-Kawusyň golaýynda Hajygowşan («Şähri Jürjan») diýen ýerde eneden bolupdyr. Onuň kakasyna Döwletmämmet Azady, ejesine Orazgül diýer ekenler.

Magtymguly başlangyç bilimi öz kakasy Dowletmämmetden öwrenipdir. Bu barada ol:

«Ylym öwreden ussat-kyblam pederdir» diýip ýazypdyr. Magtymguly ýaşka örän zehinli hem bilim almaga höwesjeň ekeni. Şonuň üçin kakasy ony uzak ýerlere okamaga iberipdir.

Magtymguly ilki Halaç etrabyndaky «Ildris baba», soňra Buharadaky «Gögeldaş», Hywadaky «Şirgazy» medreselerinde okap, öz döwrüniň iň bilimli adamy bolup ýetişipdir.

Magtymguly dünýäni keşetmegi söýüpdir. Ol dünýäniň köp ýurtlarynda: Horasanda, Owganystanda, Hindistanda,

Türküstanda, Yrakda... bolup, özüniň dünýägaraýşyny giňeldipdir.

Magtymguly öz obasynda öz zähmeti bilen ýaşapdyr. Zähmetsöýer Magtymguly öz ussahanasynda altyn-kümüşden dürli şaý-sepler ýasapdyr, oglan okadypdyr, goşgy düzüpdir.

Magtymguly dürli temalarda: watançylyk, agzybirlik, dostluk, öwüt-nesihat, mertlik-namartlyk... barada ençeme goşgulary bize ýadygärlik goýup gidipdir.

BAŞ ÜSTÜNE

Namart kimdir, biler bolsaň,
Ne diýseň diýr: «Baş üstüne!»
Ezmaýyşyn kylar bolsaň,
Hiç tapylmaz iş üstünde.

Çöl ýerde göwre galdyrma,
Ol-da hoşdur, syr bildirme,
Lap edip, dahan doldurma,
Jeň nan degil diş üstünde.

Murtun towlap, her ýan tartar,
Haýbaty peleňden artar,
Gök dek gürläp, damak ýyrtar
Taýýar bolan aş üstünde.

Diýseler: «Atlan-ha, atlan!»
Mert ýigit-ot çeýnär syrtlan,
Ýow günü gaýrata gatlan,
Lagnat goýma riş üstünde.

Aş üstünde it dek hyrlar,
Ýersiz-ýere har dek harlar,
Her tilki bir şir dek gürlär,
Myrdar ölen läş üstünde.

Ynsabyn elden byrakmaz,
Akyl adamlykdan çykmaz,
Bu sözüm haýwana ýokmaz,
Adam saklar güwş üstünde.

Magtymguly, söweş bolar,
Ýigidiň syry paş bolar,
Ýa başyn biýr, ýa baş alar,
Goç ýigit ýoldaş üstünde.

Magtymguly «Baş üstüne» diýen goşgusynda öz döwürdeşlerine durmuşda özüni gowy alyp barmagy, her ýeter-ýetmeze syr bildirmezligi, öwünmezligi, özüni paýhasly tutmagy, ýoldaşa wepaly bolmagy nesihat edipdir. Şahyr namart-görkak

ýigitleri, hondan bärsi bolup, «ýersiz ýere har dek harlaýan» ulumсы adamlary tankytlaýar, olary köpçülik önünde masgara edýär.

Soraglar we ýumuş:

1. Magtymguly bu goşgusynda nähili adamlar hakynda gürrüň berýär?
2. Namart ýigitleri Magtymguly nämä meňzedýär?
3. Şahyr mert ýigitleri nähili suratlandyrýar?
4. «Mert, namart» diýen sözlere nähili düşüňärsiňiz?

Bu goşgyny ýat tutuň.

GÖRÜM GÖRÜLMEGEN ÝERDE

Yzzat, hormat, syn etmegin,
Görüm görülmegen ýerde.
Akyl bolsaň, söz aýtmagyn,
Nobat berilmegen ýerde.

Haç eýleseň, jara döner,
Gül açylsa zara döner,
Hyzmat etmek hara döner,
Gadryň bilinmegen ýerde.

Akly ýagşylar unutmaz,
Gury agaja ýaprak bitmez,
Akyly är mesgen tutmaz,
Hulky söyülmegen ýerde.

Namart goş üstünde harlar,
lýmit, äs üstünde gürlär,
Söweş gurlup, gylyç parlar,
Duşman görülmegen ýerde.

Gömlüp galan aryk akmaz,
Her naşydan kerem çykmaz,
It gözlemez, pişik bakmaz,
Saçak ýazylmagan ýerde.

Öý içinde hara döner,
Muhannes bir nere döner,
Tilki, şagal şire döner,
Söweş gurulmagan ýerde.

Parasat kyl, bakyp akla,
Goç ýigidiň sözün hakla,
Magtymguly diliň sakla,
Habar soralmagan ýerde.

Magtymguly «Görüm görülmegen ýerde» goşgusyny öwüt-nesihat temasynda ýazypdyr. Ol bu goşguda okyjylara akyly, edepli bolmagy, hulky söýülmedik ýerde mesgen tutmazlygy, soralmadyk ýerde sözlemezligi öwüt beripdir. Güler ýüz bilen saçak ýazylmadyk ýere myhmanyňam, hiç bir adamyňam gelmejekdigini duýdurypdyr. Namartlaryň diňe öýünde, nahar başynda batyrlyk satýandyklaryny paş edipdir. Hemme ýerde-de oýlanyşykly hereket etmelidigini nygtapdyr.

Soraglar we ýumuş:

1. Magtymguly bu goşgusynda edep-terbiýe barada nähili pikirleri öňe sürýär?
2. Goşguda gorkaklar, namartlar, näkesler nähili ýazgarylýar? Olara siz nähili garaýarsyňyz?
3. Bu goşgyny labyzly okamaga türgenleşiň.

DELALAT ÝAGŞY

Asla adamzada ajy söz urma,
Pahyra-misgine delalat ýagşy.
Bahyla ugrama, ýüzüni görme,
Möhüm bitirmäge kifaýat ýagşy.

Ýetimi göreňde güler ýüz bergil,
Goldan gelse, oňa tagam-duz bergil,
Gamgyny göreňde ýagşy söz bergil,
Entäni goldara hemaýat ýagşy.

Garyplyk bir dertdir adam öldürmez,
Öldürmese, dirilikde güldürmez,
It hem aryklygyn gurda bildirmez,
Elbetde, duşmana syýasat ýagşy.

Allanyň işine kylmagyl bedel,
Başartmaz işiňe ýaramaz jedel,
Nämä gerek indi bu gury emel,
Bege berim, şaga delalat ýagşy.

Magtymguly, şükür, bize dil berdi,
Şejerler ýetişip, semer gül berdi,
Görogly Reýhana neneň ýalbardy,
Amandyr diýene dyýanat ýagşy.

Şahyr bu goşgusynda-da okyjylara birnäçe nesihatlar berýär. Ol adamlaryň süýji sözli, rehimli, päk ýürekli, mähir-mürüwwetli bolmaklaryny isleýär. Ýetim-ýesire, ýeter-ýetmeze kömek bermegi öwüt berýär. Dertlä derman bolmagy tabşyrýar. Baý, döwletli adamlaryň haýyr-sahawatly bolmaklaryny halaýar. Ýene-de:

Garyplyk bir dertdir, adam öldürmez,
Öldürmese, dirilikde güldürmez,
It hem arryklygyn gurda bildirmez,
Elbetde, duşmana syýasat ýagşy –

diýmek bilen özüň garyp, ýeter ýetmez bolsaň-da duşmanyň ýanynda başyňy dik tutmagy, olara syr bildirmezligi ündeýär.

Soraglar we ýumuş:

1. Magtymgulynyň «Delalat ýagşy» goşgusy nähili temada ýazylpdyr?
2. Şahyr bu goşgusynda nähili öwüt-nesihatlar berýär?
3. Bu goşgyny ýatdan öwreniň.

Sözlük:

Ezmaýys – synag, ekzamen.

Peleň – gaplaň.

Har – eşek.

Dahan – agyz.

Akyl – düşünje, pähim.

Akyl – (aakyl)-akylly.

Hulk – häsiýet, gylyk.

Aryk – (aaryk)-ýap.

Kipaýat – kömek ýardam, kanagat.

Şejer – agaç.

Jeň – uruş.

Ýow – duşman, ýagy.

Lagnat – nälet, gargyş, käýinç.

Guwş – gulak.

Yzzat (hezzet) – hormat.

Naşy – gödek, bihepbe, nakys.

Har (haar) – zaýa, har, bigadyr.

Muhannes – gorkak, namart, züwwetdin.

Semer – ösümlik.

Edebiýat ylmy: Deňeşdirme barada düşünje

Bir predmetiň ýa bir hadysanyň häsiýetli taraplarynyň başga bir predmet ýa hadysa bilen deňeşdirilip görkezilmegine deňeşdirme diýilýär.

Çeper eserde deňeşdirmeler hadysanyň hiline, uly-kiçiligine, agyr-ýeňilligine has aýdyň düşünmäge hyzmat edýärler. Deňeşdirmekçi bolanda köplenç «ýaly, kimiň, dek» sözleri getirilýär.

Magtymguly özüniň «Baş üstüne» diýen goşgusynda deňeşdirmeleri örän ýerlikli ulanypdyr.

Aş üstünde it dek hyrlar,
Ýersiz-ýere har dek harlar,
Her tilki bir şir dek gürlär,
Myrdar ölen läş üstünde.

Bu setirlerde şahyr bigaýrat, öwünjeň, gopbamsy ýigitleriň häsiýetlerini itiň, eşegiň, ýolbarsyň özüne mahsus bolan häsiýetleri, gylygy bilen deňeşdirýär.

Olaryň şol häsiýetleri adamlarda bolanda, ýaramaz häsiýet bolýandygyny görkezýär. Şeýle deňeşdirmeler şahyryň tankydy pikirini has täsirli edýär.

MAGTYMGULY

Çagalar! Häzir men size ýaşululardan eşiden bir hekaýatymy aýdyp beresim gelýär.

Türkmensähra diýen bir ýurtda, Köpetdagyň günbatar çeträginde, Kaspi deňzine ýakyn bir ýerde, Etrek çayynyň kenarynda Hajygowşan diýen bir oba bar eken. Iki ýüz ýyl gowrak mundan ozal şol obada akyly, parasatly bir garyp adam ýaşapdyr. Onuň ata-babasy hem, özi hem ussaçylyk bilen, azowlak daýhançylyk bilen meşgul bolanmyş. Ol mekdepde oylan okadypdyr. Bularyň daşyndan goşgy hem düzer ekeni. Ol ýazan

şygrylarynyň soňunda Azady diýen lakam ulanypdyr. Dogrusyny dogry aýtmak gerek. Bu adamyň çyn ady Döwletmämmet ekeni.

Ol zamanlarda türkmen taýpalary gaty hor ýaşar ekenler. Bir tarapdan, han-begler, baýlar, ýene bir tarapdan, keseki şalar, emirler ilaty agyr ýagdaýa sezewar edipdirler. Ol adam öz iliniň beýle ýagdaýda ýaşamagyny halamandyr. Ol jemagatyň hor-homsy ýaşamagynyň sebäpleriniň biri – türkmen tireleriniň dagynyk, başly-barat ýaşanlygyndan diýip düşünişdir. Şol sebäpli ol ilatyň birleşdirilmeginiň, oňat ýaşamagynyň, erkin bolmagynyň arzuwyny edipdir. Şonuň üçin ol öz adyna-da Azady (Azat) diýen edebi lakamy goýupdyr. Bu adam şu oňat pikirlerini ýerine ýetirmek – agzybir halk bolmak, güýçli döwlet gurmak, adalatly baştutanyň ýolbaşçylygy bilen ýurdy abadanlaşdyrmak, ekin ekip, bol hasyl almak, mekdep-medrese açmak ugrunda arman-ýadaman alada we bu hakda köp nesihatlar edipdir. Şu arzuwlaryny jemagata eşitdirmek üçin, şygyr bilen bir ullakan kitap hem ýazypdyr. Ine, ol şol kitabyň manysyny hem, adyny hem öz islegi, öz ady bilen utgaşyk edip, oňa-da «Wagzy-azat» (Azat nesihat) diýip at goýupdyr.

Bir günden bir gün Döwletmämmediň bir ogly bolupdyr. Oglanlar-gyzlar bu şatlykly habary hemmelere eşitdirmek üçin, «buşluk-da buşluk!» bolşup, ondan-oňa ylgaşypdyrlar. Toý, şatlyk başlanypdyr. Edil şol toýuň üstüne bolsa Döwletmämmediň dogan okaşan jana-jan dosty Selim Magtym hem gelipdir. Şol wagtyň dessuryna görä, ýaňky täze bolan çagany:

– Al, sen şuny gul edinäý! – diýip, Selim Magtymyň etegine atypdyrlar. Ol bolsa bäbegiň maňlaýyndan ogşap, kellejigini sy-papdyr-da:

– Entek siz muny idediň. Ulalandan soň özüm eýe borun! – diýip, çagany yzyna beripdir.

Şondan soň bu oglanjyga her kim «Magtymguly! Magtymyň guly!..» diýip ýörensoň, onuň kakasy Azady hem:

– Meniň atam pakyryň ady hem Magtymguludy. Bu meniň hem atam boldy, hem oglum boldy-diýip begenipdir. Şeýlelikde ol oglanyň ady Magtymguly bolup galyberýär.

Hawa, oğlanlar, «iki aýakly-iki günde» diýen ýaly, bu bäbejik hem ulalyp-ulalyp, edil siziň ýaly oğlan bolupdyr. Öz kakasy Döwletmämmediň gijede-gündizde hiňlenip okaýan her dürli goşgularyndan, kitaplaryndan ýaş Magtymgulynyň gulagy ganýar.

Bahar aýlary sagym döwri başlanýar. Aýaldan-erkege, uludan-kiçä her kim bir iş bilen garabaşyna gaý. Magtymgula hem şonda obanyň çekenesiniň guzularyny bakmagy tabşyrypdyrlar. Ol guzy bakyp ýörkä, özi ýaly çopan-çoluklar bilen bile her hili oýunlar oýnaýar, erteki, aýdymlar aýdyşýar. Magtymguly agşamlaryna bolsa, gürrüňçi ýaşulularyň ýanyna barýar, kägünler bolsa bagşylary, şahyrlary diňleýär. Halk tarapyndan ýatdan aýdylýan gürrüňler, hekaýalar, dessanlar, rowaýatlar, aýdymlar, matallar, ýomaklar oňa gaty ýarapdyr. Şonuň üçin öz eşiden zatlaryny ýat beklär eken. Soňabaka bolsa şol ýatdan bilýän aýdymlaryna öýkünip, özi hem sadaja goşgular düzüp, olary deň-duşlaryna aýdyp berer ekeni.

Döwletmämmet oglunyň goşgy düzüp başlanyny eşidýär. Ol bir gün Magtymgulyny ýanyna çagyryp:

– Men seni şygyr düzýärmişini diýip eşitdim. Seniň entek başyň ýaşdyr. Köp zatlary pikir edip, däliräp, düze çykarsyň. Şygyr düzmegiňi taşlagyn! – diýip berk tabşyrypdyr. Emma ýaşajyk, hyjuwly şahyr goşgy düzmegi taşlaman, gaýta barha köp hem oňat goşgular düzüp ugrapdyr. Onuň düzen şygýrlaryny oba adamlary üýşüp diňläp ekenler.

Bir günden, bir gün Azady duýdurman, öýüň daşynda durup, Magtymgulynyň şygýr okaýaşyny diňläpdir. Onuň şygýrlary garry şahyry haýran galdyryýar. Şondan soň Azady:

– Oglum, sen eýýäm ataňdan ozdurypsyň, indi sen goşgy düzüberseň hem bolar! – diýip, rugsat beripdir...

Magtymguly siziň ýaly oğlanka örän edepli şägirt bolupdyr. Ol dostlaryna, özünden uly adamlara hormat goýupdyr. Şol sebäpli uly-kiçi, aýal-erkek ony gowy görüpdir. Ol ulalandan soň hem çagalary ýatdan çykarmandyr. Çagalar üçin hem olaryň durmuşy barada gyzykly goşgular ýazypdyr. Ylaýta-da ol çagalaryň edep-

li, akyly, okuwly bolmaklaryny arzuw edipdir. Olaryň uly adamlara-ata-enä hormat goýmaklaryny has hem gowy görüpdir. Ine ol şeýle diýýär:

Ata-ene agyrdanyň günleri
Halka ryswa, ala bolar tenleri...
Edebiň ýagşysy – ulyny syla,
Ulyny aglatmak kiçä ýaraşmaz!

Türkmen halkynyň parasatly terbiýeçisiniň eserlerini okamak, onuň peýdaly wesýetlerini berjaý etmek ýaşlaryň asyly işidir.

M. Kösäýew.

Soraglar:

1. Waka nirede başlanýar? Döwletmämmet kim?
2. Magtymgula at nähili dakylýar?
3. Ýaş Magtymgulyny näme gyzyklandyrýar?
4. Ol goşgy düzmäge başlanda, Azady oňa nähili garaýar?

GURBANDURDY ZELILI

(1779–1846)

*«Ýürek telwas eder, göterler serim,
Köňül arzuw eýläř, watanyň, seni!
Etrek, Gürgen ýurdum – gezen ýerlerim,
Köňül arzuw eýläř, watanyň, seni!»*

Zelili.

Zelili XIX asyr türkmen edebiýatynyň görnükli şahyrlarynyň biridir.

Onuň hakyky ady Gurbandurdy. Ol agyr durmuşy, dürli kynçylyklary başdan geçireni üçin, özüne Zelili diýen lakamy kabul edip alypdyr.

Zelili 1779-njy ýylda eneden dogulýar. Onuň kakasyna Mämmetdöwlet, ejesine bolsa Hurma diýer ekenler. Zelili Magtymgulynyň ýegenidir.

Zelili Etrek, Gürgen boýlarynda, Garrygala töwereklerinde ýaşapdyr. Ol başlangyç bilimi oba mekdebinde alypdyr. Zelili özbaşdak örän köp okapdyr. Aýratyn hem ony edebi eserler, des-sanlar, ertekiler gyzyklandyrypdyr. Ol daýysy Magtymgulynyň hemme goşgularyny ýatdan öwrenipdir. Zelili Hywadaky «Şirgazy» medresesinde hem okapdyr we öz döwrüniň sowatly adamy bolup ýetişipdir.

Zeliliniň esasy käri ussaçylyk bolupdyr. Ol öz zähmeti bilen ýaşapdyr.

Goşgy ýazmaklyga Zelili örän ýaşlykda başlaýar. Magtymgulynyň goşgulary oňa güýçli täsir edipdir. Zelili ondan ylham alypdyr. Şonuň üçin onuň goşgularynda («Bellidir», «Şaýly bol-masa», «Pul biläni», «Ýagşydyr»...) Magtymgulynyň eserleriniň täsiri has aýdyň duýulýar.

Zelili mert, batyr, watançy ýigit bolupdyr. Ol basybalyjy duşmanlardan watany goramak üçin eline ýarag alypdyr. Aldymberdimli söweşlerde gatnaşyp, özüniň batyrlygyny görkezipdir.

Watançy şahyr Zelili bize bir topar ajaýyp eserler galdyryp gidipdur. Olar il-ýurt, deňsizlik, söýgi, öwüt-nesihat temasynda ýazylan goşgularydyr. Onuň goşgulary çeperçiligi, düşnükliigi, manylylygy bilen tapawutlanýar.

Soraglar we ýumuş:

1. Zelili nähili döwürde ýaşapdyr?
2. Ýaşlykda ony nämeler gyzyklandyrypdyr?
3. Magtymgulynyň goşgulary Zelilä nähili täsir edipdir?
4. Şahyr haýsy temalarda eserler döredipdir?

Gurbandurdy Zeliliniň ýazan goşgularyny özbaşdak okaň.

ÝAGŞYDYR

Berimsiz beglerden, bahyl baýlardan,
Çöle çyksaň, erkek çopan ýagşydyr.
Goly giň, köňli dar, çykymсыz handan,
Işiň düşse, mert galtaman ýagşydyr.

Ýigidi ýok eder, ýoksuzlyk-dert hem,
Gaýratsyz ýigitden gowudyr it hem,
Bigadyr gardaşdan gadyrly ýat hem,
Nadan dostdan dana duşman ýagşydyr.

Bu dünýä maly diýip geçmäň ýagşydan,
Ýyrak otur muhupbetsiz kişiden,
Betlagam ýoldaşdan, ýaman goňşudan,
Ýuwaşja aýrylyp gaçan ýagşydyr.

Bir habar gelipdir, aşyky zardan,
Ýitidir neşterden, sowukdyr gardan,

Sölite hatyndan, betlagam ärden,
Eýesine yssy haýwan ýagşydyr.

Zelili, bar zatdan ölümdir gaty,
Ölümden-de gaty kişi minneti,
Mollalar öwerler ol kyýamaty,
Goýsalar, bu ýagty jahan ýagşydyr.

Zelili «Ýagşydyr» diýen goşgusynda durmuş ýagdaýyndan söz açýar. Ol öz döwründäki käbir baýlaryň, han-begleriň gysgançlyklaryny, namart ýigitleriň, bigadyr gardaşlaryň gylyk-häsiýetlerini berk ýazgarýar.

Şahyr garyp ýigitleriň adamçylyk ahlagyny gysganç han-begleriňkiden has ýokary goýýar. Adamlaryň göwnaçyk, biri-birine gadyrly bolmagyny, dünýä maly üçin dostdan, ýoldaşdan ýüz öwürmezligi öwüt-nesihat edýär.

Zelili bu goşgusynda adamlary şu dünýäde şat, wagty hoş ýaşamaga çagyýar. Ol:

Mollalar öwerler ol kyýamaty,
Goýsalar, bu ýagty jahan ýagşydyr –

diýmek bilen özüniň ösen ynsanperwerlik pikirini aç-açan aýdýar.

DIÝMEK BILÄNI

Namarda syr berme, «syr saklar» diýip,
Namart syr saklamaz diýmek biläni;
Biakyla akyl berseň, kâr etmez,
Ezip gursagyna guýmak biläni,

Keýpi açylar, duşman görende mertler,
Pikir basar, gaýga gider namartlar,
Gurt bilen deňemez özüni itler,
Öz ýanyndan artyk saýmak biläni.

Agsaklar guwanar ýolda agaç tapsa,
Garyp ýere düşen garyndaş tapsa,
Aş horlugyn çeken açlar aş tapsa,
Gözi gazandadyr doýmak biläni.

Özüni ýigrendir köp ýatan myhman,
Bir bimaýa gezen, mazasyz ýaňran,
Işe taby bolmaz ulalansoňran,
Ýaşlykda beslenen gaýmak biläni.

Men diýeyin, sen gulak goý, byradar,
Tükenmez synamda birniçe söz bar,
Owal garyp bolup, soňra baýan är,
Iýmez, geýmez soň baýamak biläni.

Kimse bilmez anda ne kylar subhan,
Eger tapsaň, ýalançyda sür döwran,
Hoş geçir wagtyňy, galmasyn arman,
Münmek, guçmak, iýmek, geýmek biläni.

Zelili, sözüňi uzaltma, besdir,
Hak biler syryňy, ýalandyr, rastdyr,
Eblehe köp öwüt bermek hebesdir,
Birin tutmaz gulak goýmak biläni.

Zelili bu goşgusyny öwüt-nesihat temasynda döredipdir. Şahyr namartlaryň hiç haçan syr saklamajakdygyny, olara ynanyň içki syryňy aýtmazlygy, aslynda aklyly bolmadygyň näçe öwretseňem diýeniňi etmejekdigini, duşman göreňde şol namartlaryň pikir basyp, gaýga gidip, iş bitirmejekdigini tankyt edýär. Adamyň ýaşlykdan zähmete öwredilmelidigini belleýär. Biderek gezip, biderek ýaňraýanlaryň hemmä ýigrenji görünjekdigini beýan edýär. Bu dünýäde alajy boldugyça wagtyhoş ýaşamaga çagyýar.

Sözlük

Bahyl – gysganç, husyt.

Nadan – bilimsiz, akmak.

Dana – bilimli akyly.

Ýyrak – uzak, daş.

Muhubbetsiz – söýgüsiz, gowy görmeýän

Betlagam – erbet, ýaramaz häsiýetli, bet, ýakymсыz.

Aşyky zar – aglaýan-eňreýän aşyk.

Neşter – gan almak üçin ulanylýan gural.

Sölite – üst-başyny, özüni oňarmaýan.

Hatyn – aýal.

SEÝITNAZAR SEÝDI

(1775–1836)

*«Watan üçin çykdyň gyr at üstüne,
Tä janym çykýança, dönmenem, begler!»*

Seydi

Seýdi XIX asyr türkmen edebiýatynda görnükli yz galadyran watançy, serkerde şahyr bolupdyr.

Seýdi (hakyky ady Seýitnazar) 1775-nji ýylda häzirki Lebap welaýatynyň Garabekewül etrabyňyň Lamma obasynda eneden bolýar. Onuň kakasyna Habyp hoja diýer ekenler. Seýdi ilki öz obasynda, soňra Hywada «Şirgazy» medresesinde okapdyr.

Seýdiniň kesp-käri daýhançylyk bolupdyr. Ol öz watanyny il-ýurduny basybalyjylardan goramak üçin at üstüne çykypdyr. Özi ýaly mert ýigitleri töweregine ýygnaý, duşmanlara, basybalyjlara garşy mert göreşipdir. Söweşlerde batyrlyk görkezipdir, ýigitlere serkerde bolupdyr.

Seýdi öz döredijilik işine ýaşlykda başlapdyr. Ol dürli temada goşgular ýazypdyr. Seýdi bize «Görülsin indi», «Goçaklar», «Baraýlyň», «Dönmenem, begler», «Geliň ýigitler», «Lebap, hoş indi» diýen ýaly watançylyk-gahrymançylyk manylara ýugrulan çeper eserlerini miras goýupdyr.

DÖNMEDEM, BEGLER

Watan üçin çykdyň gyr at üstüne,
Tä janym çykynça, dönmenem, begler!
Dikdir serim, düşmen duşman astyna,
Sil deý aksa, gandan ganmanam, begler!

Ilm üçün şirin jandan geçer men,
Düldül münüp, ganat baglap uçar men,
Namart dālem, hakdan kasam içer men,
Ýanyp duran nar men, sönmenem, begler!

Ýesir galmaz, oğlan-uşak aglaýyp,
Oda düşmez, aşyk ýürek daglaýyp,
Men hem şu gün Murtazadan çaglaýyp,
Kasam kyldym, ondan dānmenem, begler!

Tomaşa eýläňler kylan urşuma,
Ýüz müň leşger çykabilmez garşyma,
Är ýigit men, mertlik bilen durşuma,
Oda urarlar, men hem ýanmanam, begler!

«Är men» diýen çyksyn bile ýörmäge,
Leşger tartyp, Mirhaýdary urmaga,
Il-gün üçün şirin janym bermäge,
Urdum başym, şertden synmanam, begler!

Hak ezelden saldy meni bu ýola,
Jan bermeýen, diri düşmenem gola,
Tomaşa kylyňlar bulanan sile,
Niçe gan ýuwutdym, ganmanam, begler!

Ärden öndüm, ärlik bilen öler men,
Kim dostum, duşmanym parhyn-biler men,
Söweşde aglaman, şat men, güler men,
Namart bolup, dünýä inmenem, begler!

Ýat kylar men Göroglyny, Zamany,
Aly Murtazany-Şahymerdany,
Rüstem Zal, Iskender, Gajar pālwany –
Orta atdym, köpün, sanmanam, begler!

Seýdi çykdy atyn, ýaragyn besläp,
Gan görädi gözleri, ýürek höwesläp,
Gaçmanam, öler men, köp leşger toplan,
Söweş üçin çykdy, dönmenem, begler!

Seýdi «Dönmenem, begler» goşgusyny watançylyk, gahrymançylyk temasynda düzüpdir. Onda il-ýurdy ganyň duşmanlardan goramak, mertlik, batyrylyk, watançylyk çagyryş manylary örän çeper berilýär. Goşguda liriki gahryman gaýduwsyz, mert, joşgunly watançy hem serkerde. Ol öz halkyna, watanyňa jany-teni bilen berlen ýigit hökmünde wasp edilýär.

Soraglar we ýumuş:

1. «Dönmenem, begler» goşgusy nähili temada ýazylypdyr?
2. Goşguda söweşeň hyjuw, watançylyk kasam neneňsi beýan edilýär?

Seýdiniň «Dönmenem, begler» goşgusyny ýatdan öwreniň.

SEN ÇÖLÜŇ

Pasly baharlarda seýrana gitsek,
Tükenmez ýollaryň bardyr, sen çölüň.
Üstünde ýaýlaýyp, myrada ýetsek,
Lälezar gülleriň bardyr, sen çölüň.

Däli köňül istär niçe höwesi,
Çykyp seýran etsek belendi-pesi,
Saýlardan eşdiler tüpeňiň sesi,
Höwesli allaryň bardyr, sen çölüň.

Ýagşy-ýaman eder üstünden güzer,
Awçylar gitmäge hyýallar düzer,

Üstünde boz maral, keýikler gezer,
Garagöz mallaryň bardyr, sen çölüň.

Bahar wagty sen keýipli sen dünýäde,
Seniň mähriň özgelerden zyýada,
Üstünde bir niçe gezdik pyýada,
Ýüz-müň hyýallaryň bardyr, sen çölüň.

Çöle çyksa mergen, uly heň bolar,
Awy oňmasa, awçy haly teň bolar,
Yrsaraşyp, bir-birine jeň bolar,
Muşakkat hallaryň bardyr, sen çölüň.

Dünýäde süreli köňül hoşuny,
Maral görse, mergen ýitir huşuny,
Awa ýorar herne gören düýşüni,
Garaly mallaryň bardyr, sen çölüň.

Seýdi diýer, yşkyň jana ýetirsen,
Aldap niçe awçylary ötirsen,
Bahar bolsa, il paýyny getirsen,
Çarwadar illeriň bardyr, sen çölüň!

Seýdiniň bu goşgusy peýzaž (tebigaty suratlandyrmak) žanrynda döredilipdir. Goşguda şahyryň çöle bolan guwanjy, buýsanjy, ýürek joşguny, ýyly mähri inçelik bilen suratlandyrylýar. Şeýle hem çölüň özboluşly täsin jemaly: reňbe-reň açylan läle-zar gülleri, belent-belent depeleri, ýüwrüp barýan boz maral keýikleri, ýazylyp-ýaýrap ýören öri mallary, awa çykan mergen awçylary mylaýym hem çeper wasp edilýär.

Soraglar we ýumuşlar:

1. Goşguda çölüň haýsy pasyldaky görnüşi suratlandyrylýar?
2. Şahyr eserde türkmen çölüne bolan guwanjyny nähili aňladýar?

MOLLANEPES

(1810–1862)

Mollanepes – XIX asyr türkmen edebiýatynyň saýrak bilbili.

Mollanepes Mary etrabynda ýaşap geçipdir. Ol ilki oba mekdebinde, soňra Buhara medreseleriniň birinde okap, döwrüniň ylymly-bilimli adamy bolup ýetişipdir.

Mollanepes Gündogar edebiýatyny özbaşdak köp okaýar, olardan nusga alýar. Ol Magtymgulyny öz halypasy hasap edipdir.

Mollanepesiň döredijiligi esasan – söýgi häsiýetdäki şygrylar bilen «Zöhre-Tahyr» dessanydyr. «Zöhre-Tahyr» türkmen desanlarynyň arasynda iň gowularynyň biridir.

Mollanepesiň döredijiliginde watançylyk, gahrymançylyk, öwüt-nesihat häsiýetli şygrylar hem bar. Onuň «Ner gezgin» atly başlemesi öwüt-nesihat temasynda ýazylan iň gowy goşgy hasaplanýar.

Mollanepes 1862-nji ýylda Maryda aradan çykypdyr. Şahyry Marynyň Wekilbazar etrabyndaky Hoja Abdulla gonamçylygyn-da jaýlapdyrlar...

NER GEZGIN

Könlüm, saňa nesihat, gezseň, serbe-ser gezgin,
Tany dosty-duşmany, öýňe bahabar gezgin,
Ganym bilen garjaşsaň, daýym muştuper gezgin,
Gezseň dünýä yüzünde, dowam täze-ter gezgin,

Kyrk ýyl maýa gezinçäň, бүтин bir ýyl ner gezgin.
Iki adam uruşsa, öter ýaly ýol berme,
Birisine gep berip, ol birine al berme,
Owwal adamdan gaçma, gaçsaň, asla el berme,
«Jan aga özüň bil!» diýip, her näkese ýalbarma,
Kyrk ýyl maýa gezinçäň, бүтин bir ýyl ner gezgin.

Nepes, hiç bir kem durma, deňi-duşy, dost-ýardan,
Pul tapmasaň, göterme, näkes bilen süýthordan,
Her diläňde, gam basar, köňlüň dolar gubardan,
Dogmaz togsan dört ýylda, bogaz bolsa är-ärden,
Kyrk ýyl maýa gezinçäň, бүтин bir ýyl ner gezgin.

Mollanepes «Ner gezgin» goşgusynda adamlara öwüt-ne-sihat edýär. Ol adamlary mert, arly-namysly, agzybir-ylalaşykly bolmaga çagyýar.

Mollanepesiň bu goşgusynda «Kyrk ýyl maýa gezinçäň, бүтин bir ýyl ner gezgin» diýip, gaýtalanýan setir halk arasynda nakyla öwrülipdir.

Soraglar we ýumuşlar:

1. Bu goşgy haýsy temada ýazylypdyr?
2. Onda adam häsiýetleriniň haýsy taraplary beýan edilýär?
3. «Kyrk ýyl maýa gezinçäň, бүтин bir ýyl ner gezgin» diýen setire nähili düşüňýärsiňiz?

«Ner gezgin» goşgusyny ýat tutuň.

AŇSA

Hindiniň awçysy çykça şikäre,
Özge aw islemez «pil» sesin aňsa,
Otag orun bolsa bilbili-zara,
Otaga ot salar, «gül» sesin aňsa.

Jereniň balasyn bakçaň, bejerseň,
Suw ýerine şeker-şerbetler berseň,

Höregine gül berip, bir günü görseň,
Watandan el götär, «çöl» sesin aňsa.

Gündize gün zynat, gijäge-mahtap,
Kümüş zäge mätäç, altyna-simap,
Derya görki mähek hem dürri-naýap,
Bulgur röwşen tapar, «kül» sesin aňsa.

Harsydünýe söýer teňňäni, maly,
Bir gün bitap bolup, gitse mejaly,
Dönüp-deprenmäge bolmasa haly,
Galar garysyna «pul» sesin aňsa.

Ýagşy zen suhanwer, bolsa sypaýy,
Ýüzi misli mahtap on dördi aýy,
Gaçar bet hallardan söz guran saýy
Çyrag yba kylar, «ýel» sesin aňsa.

Bedasylyň köňli açylar «şer» diýseň,
Hergiz gitmez il derdine «ýör» diýseň,
Bahyllaryň jany çykar «ber» diýseň,
Täzeden jan geler, «al» sesin aňsa.

Karun mülkün alsa bir är ýa tişi,
«Pulum az» diýr, her gün çeker käýişi,
Nuhuň ömrün hasyl etse bir kişi,
Ýakmaz gulagyna, «öl» sesin aňsa.

Nepes, sen sözleseň ulus-illerde,
Bilbil şeyda bolar täze güllerde,
Asal ezgil dahan içre tillerde,
Ary hüjüm eýlär, «bal» sesin aňsa.

Soraglar we ýumuşlar:

1. Şahyryň «Aňsa» goşgusy haýsy temada?
2. Mollanepes adam, haýwan häsiýetlerini nähili beýan edýär?

XX ASYR EDEBİYATY

NURMYRAT SARYHANOW

(1906–1944)

*Nurmyrat Saryhanow... biziň janly
hem ajaýyp edebi mirasymyzdyr.*

Nurmyrat Saryhanow talantly ýazyjy, türkmen edebiyatynda proza žanryny ösdüren, edebiyatyň taryhyny baýlaşdyran, ussat nowellaçydyr. Ol halk durmuşyny, döp-dessuryny gowy bilýän, söze ussat, öz mähriban Watanyňyň ýürekden söýen gaýduwsyz watançydyr. Bütün ömrüni, dördijilik talantyny halk üçin, Watan üçin bagyş eden adamdyr.

Nurmyrat Saryhanow 1906-njy ýylda Gökdepe etrabyňyň ikinji Gökdepe obasynda eneden dogulýar. Ol ilki oba mekdebinde okaýar. 1925-nji ýylda onuň kakasy Aşgabat etrabyňyň Gökje obasyna göçüp gelýär.

Ýaşlykda okamaga bolan höwes ony Aşgabatdaky politehnikuma alyp gelýär. Tehnikumda Nurmyrat üstünlik bilen okaýar hem şonuň bilen bir wagtda «Türkmenistan» gazetiniň redaksiýasynda işleýär.

1928-nji ýylda Nurmyrat Saryhanow Daşkende okuwa gidýär. Ol ýerde žurnalistleriň bir ýyllyk kursuny gutarýar.

Ol 1929-njy ýyldan tä 1937-nji ýyla çenli Goşun hatarynda gulluk edýär. Bu ýyllar Nurmyrat uly terbiýeçilik mekdebini

geçýär, onuň syýasy taýýarlygy ösýär, bilim derejesi artýar, köpçülik işlerine işjeň gatnaşýar.

Nurmyrat Saryhanow 1937–1941-nji ýyllarda dürli gazetleriň we žurnallaryň redaksiýalarynda işleýär. Metbugat işi bilen aragatnaşyk saklamagy ony edebiýat meýdanyna çykarýar.

Nurmyrat Saryhanow zähmetsöýer, joşgunly watançydyr. Beýik Watançylyk urşy başlanan wagtynda, ol meýletinlik bilen Watan goragyna gidip, özüniň ýiti galamy, ötgür ýaragy bilen faşistlere garşy batyrgaý söweşýär. Ukrainany we Moldawiýany faşist leşgerlerinden azat etmeklige gatnaşýar we 1944-nji ýylyň 4-nji maýynda söweş meýdanýnda gahrymanlarça wepat bolýar. Ony Moldawiýanyň Bender etrabynyň Delakeu obasynyň ýanýndaky gonamçylykda jaýlaýarlar. Nurmyrat Saryhanow bary-ýogy 38 ýaşady. Ol бүтін ömründe ýiti zehini, ajaýyp talanty bilen bir topar çeper eserleri döretdi: türkmen prozasynyň taryhyna «Şirin», «Kitap», «Arzuw», «Soňky öý», «Ak tam», «Giýew» ýaly hekaýalaryny, «Şükür bagşy», «Ýagtylyga çykanlar», «Gyzgyn günler» ýaly powestlerini, «Hossarly gyz», «Aýjema», «Garaş aga», «Ene» ýaly oçerklerini goşmak bilen özüne müdimi ýadygärlik galdyrdy we türkmen edebiýatyny baýlaşdyrdy.

Soraglar:

1. N. Saryhanow nirede we haçan dünýä inipdir?
2. Ýazyjy haýsy eserlerini ýazypdyr?
3. Ýazyjy nirede okapdyr?

KITAP

– Siz ony aýdýarsyňyz... Men size şu ugurdan başga bir gürrüň bereýin.

Meniň işim oba gezmek boldy. Garagumuň içleri bilen gezdim. Halk çeper edebiýatyny ýygnaýardym. Gezip ýörkäm, gumuň bir goluny dolduryp oturan obanyň üstünden bardym. Özünüz bilýärsiňiz, oba adamlary soranjaň bolýar, men özümiň

näme kär bilen meşgul bolup ýörenimi myhman ýerime aýtdym. Onda öý eýesi maňa:

– Ileri hatarda bir garry adamda, siziň soranyňyzdan bolup çykaýsa gerek, bir kitap bar. Belki, ol size ýararly bolup çyksa-da çykar. Ony görenler «gowy» diýýärler. Meniň özüm hem diňläp gördüm, kitap dagy däl, durşuna altyna gaplaýmaly! – diýip aýtdy-da, – ýöne welin ony ol garrydan aňsatlar alyp bor öýdemok: «Kitap, şu kitapdyr» diýip, ol yranyp oturandyr...

Men munuň beýle diýmeginden garrynyň kitaby bilen gaty yhlaslydygyna, ondan ony almagyň işi bardygyna düşündim.

Dogry, kitabyň gadryny hemme kişi bilýär. Men muny göre-göre gelýärim. Hatda hat bilmeýänler-de, kitabyň içinde näme bardygyny aňlamaýanlar-da: «Özüm okap bilmesem-de... pylany jan ulalyp, hat öwreneninden soň okap berer» diýip we ýene şunuň ýaly dürli bahanalar tapyp oturýarlar. Muny iş salşyp göreniňden soň, has ýagşy bilýärsiň.

Men özümiň şu ugurdaky kän tejribäme daýanyp, şol salgy berlen garrynyň ýanyna ugradym. Ony öýünde tapdym. Daýaw hem sakgaly döşüni ýapyp duran adam ekeni. Ol meni gadyrly garşylady. Gaty soranjaň, hem-de gelşiňden, oturyşyňdan, gep uruşundan seni tanajak bolup dyryşyp ýatan adam ekeni.

– Gel, otur, ýagşy ýigit! – diýip, ol meni düşek üstüne geçirip oturdyp bildigi, yzly-yzyna soramaga başlady.

– Geliş niredendir, ýagşy ýigit? Nireli bolarsyň? Haýsyndan bolarsyň? Nä kär bilen ýörýärsiň?

Men oňa öz sorag beriş tertibinde jogap berip, iň soňunda bolsa şeýle diýdim:

– Kitap bilen iş salyşýandyryn!

– Örän gowy, ýagşy ýigit – diýip, ol sakgalyny sypalady-da, ýüzüme seretdi. Häzir onuň gözleri hem ýitelipdi. Seredişi edil ýüzümden hat okaýan ýalydy. Onsoň bir daş çykyp, bir iç girip ýören aýalyňa:

– Eý, hany, kitaby munda al! – diýdi.

Aýaly sesini-üýnünü çykarman, tärimiň ýüzünde gerilgi duran köne haly çuwalyň içine elini boýdan-başa sokdy-da, bir köne

bukjany alyp çykdy, onuň içinden bolsa kitap çykaryp, ony uly hormat bilen garrynyň eline berdi.

Ýaşuly kitaby elinde tutup duran ýerde ýene-de ýüzüme gözlerini çereldip seredip, kitabyňy öwmäge oturdy.

– «Kitap bilen iş salyşýandyryn» diýdiňmi, ýagşy ýigit! Onda ikimiz kârdeş ekenik-dä. Şuny dogryňdan gelip aýdan bolsaň, onda sen munuň nähili kitapdygyny bilersiň. Men seni şuňa beren bahaňdan tanap bilerin. Al ynha, seredip gör! Hiý gezip ýören ýerleriňde şuňa taý geljek kitaba duş gelen ýeriň boldumy? Bu örän gowudyr. Munuň her bir sözi köşekli düýä degýändir.

Daşyna solak gülli çit çekilen galyň kitap elleriňe saldam berip dur. Onuň içi goýy gyzyly syýa bilen jezwerlenipdir¹. El ýazuwy hem örän düşnükli, kim-de bolsa biri bir wagt onuň yşkyna düşüp, yhlas bilen däne-däne edip ýazypdyr. Seretseň bes, öz-özünden okalyp barýar. Kagyzlarynyň gyrasy ýyrtyk-ýyrtyk, sahypalary el kiri düşüp, yz galdyryp gidipdir. Kän ýyllar elden-ele geçip okalan bolara çemeli.

Men derrew onuň sahypalaryny waraklap² çykdim. Ine bu meniň gije-gündiz ýatman, yzynda ser-sepil bolup ýören eserim! Oba-oba söküp, mün gapydan tapyp bilmedigim, ýene-de mün gapydan barsam-da, tapyp biljegim gümana bolan eserlerimi munuň içinden tapsa boljak. Muňa gözüm ýetdi. Indi bu eser-de we onuň eýesi garry-da gözlerime gowy görnüp başlady.

Onsoň özümiň düşüp oturan ýagdaýymy gizläp bildigimçe, garrydan gizlejek boldum. Ýöne weli garry kitabyň tapylgysyz gowudygyny mensiz hem bilýän ýaly:

«Munuň bir sözi bir düýä degýändir» diýip, onuň aýdyp oturmagy biderek ýerden däl bolsa gerek. Ol zadynyň gowudygyna buýsanýar. Belki, şunuň üçindir – gelen dessime kitabyňy elime tutdurdy.

¹ *Jezwerlenipdir* – çyzylypdyr, nagyşlanypdyr.

² *Waraklap* – (warak – sahypa, waraklamak – sahypalamak) agdaryş-dyrmak, göz gezdirip çykmak.

Men onuň bilýändigini ýa-da bilmeýändigini synap görmek üçin eseriň käbir ýerlerinden okap berdim, ol maňa öz okap berenimden iki esse köp ýerini ýatdan aýdyp berdi we:

– Eşitdiňmi, ýagşy ýigit, munuň her sözünüň bir düýä degip duranlygyny! – diýägede ýüzüme seretdi. Ol gyzyp barşyna ýene-de bir gazaly aýdyp berdi. Bu onuň ýüregini joşduran ýeri ekeni.

– Gördüňmi, bu eser dagy däldir! – diýdi – ony okadygyňça okaslaryň geler – diýdi – Her sözünüň bir düýä degip durýanlygy hakdyr – diýdi.

Eser gowy, garrynyň aýdyp oturanlary hak. Men muňa hyrdar boldum – elimden düşüresim gelenok. Muny nähili-de bolsa garrynyň elinden almak gerek, emma welin onuň her bir sözüne bir düýäni nireden tapyp alyp bilersiň? Hamala düýe-de tapylan eken, «muny maňa ber» diýip, garrydan neneň ýüzüň bilen çydap sorarsyň? «Kitabymyň bahasy ýetse sataryn» diýen sözünüň üstünden ony nähili getirip bilersiň? Indi onuň ýanynda oturyp, syýasat okamalymy, oňa ahyrynda kitabyňy ber diýjek bolsaň, eden syýasatyňy düşündirip bilmikäň diýip pikirlenýäriň. Ol ony öwüp arşa çykardy. Özünüň, aýalynyň hemde бүтін obasynyň ony gowy görýändigini we ony hiç bir wagtda elinden çykarmajagyny yzyny kesmän aýdyp otyr. Şeýle diýip, sorara ýer goýanok. Men onuň yhlasyna haýranlar galdym. Pikir edýäriň. Başga adamlardan şunuň ýaly oňat eserleri alşymy ýadyma düşürýäriň. Olar her halda beýle däldiler. Bu garryny... Aýtma sen muny, şu kitaby bilen eňek bermän öwnüp otyr. Men özümi onçakly gyzykmaýan görnüşde tutup, oturan ýerimde, onuň gürrüňini başga ýana sowjak bolup synanyşýaryn. Emma weli ol öz maldarçylyk fermalarynyň ösüşi, özleriniň indi Amyderýa boýuna göçüp, daýhançylyk etjekleri hakynda gysgajyk aýdýar-da, gürrüňi ýene-de eseriň üstünden getirýär. Gürrüň hem tapýar. Oba adamlarynyň kitabyňy alyp gidip okandyklaryny, olaryň nähili baha berýändiglerini aýdýar. Ol muny dünýäde ýeke-täk eserdir öýdýär. «Bu birdir. Ol-da şu özümdäkidir» diýip bilýär. Ol şuna şeýle bir ynanypdyr, hiý diýip-aýdar ýaly дәл.

Belki, onuň kitabyňy elinden çykarasy gelmeýändigide şunuň üçindir?

Men oňa habarymy aýdyp bilmän, ahyry ýanyndan turdum. Ýöne weli entek obadan çykyp gitjek däldigimi aýtdym. «Myhman ýerime baraýyn-da maslahat salaýyn, belki ony almaga olaryň kömegi ýeter» diýip pikir etdim.

Myhman ýerime baramda, iş oňarmanlygymy aýtdym.

– Ol garrynyň ugruny nähili tapmak bolar? Maňa-ha başardan däldir. Ondan kitaby satyn hem, ýöne göçürüp hem alyp bor öýdýän däldirin...

Onda olar maňa:

– Biz-ä, ýagşy ýigit, oňa: «Kitabyňy sat» diýip aýdyp bilmeris. Eger geregiňiz bolsa, onda özüňiz ugruny tapjak bolaweriň... Ondan ony almagyň kyndygyny size ozalam aýdyp beripdik. Ol şeýle adamdyr... – diýdiler.

Men nähili-de bolsa-da ýaşuludan el çekjek dälдим. Şol günüň agşamsy ýene-de onuň ýanyna bardym. Ol ýene-de hälkisi ýaly şähdaçyklygy bilen meni garşylady:

– Gel, geç, ýagşy ýigit. Düşek üstünden. Bu kitaby görenden soň, sen menden aýrylyp bilmersiň, ýeke sen däl, başgalar hem şeýledir... – diýdi-de, şol çuwalyň düýbünden, şol bukjanyň içinden eseri çykaryp elime berdi – Oka, höwes edýän bolsaň, ýagşy ýigit! Munuň her bir sözi düýä degýändir...

– Dogry – diýdim. Onsoň men ýene-de onuň sahypalaryny göwünsizlik bilen agdaryşdyrmaga oturdym hem-de sypaýyçylyk bilen kitaba özümiň hyrydarlygymy bildirmäge başladym.

– Welmyrat aga, bu siziň eliňizde näçe ýyldan bäri bar?

– Kyrk ýyldan bäri bardyr, ýagşy ýigit! – diýip, ol jogap berdi.

– Dogry, siz şonça wagtda munuň içinde bolanlaryň hemmesini ýatdan bilipsiňiz...

– Bilýärim, bilýändirin, onda-da ýöne bir bilmegem däldir – hemmesini gürrüňi bilen bir oturşymda aýdyp berip-de bilerin. Munuň içindäkileriň ählisi meniň ýüregime ýazylypdyr... – diýdi.

– Diýmek, munuň indi size geregem ýokdur?

Garry ýüzüme: «Sen syrly... sen maňa näme diýmekçi? Sen şu ýerik näme niýet bilen geldiň?» diýip sorayan ýaly seretdi. Onsoň men aljyrap, öz dilime getirip oturanymy diýip goýberdim:

– Siz muny näçe diýseňiz diýiň-de, maňa satyň!

Ýaşuly gökden goýberilen ýaly boldy, gözleri peträp, hanasyn-dan çykara geldi. Sakgaly öňküsinden-de beter gabaryldy. Aýaly

hem diň gökden geldi, onsoň ýakasyna iki elini ýetirip, doňan ýaly bolup oturdy. Men öz soragymdan içinde oturan gara öýümiziň süňňi-de gagşaýandyr öýtdüm. Tärimiň başlarynda aslyşyp duran ýüp ýoluklary-da, torbalaryň seçekleri-de, ýel berlip goýlan ýanlyklar-da duran-duran ýerde gymyldaşan ýaly boldy. Bu bolşa özüm-de geň galyp durupdyryn.

Birhaýukdan soň garry özüne geldi. Onsoň kitaby elimden gaňryp aldy-da, aýalyna uzatdy:

– Me, muny öňki ýerinde ýygna-da goý.

Şu iki arada ol ösgün gaşlary biri-biri bilen tapyşan ýüzüni maňa tarap öwrüp, şeýle diýdi:

– Muny elden çykarmarys diýip, ýagşy ýigit, ýaňynyň özünde saňa aýdypdyk – satylmaz zat bolmaz diýilýändir weli... şuny bizden dilemeseň akyl etdigiň! Muny aljak bolsaň, iň ilki meni razy etmeli bolarsyň, men bolsa razy boljak gümanym ýokdur. Eger bolaýsam-da, oglum bilen aýalym razy bolmaz. Munuň üstüne hem bütün obam razy bolmaz. Biz muny elimizden çykarmarys. Bir döwüm çörege zar bolup oturan ýyllarymyzda-da, bir harpyny okap bilmeýän wagtlarymyzda-da muny satmagy göwnümize getiren däldiris. Indi-hä asyl... Ýaňy özün okap gördün ahyry munuň her bir sözünüň bir duýa degip duranlygyny, munuň biziň elimize nähili düşenligini aýtsam, onda diläp oturarsyň-da öýdemok. Bolmasa gürrüň edeýin, ýogsam şu güne çenli duldegşir oturan goňşularymyza-da aýdan däldiris weli. Muny bilýän bir şu garry heleý ikimiz weli. Aýtman ýörmekligimiziň ýeterli sebäbi bardy. Iller meniň bu kitaby näme berip alanymy eşiden bolsalar onda: «Welmyrat aganyň kitap söwdasy ýaly» diýip, alyp göterjekdiler. Şol aýtman gelşim, ýogsam indi: «Welmyrat aganyň kitaby dünýä malyna degýär» diýýärlerem weli...

– Aýt – diýip, men özümiň gyzyklanýandygymy bildirdim. – Aýt, meni eşitmän oturmaga çydamaz hala getirdiň!

Garry meni şeýle hala salanyna begenen bolsa gerek, ulum-sylanyp ýylgyrdy, onsoň bolsa:

– Aýtsam... – diýdi-de, döşüni gaýşardyp, ýüzüni ýokary tutdy. Ol şeýle edip, uzak bir geçmişi ýadyna düşürjek bolýan ýaly

ýa-da aýtjak zadyny tertibe saljak bolýan ýaly biraz pikirlenip duransoň, şeýle gürrüň berdi.

– Men häzir dogry altmyş başimde, eşidip oturyp bilseň, ýagşy ýigit, gürrüňi kyrk ýyl ozaldan başlajak. Ýaňky kitabyň elime düşenine şu ýyl dogry kyrk ýyl bolýar. Sowukly guş diýilýän ýyl-dady. Ol ýyllar çopançylyk edýärdim. Sen meniň häzir içmegimiň içine sygman, gabarylyp oturanyma garama, men ömrümiň köpüsini çölde, goýun yzynda geçirdim. Kitap diýen zady görmändim, eşiden bolsam-da ony beýledir oý etmeýärdim. Şeýle boldy...

Men öýli-işikli bolup, iki sany burunlykly düýe edinip, ile goşulanymdan soň, gyş azygyny edineýin diýp, birki ganar ýüň, birki ganar kömür bilen Arkaja argyşa gitdim. Tanyş ýerim bolmany üçin, kömrümi, ýüňümi alanyňkyda myhman bolup düşdüm. Desgaly gurlan ýer eken. Şol ýerde bolan bir gijämiň nähili geçeneini bilmedim. Şatlyk-şagalaňlykda geçdi.

Agşamyň garaňkysy gatyşybildigi, myhman ýerimiň alty gnatly öýüne oba adamlary üýşüp başlady. Olaryň arasynda gara kepje sakgal, ýüzi jozzuk ýaly gyzyly, sypaýy geýnen adam aýratyn bolup göze ilýärdi. Ol öýüň törüne geçip oturdy.

– Molla aga, okap berip otur! – diýip, onuň öňüne ýaňky kitaby atdylar.

Molla göwnemedi:

– Bu dinem äsgermeýän, «degene gözüm menden däl» edip ýazan jalaý şahyryň kitabydyr. Siz munuň bilen artyk gyzyklanmaň. Muny aýda-ýylda bir okasa bolar. Men bu gün size özümiňkini okap bereýin – diýip, ol goltugyndan başga bir kitap çykardy. Köpçülik öz diýenini etdirdi. Molla olaryňka geldi, onsoň ol sesine bat berip, okamaga başlady. Okady. Dili ýetişibildigidinden ýary gijä çenli okady. Menem eşitdim...

Kitap, onuň okalyşy, onuň içindäki sözleriň meniň ýüregimiň üstünden turşy meni haýran etdi. Bu nähili beýle bolýarka? Ol ýüzüne seredýär-de, hemme zatlary öz durmuşyndan, gündelik eşidip ýören zatlaryndan, ýöne weli dilde aýdyp bolmajak, aýtmagy hyýalyňa-da getirmedik zatlaryňy diýişdirip barýar diýip

pikir edýärin. Men kitap şeýle gyzykly zatdyr, adamy pikir etdirýän zatdyr, adamyň durmuşyndan sözleýän zatdyr öýtmeyärdim ahyry. Ine, bu şu wagt saňa nähili gowy bolup görünýän bolsa, maňa-da şonda şeýle bolup görüldi. «Munuň belli bahasy ýokdur, bu, belki, satylýan zat hem dälidir» diýip pikir etdim. Onsoň seniň şu wagtky bolup oturyşyň ýaly, menem şonda: «Bu eger öz gurbum ýeter ýerine satylýan zat bolsa alaýyn» diýen hyýala mündüm. Ýöne weli öz hyýalymdan bahasyna san ýeter öýtmeyärdim, şol gije şol hyýal bilen gözüme uky gelmedi. Ýatan ýerimden: «Bu satylýan zatmyka, munuň aýdýan zatlaryny kim oýlap tapdyka, sözler nähili beýle düzülip bilindikä, asmandan gaçaýan-a bolmasyn?» diýip oýlanýaryn.

Ertir turandan soň, myhman ýerimden:

– Agşamky okalan kitabyňyz näçä durýan zat? – diýip soradym.

– Onuň belli bahasy bolmaz! – diýip, olar meniň soragyma gülüşdiler.

– Ýok, maňa dogrusyny aýdyň?

Olar ýene-de bir-birleriniň ýüzlerine seredişip gülüşdiler.

– Onuň bahasy bir düýä durýandyr!

Olar muny oýun edip diýseler-de diýendirler. Men weli ynan-dym, şu ynanyşym ýaly begendim. «Bir düýä durýan bolsa bolýar». Eýýäm düýämiň birini göwnümden çykardym.

– Şeýle bolsa, şu iki düýäniň haýsy birini halasaňyz alyň-da, maňa ony beriň! – diýip soradym. Olar meniň çynymdyr öýtmän:

– Guba düýäni goý-da, ynha al-da gidiber! – diýdiler.

Şeýle boldy: men guba düýäni berdim-de, kitaby alyp gaýtdym, olaryň yzymdan näme diýenini bilemok, ýöne weli gürrüň soňunda bar.

Öýüme gaýdyp geldim. Öňümden garry keywany (Özi aýalyndan on ýaş uly bolsa-da şeýle diýýär) çykdy.

– Hany guba düýämiz? Waý, sen ony nätdiň? Ýitirdiňmi, ogurlatdyňmy, nätdiň? – diýip, ýakasyny tutup gygyrdy.

– Guba düýe gögerdi – diýdim – ony her bir sözünüň özi bir düýä degip duran bir zat bilen başa-baş çalyşdym – diýdim,

onsoň kitaby torbanyň içinden çykaraga-da görkezdim. – Gürrüň munuň içinde bardyr! – diýdim.

Keýwany seretdi. Geň galyplar seretdi, içini açyşdyryp gördi, ýüzüne syldy, uludan demini alyp, meniň bu söwdada utanymy ýa utulanymy we şuňa begenjegini ýa-da gynanjagyny bilmän durdy. Guba düýäniň weli, onuň gözleriniň öňünden gitmeýänligini duýýaryn. Ol ýyllar guba düýe biziň gün-güzeranymyzyň diregidi ahyry...

Men söwdany oňaranlygymy aýdýaryn – keýwanyny begendirjek bolýaryn. Şol gijäni – kepje sakgal mollanyň kitap okan gijesini gürrüň berdim. Şonda adamlaryň üns berip diňlänlerini, özümiň hem eşidip oturyp bilmänimi hem-de şonda ýadyma çüý ýaly batan ýerlerini aýtdym. «Şü diýip duran zatlarým şu kitabyň içinde bar zatlar» diýdim. «Men bärsinden gaýdýaryn – bir agyz sözünü hem dogry aýdyp bilmeýäriň» diýdim.

Keýwanynyň ýadyna guba düýe düşýändir – gözlerinde ýaş görnüp başlady.

– Munuň her bir sözi bir guba düýä degýär! – diýip aýdýaryn. Janymdan syzdyryplar, ýer depipler aýdýaryn.

Ýene-de bolanok. Onuň gözlerinden ýaş akýar, düwmeläp-düwmeläp akýar.

– Guba düýe biderejik bozlap gitdi! Üýşüp ýatan bir petde kagyza gitdi diý... – diýip, ýüreginiň gynanjyny daşyna çykaryp başlady.

Şu wagt «okalybilsedi» diýip, onuň kagyzlaryny agdaryşdyrýaryn. «Kepje sakgal molla bolsady, munuň ýadyna guba düýesi düşmezdi» diýýäriň. Gepi köp, gürrüňi köp kitap weli sesini üýnüni çykarman dur. Edil keýwanyny agladasy gelýän ýaly. Gaharymy getirdi, şonda muny ýeriň ýüzüne bulap uraýasym geldi. Ýazyksyz kitap dur, muňa kepje sakgal molla gerek – ony men nireden tapaýyn. Onsoň eden söwdamdan ökünçli çyk-dym, obamyzda akylly, hemme zadyň ýagdaýyny bilýär diýilýän adamyň ýanyna bardym. Özümde bir kitap bardygyny oňa aýtdym we: «Ony obamyzda kim okap biler?» diýip, ondan soradym.

Ol geňirgenip, menden sorady:

– Seniň eliňe kitap nähili düşýär? – diýdi.

– Arzanjak satyn aldym – diýdim.

Ol ýüzüme seredip, ökünçli ýylgyrdy-da şeýle diýdi:

– Aý, akmak, kitap diýilýän zat saňa ýöne berlende-de nämäňe gerek? Heý onuň derdiňe ýarajak ýeri barmy? Ony okamaga hat biýän gerekdir, mugt iýýän alaja göz molla gerekdir. Hany hat bilýän, sen ony obadan heý tapjak ýeriň barmy? Goňşy obalardan hem tapmarsyň. Kim bar ony okap bilýän? Sen bu tarapyny oýlandyňmy?

Men onuň aýdýanlaryna ynandym, ýöne weli keywanynyň iňirdisini eşidip oturmaga ýüregim takat bermedi. Ýene-de birki adamdan soradym we goňşy obalarymyza çykyp soradym. Hat biýän ýok. Soranlarymyň hemmesi dil düwşen ýaly, oň diýenini diýýärler. «Çopan halyňa, gün-güzeranyňy oňarmaýan halyňa, aýdyp duranyň näme?» diýip geň galdylar.

Badym ýatdy. Onsoň öýüme geldim-de: «Seni gözümem görmesin, janymam ýanmasyn» diýip, ony çuwalyň düýbüne goýberdim. Bir aý ýatdy, bir ýyl, ondan soň iki ýyl ýatdy, şeýdip, ýedi ýyl dagy ýatdy.

Keywany iňňirdeýär. «Guba düýe bogazdy, bu wagta çenli ikiüç botlardy...» diýýär.

Bu kepje sakgal mollanyň okanyny eşitmändi, meniň aýdýanlarym bolsa ony kanagatlandyryp bilmeýärdi ahyry. Her halda olam ony eşitmegiň arzuwyny aşaklyk bilen edýän eken. «Näme edende kitaby okap bolar?» diýip, oturan-turan ýerinde sorayan eken.

Bir gün ikiçak çay içip otyrkak, ol maňa şeýle diýdi:

– Aý, oglan, haty mollalar-ışanlar okap bilýärmişin. Okamany öwredýänlerem şolarmyş. Gel, Myrat jany Akja ışanlara bereli. Onuň ışinden baş-alty ýyllyk geçsek, onuň öwezine oňa ışanlar hat öwreder. Kimden sorasaň «şeýle etmelidir» diýýär.

Maňa kitap okalyp eşidilse bolýar, şonuň üçin men hemme zada taýýar. Maslahaty birikdirdik.

Birküç günläp ýol ýöräp, Myrat jany Akja işanyňka alyp bardym.

– Men alys ýerden geldim, oguljygymyza hat öwredip berseňiz diýip geldim. Muňa işiňiz bolsa etdiriň. Bize ahyry hat öwredip berseňiz bolýar – diýip, işandan soradym.

Akja işan agzynda aş gatyklady:

– Ogluňyzy getiren bolsaňyz, gowy edipsiňiz, biziň duzumuzy iýen, terbiýämizi alan bihal bolup çykýan däldir. Ogluňyz hat hem öwrener. Siz aradan dört sanyjak ýyly geçiriň-de geläýiň – diýdi.

İşanyň ýanyndan uçup diýen ýaly gaýtdym. Öýe geldim-de keywana:

– Ýene üç-dört ýyl gaýrat et, ondan soňam bir meniň söwdama göwnüýetmezçilik edişiňi göreýin! – diýdim.

Kitap bukjanyň içinde üç ýyl ýatdy. «Indi Myrat jan öwrenendir» diýip, men işanyňka ugradym. Baryp görsem, Myrat jan işanyň ownuk-uşak işine ylgamak bilen gara başyna gaý bolup ýör. Onuň hat öwrenmegi nirede, gaýta iş bilen aňkasy aşyp gidipdir...

Ol meni görenden gözlerine ýaş aýlap, şeýle diýdi:

– Kaka, meni hem özüňden galdyrman alyp gidersiň. Meniň bu ýerde hat öwrenjek gümanym ýok. Hat diýilýän zady işanyň özi hem bilenok!..

Men oglumyň agzyny elim bilen tutdum.

– Goý, oglum, beýle diýmek günä bolar! Öz işanyňa hat bilenok diýmek saňa aýypdyr. İşana dil ýetirmek bolmaz. Sen oglanlyk edýäň – diýdim.

Ol ýene-de janyndan syzdyryp aýtdy.

– İşan aga dogada ýazyp bilenok. Ol dogada diýip gelenlere edil ejemiň duz torbasyndaky ýaly duzy berip goýberýär. Meniň bulardan hat öwrenjek gümanym ýok, kaka!

Men ony ýene-de ýazgardym.

– Oglum, sen kemakyllyk edýäň. Uly iliniň ynanýan işanyňa beýle diýmek bolmaz. Sen bolsaň onuň duzuny iýip ýörsüň!

Ol eňek bermedi: – Kaka, özüň bilen alyp gitmeseň, onda gaçyp giderin weli, şu taýda durman, giderin!

Onuň aýagyňy depip durmagy meni oýlanyp görmeli etdi!

Men işany derňemek hyýalyňa düşdüm. «Gel – diýdim – işanyň öz obasynda bir adamdan sorap göreýin – oglum şu işandan hat öwrenip bilermi ýa-da ýok?» Şu soragym bilen tötänden biregiň ýanyňa bardym. Oňa oglumy näme üçin işana getirip berenimi gürrüň berdim.

Ol bir pahyr adam eken. Ol öz bilýänini bilşi ýaly edip maňa aýtdy.

– Ogluň dogry aýdypdyr, işan agamyz hat bilýän däldir. Onuň okan ýeri ýokdur. Ýöne weli uly-uly medreseleri gutaryp çykan mollalardan zordur. Munuň aňyrsy – ata-babasy zor eken. Obamyz onuň aňyrsyndan gorkýar. İşanymyzyň aňyrsyna dil ýetiren, malyna el batyran bolup bilmändir. Ol derrew göz görkezere eken. Hiç bir kimiň ýadyndan çykmadyk şeýle bir iş bolupdyr: obamyzda biri(onuň kimdigini hiç aýtmaly däl diýip, işanyň özi tabşyrypmyşyn) onuň ýorunjaly haýadynda üýşürilgi duran bedesinden ogurlamakçy bolupmyşyn. Gury bededen bir arka çykap, arkasyna alyp gaýdypmyşyn. Öýüne alyp gelse, bede arkasyndan düşmänmişin, ylla ýelimlenen ýaly. Aýaly synanypmyşyn – düşürip bilmänmişin, ogly synanypmyşyn – düşürip bilmänmişin. Onsoň ol bedäni yzyna äkidip, alan ýerinde öňküsi ýaly edip goýjak bolanmyşyn, bede onda-da arkasyndan düşmänmişin. Garaz, nätjek, ol adam uzynly gije arkasy agyr bede ýükli görgüsini görüp gezenmişin. Ahyry bolmandyr, işanyň ýanyňa ýüki bilen baryp, ondan ötünç sorapmyşyn. «İşan aga, men bir etmesiz iş etdim. Onuň üçin öten agşamdan bäri arkam ýükli öz jezamy çekdim. Siz meniň şu günämi ötüň. Men indi siziň keramatyňyzyň zorlugyny iki gözüm bilen gördüm. Şu arkamdaky bede siziň bedäňiz. Şuny arkamdan aýryň» diýipdir. İşan onuň günäsini geçipmişin... «Baryň-da bedäni alan ýeriňize goýuň, onsoň arkaňyzdan düşer» diýipmişin. Bu şeýle bolupmyşyn, gepe çeper adamyň aýdan zady däl, obamyzyň ýaşuly adamlary gürrüň berýärler. Eşitdiň gerek, nähili göz

görkezip bilipdir. Biziň işanymyzyň aňyrsy, ine, şeýlemiş – gaty zormuş. Munuň özi hem zor. Duza demi ýöreýär. Dem salyp berse, ogulsyzyň ogly bolýar, gyzszyzyň gyzy bolýar. Kakynlylar-silkinliler gutulyp gidýär... Ýöne işanyň hat biýän molla ogullary bardyr, olar seniň ogluňa hat öwrederlermi-öwretmezlermi, men onçasyny bilmeýärin. Olar uly söwdagärdiler...

Men ol adamyň aýdanlaryny eşidenimden oýlandym. Myrat janyň diýenleri dogry bolup çykyp barýar. Ogluma duza dem salmagy öwredilmegi maňa gerekmi? Maňa o gerek däl ahryr! Maňa diňe bir oglumyň şu kitaby okap bilmegi gerek.

Mundan-da zat çykmany. Onsoň oglumy işanyň elinden alyp gaýtdym-da, bir baýa çolukçylyk etse, haky boljak. Bu-da bize kitap okap bileniçe gerekdi, ýagşy ýigit, ol ýyllar.

Gün geçýär, günden soň aý geçýär, onsoň ýyl geçýär. Gum tozýar oba ýazlaga göçýär, ýene-de şu gola göçüp gelýär. Şeýle, hemme zat öňki-öňküligine bolup barýar. Ine, bu kitap-da keywanynyň bukjasyndan çykman ýatyr. Men ýüregim durmanyndan soň, käbir wagtlar onuň ýüzüni açyp, kagyzlaryny agdaryşdyryp görýärin. Şol kepje sakgal mollanyň oturyşyny edip, ony öňüme alyp oturýaryn. Meniň bolşuma keywanynyň gahary gelýär, derdi täzelenýär. Onuň ýadyna şu kitaby görüp bildigi, guba düýe düşýär. Ondan soň: «Şu wagta çenli guba düýämiz elimizden çykmany bolsa, sen şeýle akmaklyk etmedik bolsaň, baş-alty botlap, süri düýe bolup giderdi...» diýip, igenmäge oturýar, igenýär.

Ilki batlarda oba adamlary ondan özlerini gaçarak saklan bol-sa-da, men onuň bilen ysnyşdym, oňa özümiň kitaply taryhymy sözläp berdim. Ol meniň aýdanlarymy pikir berip eşideninden soň: «Getir, okap göreýin» diýdi. Goýup gaýtdym. Soň gaýtaryp bereninde, ol şeýle diýdi:

– Welmyrat aga, sen bu söwdaňda utulmansyň, ýöne weli muny men okap bermäýin ýa özüňiz okaň, ýa-da size ogluňyz okap bersin.

Siz munuň içinde ýazylan zatlary ogluňyza okatdyryp eşitjek bolup, onuň görgüsini aýalyňyz ikiňiz ýagşyja çekipsiňiz. Sunuň

üçin ogluňyz hat öwrensin diýip, özleri zat bilmeýän, ýöne halky aldap ýören išan-mollalara beripsiňiz. Olar bolsa hat öwretjek diýip sizi aldap, ogluňyzy mugt işledip ýörüpdirler. Şeýle boldy diýip, özüň gürrüň beripdiň? Indi ikimiz bir maslahat edeli. Siz şol işanyň gapysynda gezip, hat öwredilmedik, soň özüňiz çoluklyga berip goýberen ogluňyzy getiriň-de şu mekdebe salyň! Men oňa sanly günde hat öwredip, kitabyňyzy okap berip oturan edeýin. Maňa Akja işanyňky ýaly talaban gerek däl, siziň oglanlaryňyzyň we özlerniziň hat bilmegiňiz gerek. Şunuň üçin hökümet meni şu ýere – siziň obaňyza iberdi.

Mugallym meni ynandyrdy. Çöle – Myrat janyň ýanyna haýdadym. Baryp oňa:

– Oglum, seniň hat öwrenip, eneň ikimize şol kitabymyzy okap berer ýalak, men seni ýene-de molla bermekçi bolup geldim. Sen şaýyňy tut, gideli – diýdim.

Onda Myrat jan:

– Kaka, gitmerin! – diýip aýtdy. – Şeýle hat öwrenjek bolanymdan, şu çöl-sährada goýun bakyp ýörenim on esse ýagşydyr. Akja işanyň aýaly indi maňa suwuny getirdip, odunyny çekdirer öýdemok.

Men oňa indi Akja işanda okatjak bolmaýanlygymy aýtdym:

– Oglum, biler bolsaň, obamyza mugallym diýen bir molla geldi. Ol eýýäm obamyzyň özüň ýaly oglanlaryny hem ulularyny okadyp başlady. Ol maňa-da: «Ogluňy getir, derrew hat öwredeýin, kitabyňy okap berip oturan edeýin» diýip aýtdy. Ol hökümetden ýörite obany okatmakçy bolup gelen molla. Onuň saňa öwretjegi çyny. Özüne ynamy köp. «Getirip bildigiň bolýar» diýdi. Ony ýene-de razy etdim.

* * *

Mugallymyň beren sözi Akja işanyňky ýaly soňy görünmez uzaga-da çekmedi, ahyr soňy ýalana-da çykmady. Myrat jan öýde enesiniň önünde hiç bir ýana gitmän, kişiniň keşigini çekmän, hat öwrendi (Ol häzir maldarçylyk fermasynyň başlygy bolup işleýär).

Ol kitaby enesiniň bukjasyndan çykardy-da, bize okap berdi. Kitap asmandan-da gaçman ekeni, ol bize näbelli-de däl ekeni, ol bizden uzakda-da ýöremeýän ekeni. Munuň içindäki goşgularyň birnäçesi biziň obada-da, çöllerde-de aýdym edip aýdyp ýören goşgularymyz ekeni. Bu durşuna gahrymançylyk, adamsakçylyk nesihatlary ekeni. Şol kepje sakgal molla dilini aýnadyp, sesiniň labzyny arapçamy ýa-da başga bir zatçamy üýtgedip okanynda, men aşakda, külüň üstünde oturan ýerimde baryna düşünmän ekenim. Ine, şu ojagyň başynda, öýümiziň içinde öz oglumyz, öz dilimizde okap bereninde, bu bize başdan-aýak düşnükli boldy (ýok, munuň aýdýan zatlarynyň köpüsine men henizem düşümeýärin). Bu örän çuň manyly sözleýär. Ondan soň şu söwdada utulmandygym keywana-da, bütün obama-da belli boldy. Men keywanynyň «guba düýämiz...» diýmegi bilen birnäçe ýyllap gulak etimi guradyp gelmeginden, oba adamlarynyň bir oňmadyk söwdada: «Welmyrat aganyň söwdasy ýaly» diýip, üstümden gülüp gelmeklerinden gutuldym. Onda-da üstün çykyp gutuldym. Ine, ýagşy ýigit, sen bu kitabyň taryhyny eşiderin diýseň!

Şulardan soň Welmyrat elinden kitabyňy çykarar, birine satyp goýberer diýip kim aýdyp biler? Men muny satyp goýbersem, onda meni bütün obam pislär. Ýöne sen muny gowy gören bolsaň, gör, oka ynha, hezil et, elimden alyp gitmeklik niýetiňi weli, düýp-teýkaryndan ýadyňdan çykar.

Garry sözüni şeýle tamamlap, maňa ahyrky aýtjagyny pugta aýtdy:

— Kitap elden çykmaz!

Ondan eseri diläp alyp bilmejegime takyk gözüm ýetdi. Satjag-a däl, onuň içinde edil jany bar ýaly. Ony elinden çykarmak, gözünüň öňünden salmak niýeti ýok. Täze edip, ähli obaňa ýetip durar ýaly edip, bu hemmesi däl: goşgudan ýetmez ýerlerini dolduryp, şu durşuna iki esse uly edip getirip bereýin diýäýeňde-de, ony ynandyryp bolmaýar. Garrynyrazy etmegiň hyllallasyndan, egerrazy bolsa, oturaga-da göçürip alaymagyň işi on esse aňsat düşjek. Men şuna düşündim. «Belki, ol bu

möhümi hem bitirmez: «Sat» diýenimdäki ýaly bolar, ýene-de bir tükenmezine tutar» diýip gaýgylanýaryn. «Näme etmeli? Müny alman ötägitmel-ä däl». Şeýle oýlana-oýlana bir ýol tapdym:

Gel, bu gaty görse-de, «dileme» diýip tabşyryklar berse-de, «sat» diýen irginsizlige tutaýyn-da oturaýyn. Şonda ony ahýry göçürip almaga razy edip bilerin. Şu karara geldim. Men indi onuň bilen biraz öwrenişipdim ahýry.

– Welmyrat aga, siz meniň birden-bir möhümimi bitirmediňiz – diýdim.

– Nämäni, şu kitaply möhümiňizimi?

– Hawa-la, siz maňa şu kitabyňyzy satyň!

Bu gezek garry gökden goýberilen ýaly bolmady, onuň süňňi hem gagşamadyk ýaly boldy. Ol öz kitabyny satmajagyndan, meniň-de elinden almajagyndan arkaýyn hem-de kitaby bilen gyzyklanýandygymdan şat bolup, şeýle jogap berdi:

– Satmaryn, satsam utularyn – diýdi-de güldi.

– Satyň, size-de il satypdyr ahýry!..

– Satanlar utulypdyrlar! – diýip, ol ýene-de güldi. Şähdaçyklyk bilen kitabyndan göwni hoşal bolup, loh-loh edip güldi.

Men dagy diýere söz tapman:

– Satmasaňyz, onda ýöne beräýiň! – diýip, özümiň el çekmejegimi bildirdim.

Birdenkä garrynyň maňa rehimini inen ýaly boldy. Onsoň çyny bilen:

– Ýagşy ýigit, beýle geregiň bolsa, onda şu ojagyň başynda otur-da göçürdejik alay! – diýdi.

Men ýene almak pikirine düşdüm. Onuň beýle diýmeginden «garry gowşandyr» diýip düşündim.

– Göçürip alsam, onda bir özüm üçin bolar, maňa bolsa siziň kitabyňyz hemme üçin gerek...

Ol jogap bermedi-de daşaryk çykdy. Onuň yzy bilen aýaly ylgap diýen ýaly çykdy. «Bularyň bir gizlin maslahaty bardyr» diýip, men öz ýanymdan çak etdim.

– Ýagşy ýigit, otyrmyň? – diýip, ol manysyz söz atdy-da, ara salym bermän, dolanyp içerik girdi. Men ondan indi üzül-kesil jogap almaga garaşdym. Näme diýerkä, näme diýse-de aýaly bilen maslahatlaşykly bir zady diýer. Şeýle hem bolan bolsa gerek. Ol:

– Gerekli bolsa, ýagşy ýigit, olar-da senden göçürip alybersinler! – diýdi.

Garry dymdy. Gürrüň gutardy. Öýüň içi dym-dyrslyk boldy. Daşardan-da ses-üýn gelmeýär. Garry aýal ýorgana girdi, bir gysym bolup düýrlenip ýatdy. Welmyrat aga bolsa geplesem, bir zat diýjek ýaly direnip dur. Men ony şundan artyk yryp bilmejegimi bilip, neresse çaga ýaly boýnumy burdum-da:

– Bolýar, ertirden göçürmäge oturaýaryn – diýdim.

Ine, şeýle edip, zadynyň gadyryny biýän garry meni horlady – kitabyň üstünde ýarym aý turman oturdy. Onuň özi hem galapyn wagt ýanymda boldy. Ýatdan aýdyp berýär, hat ýazyşyma syn edýär. «Okamagy birazajyk bilýärin, ýöne ýazmak elimden gelmeýär» diýýär.

Aýaly bolsa çaldan, çaydan çörekden kemimi goýmaýar. Ilki myhman düşen ýerim bolsa ýadymdan çykyp gitdi.

Ol kitabyň üstüne şony düzen şahyryň başga ýerlerinden tapylan eserleri-de goşulyp, çapa berildi. Tiz wagtda ullakan kitap bolup çykjak. Men onuň çykaryna howlугýaryn – ýüregim çatlap barýar. Çykyp bildigi, ondan on sanysyny aljak-da, garrynyň üstüne ugrajak. Barsam onuň: «Sen indi menden aýrylyşyp bilmersiň!» diýmejek, «Her bir sözi bir düýä degýän kitabymy senden hem göçürip alanlar boldumy? Oňa nähili baha berenler boldy?» diýip soramajak gümany ýokdur. Ol şeýle diýer weli, menem:

– Aldylar, onda-da birki adam-da däl, ähli türkmen halky göçürip aldy. Alanlaryň gowy görşi hem edil siziňki ýaly – diýerinde, kitaby eline tutduraryn. Onsoň ol garry biziň hökumetimiziň, halkymyzyň altyn hazynasyny, edebi mirasyny, halkyň batyrlыgyndan, azatlygy söýüjiligidan çeken ahy-zarlaryndan dörän

eserlerini – gumuň çolünde bolsa-da, gaýry bir ýerde bolsa-da tapyşdyryp, ýygnaşdyryp, olary hemmä ýetirmek aladasyny edýänligine hem ýetirýändigine düşüner we öz kitabyňy gaýtadan täze höwes bilen okar... onsoň onuň şol kitabyňy maňa ak ýüregi bilen berjegine ynanyň.

Bu kitap türkmen poeziýasynyň esasyňy goýan Magtymgulyňyň kitabydy.

Soraglar:

1. Hekaýada haýsy kitap barada gürrüň gidýär?
2. Welmyrat aga Magtymgulyňyň kitabyňy nähili ýol bilen ele salýar?
3. Hekaýada akyldar şahyr Magtymgula halkyň hormaty nähili beýan edilýär?
4. Welmyrat aganyň öz guba düýesini Magtymgulyňyň kitabyňa çalşyşyna siziň garaýyşyňyz nähili?
5. Welmyrat aganyň: «Guba düýe gögerdi...» diýen sözleriniň manysyna nähili düşüňýärsiňiz?
6. Hekaýany öýüňizdakilere okap we aýdyp beriň.

«KITAP» HEKAÝASY BARADA

«Kitap» hekaýasynda wakalar sowatsyz çopan Welmyrat aganyň obrazynyň üsti bilen ýaýbaňlanýar. Welmyrat aga maşgalasyna azyk getirmek maksady bilen Arkaja gidýär. Ol ýolda gum içinde bir obada Magtymgulyňyň kitabyňy agyr märekäniň uly höwes bilen diňläp, ondan lezzet alyp oturan pursadyna gabat gelýär. Ony özi-de diňläp, şahyryň öwüt-nesihatlaryna syny oturýar. Şol kitaby ele salmanyň küýüne düşýär. Ahyrda-da ol maksadyna ýetýär: «Bütün maşgalasynyň eklenç üçin gözüni dikip oturan ýeke guba düýesini» Magtymgulyňyň kitabyňa çalşýar.

Ýazyjy bu ýerde Welmyrat aganyň üsti bilen sözüň manysyna ullaňan sarpa goýýan her bir türkmen ýaşulusynyň Magtymgulyňyň her bir sözüni gyzyldan gymmatly görýändigini

ni beýan edýär. Aýaly, obadaşlary Welmyrat aganyň söwdada utulandygyny mälim etseler, Welmyrat aga şahyryň kitabynyň «her sözünüň bir düýä degýändigini» tekrarlap, söwdada bu ajaýyp kitaby elden gidirenleriň utulandygyny ýürekden syzdyryp aýdýar. Munuň özi türkmen halkynyň Magtymgula, onuň altyna gaplaýmaly dürdäne sözlerine goýýan gadyr-gymmatyny ýüze çykarýar.

Ýazyjy bu hekaýada beýan edýän wakasynyň okyjynyň aňyna бүтін аýdyňlygy bilen ornaşmagy üçin, özboluşly gurluş tärimini ulanypdyr.

Bu eseriň mazmuny hekaýa içinde hekaýa getirmek ýoly bilen beýan edilýär. Eser «Siz ony aýdýarsyňyz... Men size şu ugurdan başga bir zady gürrüň bereýin» diýip, geçmiş edebi mirasy toplaýjy alymyň sözleri bilen ugrugýar. Gürrüň bermek gezegi Welmyrat aga ýetýär. Ol guba düýe berlip alnan kitabyň tarypyny aýdyp ugraýar. Eser şular ýaly yzygiderli hekaýa içinde hekaýa getirilip, ahyrda hem başdaky alymyň sözleri bilen jemlenýär.

«Kitap» hekaýasynda gürrüň berilýän wakalar halkyň gepleşigine ýakyn, ýönekeý hem sada dilde beýan edilýär. Onda gereginden artyk süýndürilen sözlemler ýok. Gysgadan gelen çeper düzülen sözlemler hekaýanyň ýeňil okalmagyna getirýär. Bu zatlaryň hemmesi hekaýanyň çeperçilik gymmatyny kesgitleýär.

«Kitap» hekaýasyndaky wakalar bilen tanyş bolan her bir okyjy halkymyzyň geçmiş edebi mirasyna aýawly çemeleşmelidigine, Magtymgulynyň her bir setirini dykgat berip öwrenmelidigine oňat göz ýetirýär.

HEKAÝA

Edebiýat ylmy: Hekaýa etme we teswirleme hakynda maglumat.

Çeper eserlerde wakalary, hadysalary beýan etmegiň dürli usullary – hekaýa etme, teswirleme, dialog bolýar.

Hekaýa etme. Edebi eserde wakalary, gahrymanlaryň durmuşyny yzygiderli gürrüň edip bermeklige hekaýa etme diýilýar.

Çeper eserleriň birnäçesinde bolup geçýän wakalar, eserde gatnaşýan adamlaryň, gahrymanlaryň hereketleri, olaryň gylyk-häsiýetleri, duýgy-düşünjeleri, özara gatnaşyklary ýazyjynyň özi

tarapyndan gürrüň edilýär. Biz muny Nurmyrat Saryhanowyň «Kitap» hekaýasyny okap gördük. Bulardan başga-da siziň başlangyç synpda okan Ata Salyhyň «Ýolbars we Tilki» basnyasynda bolup geýýän waka, gahrymanlaryň häsiýetleri ýazyjynyň özi tarapyndan beýan edilýär.

Teswirleme. Çeper eserde wakanyň bolan ýerini, şol ýeriň ýagdaýyny, tebigatyny, gahrymanlarynyň daşky keşplerini hem olaryň gylyk-häsiýetlerini ýazyp görkezmeklige teswirleme (suratlandyрма) diýilýär. Teswirlemäniň esasy hilleri: wakanyň bolýan ýeri, onuň ýagdaýy, tebigat we portretidir (adamyň görnüşi) Meselem: H.Ysmaýylowyň «Mugallymyň gyzy» powestinde oba şeýle teswirlenýär: «Gawun-garpyz obada bitýär, üzüm obada bitýär, pagta, bugdaý obada bitýär, hemmeje zat obada bitýär. Süýt berýän sygyrlar, uly-uly düýeler, aýylganç sesli eşekler-bularyň hemmesi obada bolýar...»

Ýa-da şu powestde iki sany oglanyň portretiniň (görnüşiniň) teswirlenişi: «Olaryň biri gyl boýun, gaba kelle, iglije, kiçijik oglandy. Ol hemişe oýna-zada köp gatyşman, uly adamlaryň gürrüňini dykgat bilen diňleýärdi, ümsümdi, kim gürrüň etse, sonuň änigine-şänigine ýetjek ýaly, özüniň akyllý gözlerini gyрман, onuň ýüzüne seredýärdi...»

BERDI KERBABAÝEW

(1894–1974)

«Ýazyjy öz kitabynyň üsti bilen halka ömür tejribesini, öz düşünjesini, pikirini hem öz duýgusyny hödürleýär... Çynlakaý ýazyjy belent maksat ugrunda okyjy bilen ýüzbe-ýüz, ýürekdeş, göwündesözleşmek üçin zähmet çekýär».

Berdi Kerbabaýew.

Türkmen edebiýaty hakynda gürrüň edilende, ilkinjileriň hatarynda Berdi Kerbabaýew göz önüne gelýär. Berdi Kerbabaýew şeýle hormata özüniň ajaýyp eserleri arkaly mynasyp boldy. «Aýgytly ädim» romanyny, «Aýsoltan» powestini diňe türkmen halky däl, daşary ýurtlaryň onlarçasynyň halklary öz ene dillerinde uly höwes bilen okaýarlar.

Şeýle ajaýyp eserler bilen türkmen halkynyň geçmişi, häzirki durmuşyny dünýäniň ençeme ýurtlaryna äşgär eden görnükli ýazyjy-şahyr hemmeler tarapyndan hormatlanýar.

Türkmenistanyň halk ýazyjysy Berdi Kerbabaýew 1894-nji ýylda Tejen etrabynyň Gowkuzereň obasynda dogulýar.

Döredijilik işine 1923-nji ýyldan başlan Berdi aganyň ýazan eserleri köpdür. Onuň «Gyzlar dünýäsi», «Aýlar» ýaly poemalary, «Batyr», «Arslan», «Yhlasa-myrat» ýaly hekaýalary, «Baýram», «Gurban Durdy», «Aýsoltan» ýaly powestleri, «Göterim», «Magtymguly» ýaly pýesalary, «Aýgytly ädim», «Gaýgysyz Atabaý», «Nebitdag», «Suw damjasy – altyn dänesi» ýaly romanlary millionlarça okyjylara estetiki lezzet berýär. Onuň eserleriniň birnäçesi ençeme gezek täzeden neşir edilip, okyjylar köpçüligine ýetirildi.

Berdi Kerbabaýewiň eserlerini okan her bir okyjy türkmen halkynyň durmuşy bilen giňden tanyşmaga mümkinçilik alýar. Bu barada hindi ýazyjysy Ýaşpal şeýle ýazýar:

«Men türmede otyrdym. Şu kitap meniň elime birden iňlis dilinde düşdi. Kitapdaky gidýän waka meniň halkymyň ykbalyna kybapdaş bolany, meni gozgalaňa salany üçin «Aýgytly ädimi» men şol ýeriň özünde, ýagny türmede iňlis dilinden hindi diline terjime edip başladym...»

Türkmenistan Ylymlar akademiýasynyň akademigi Berdi Kerbabaýew jemgyýetçilik işgäri hökmünde hem giňden tanalýardy. Ol köp ýyllaryň dowamynda Türkmenistanyň ýazyjylaryna ýolbaşçylyk etdi. Onuň daşary ýurtlarda bolanynda özünde galan täsirler barada ýazan oçerklerini okyjylar höwes bilen okaýarlar.

Berdi Kerbabaýew ökde terjimeçi. Ol Mürze Ibragimowyň «Ol gün geler», Aýbegiň «Nowaýy» romanlaryny, Musa Jeliliň Moabit türmesinde ýazan goşgularyny türkmen diline terjime etdi. Onuň terjime eden eserleri okyjylaryň kitap tekjelerinde mynasyp orun tapdy.

Gafur Gulamyň «Berdi Kerbabaýew diýende türkmen edebiýatynyň mynasyp wekili, atly ýazyjysy we бүтін Gündogara tanalýan jemgyýetçilik işgäri göz öňüne gelýär», Süleýman Ragymowyň «Myrat ogly Berdi Türkmenistanyň Elbrusydyr» diýmekleri tanymal ýazyjynyň dünýä ýüzünde giňden meşhurdygyny aýdyň görkezýän mysaldyr.

Berdi Kerbabaýew çagalar üçin «Täsin oglanjyk», «Atasynyň ogly», «Meleje», «Närahat gylyk», «Erteki däl, hakykat» hekayalaryny, «Yhlasa-myrat», «Batyr», «Çekişmän-bekişmez», «Japbaklar», «Myraly» powestlerini ýazypdyr.

Berdi Kerbabaýew türkmen halkynyň milli guwanjydyr.

MYRALY

(Powestden bölekler)

Myraly bilen söwdagär

Myralynyň gerşine garyplyk atlanyp münüpdür. Onuň üstesine-de ýurtda gurakçylyk bolup, oba adamlarynyň ýagdaýy

hem kynlaşypdyr. Myrally oňat durmuş agtaryp, ikinji bir ile baranda, bir ýoldan geçip barýan söwdagär oňa:

– Kim maňa talaban dursa, bir gün işledip, alty aýyň hakyny barýän-diýipdir. Durmuş ony şol söwdagäre talaban durmaga mejbur edipdir. Söwaşgär oňa şol ýeke günde etmeli işiň örän agyrdygyny duýdurypdyr.

Olar az ýöräp, köp ýöräp, Amyderýanyň gündogar kenarynda bir oba barypdyrlar. Olar birnäçe gün dem-dynçlaryny alanlaryndan soň, söwdagär oňa:

– Taýly çuwaly düýäň üstüne at-da, idip ugra-diýipdir.

Olar birnäçe wagtdan soň, bir gurruk guýynyň agzyna barypdyrlar. Söwdagär oňa:

– Ine, ýigit, seniň bir günde etjek işiň-şu guýynyň içine girmeli. Men ýokardan torba sallaryn. Sen süňkden başga eliňe ilen zady daş, kesek diýmän, torba salarsyň. Men ýokardan çekerin. Iň soňunda, iki çuwal dolandan soň, guýudan çykarsyň, alty aýlyk işiň şonuň bilen tamam bolar-diýipdir.

Myrally biline ýüp daňyp, guýyň düýbüne ýetende, depe saçy üýşüpdür. Guýyň düýbünde adam süňkünden ýaňa aýak basara ýer galman ekeni.

Myralynyň jany agzyna gelip, çekip çykarmagyny söwdagärdan haýyş edipdir. Ol oňa ýokardan gygyrypdyr:

– Işiň kyndygyny, şonuň üçin alty aýyň hakyny bir günde berýänimi men saňa ozal aýtmadymmy?

Seniň eger janyňa haýpyň gelyän bolsa, eglenme-de, derrew torbany doldur!

Myrala söwdagäriň buýrugyna kaýyl bolmakdan başga çäre galmandyr. Ol guýynyň düýbündäki süňkleri bir ýana süýşüräpdir, bilindäki kepje bilen çagylyly gumdan torbany doldurypdyr. Şol gumuň arasyndaky çagylyly onuň gözüne ýalpyldap görnüpdir. Çuwallar dolandan soň, söwdagär oňa:

– Indi boldy. Ýüpi biliňe daň-da, gaýdyber-diýip gygyrypdyr.

Myrally guýyň agzyna gelende, söwdagär onuň eline bir tegelek çörek tutdurypdyr-da:

– Ynha, seniň duz hakyň, sag bol!-diýip, ýüpi kesip goýberipdir.

Myrally guýynyň düýbündäki süňkleriň arasyna güpürdäp düşüpdür. Myrally özüne gelenden soň:

– Meniň iň soňky galmaly ornum şu boldy diýip oýlanypdyr. Soltansöýünden öýkeläp gaýdanyna ökünipdir.

– Eýsem-de bolsa, ýatyp jan berenden halas bolmak üçin çalşyp, ölen ýagşy-diýip düşünpdir. Ol kepjesi bilen guýynyň böwşeňräk tarapyny köwüp başlapdyr, gumuň arasyndaky ýylpyldaýan daşlar onuň gözünü gamaşdyrypdyr. Myrally halys ys-gydan düşende, kepjäniň agzy birdenkä bir gorpa giripdir.

Myrally ýene biraz köwenden soň, emedekläp gider ýaly bir hine düşüpdür. Ol şol emedekläp baryşyna halys gurpdan düşende, Amyderýanyň kenarynda peýda bolupdyr. Emma ýagdaý onuň üçin ýeňlemändir, kert gaýa dyrmaşyp çykara ýer ýok, derýa özüni ursa, gark boljak, yzyna dolansa, guýyň içindäki süňklere gatyşjak. Ol halys aňyny ýitirende, mähnet bir balyk onuň garşysynda peýda bolup, oňa öz ýagymysyny hödürleýdi. Myrally balygyň arkasyna gonanyny duýman galypdyr. Balyk ýyldyrym çaltlygynda süýnüp, Myralyny Amyderýanyň ikinji kenarynda düşüripdir-de:

– Seniň ýadyňdamy, sen oglanjyk wagtyňda, derýanyň gyrasyna gelip oýnardyň. Maňa her gün çörek getirip bererdiň, men seniň gaşyňda dürli ýüzüşler bilen saňa oýun edip bererdim, sen maňa ýene çörek bererdiň. Men ösdüm, ulaldym, seniň şol ýagşylygyňy nähili ýerine saljagymy bilmän ýördüm. Indi bolsa seniň hakyňy üzdüm. Ýagşy, hoş, sag bol! – diýip, balyk ýene derýanyň düýbüne bakan ýüzüp gidipdir.

Myrally bir bada Soltansöýüniň ýanyna barman, birnäçe gün yzarlap-yzarlap, ahyrynda ýene şol söwdagäri tapypdyr. Söwdagär ony tanaman, Myralyny ýene hyzmatkär tutupdyr. Ýene bir gün guýynyň agzyna baryp, «gir» diýende, Myrally ondan:

– Näme üçin gireýin? – diýip sorapdyr.

– Seniň alty aýdaky etjek işiň şu guýynyň içindedir.

– Men saňa talaban duramda, guýa girmeli diýip aýtmadyň ahyry. Ýeriň ýüzünde näme iş buýursaň edeýin, emma guýa girjek däl, onuň içinde näme baryny men näbileýin?

– Hiç zat ýokdur, gorkma-da giriber.

– Onda ilki özüň girip, barlap çyk, ýogsam men ondan gorkýan.

Söwdagär iň soňunda özi girmäge mejbur bolupdyr. Myrally söwdagäriň dolduran torbasyny çykaryp görse, gumuň arasyndaky ýyldyraşýanlar altyn ekeni.

Söwdagär aşakdan:

– Meni indi çek-de çykar, ondan soň sen gir-diýip gygyranda, Myrally oňa:

– Aý, söwdagär aga, indi barybir girdiň, iň soňuna çenli gazybersene! Ýokardan çekip çykarmak-da gazandan aňsat däl ahyry-diýipdir.

Çuwallar dolandan soň, Myrally söwdagäri çekipdir. Ol guýyň agzyna gelende, onuň eline bir tegelek çörek tutdurypyr-da:

– Al, bu seniň duz hakyň! – diýip, bagyny kesip goýberipdir.

Myrally agyr ýükli düýäni idip, Soltansöýüniňkä barypdyr. Soltansöýün Myralynyň ýüküni geňirgäp:

– Ýeri, Myrally, açlyk maňa-da täsir edip, Soltansöýün ajy-gandyr öýtdüňmi? Düýe ýüki bugdaýy maňa getireniňden, ony özüň iýäýseň bolmaýarmy? – diýipdir.

– Aý, soltanyň, Soltanlaryň nebsine doýma ýokdur. Men muny seni doýurmak üçin getirmän, döwlet baýlygynyň diňe döwlet hazynasynda bolmalydygyny bilenim üçin getirdim.

Soltansöýün bu çuwalyny agzyndan elini sokanda, onuň penjesine bir gysym öl gum giripdir. Soltanam elindäki gummy gazap bilen ýere urup, Myrala dazarylypdyr:

– Sen meni kim hasap edýärsiň? Sen meni oýnamak isleýärimiň? Muny ýok ediň! – diýip, elini salgap goýberipdir.

Myrallydan içi hyjuwly wezirler şol göz ýumup-aslymda Myralyny ýasawullaryň öňüne salypdyrlar.

Soltansöýün gazabyna bäs gelmän, sandyrap maňlaýyna eliniň aýasyny goýmakçy bolanda, aýagynyň aşagyndaky ýyl-

pyldaýan tyllajyklara gözi düşüpdür. Ol hiç kime buýruk bermän, aýagaldygyna ylgapdyr-da, Myralynyň öňüne geçip, onuň gaşynda dyzyna çöküpdür.

* * *

«Myraly» powestinden alnan «Myraly bilen Söwdagär» bölüminde ýazyjy Myralynyň öz ugurtapyjylygy bilen, akyly bilen ölümden halas bolşy, «Ýakma – bişersiň, gasma – düşersiň» diýlişi ýaly rehimsiz, zalym söwdagäriň özüne eden işlerini onuň öz başyna salşy barada gyzykly, ynandyryjy gürrüň berýär. Her bir sözüň, işiň anygyna ýetmän, gyssanmaçlyk bilen iş görýän, şol sebäpli-de köp ýalňyşýan dosty, ýurduň şasy Soltan Hüseyin Baýkaradan hem Myralynyň hemişe üstün çykyşyny suratlandyrýar.

Soraglar we ýumuş:

1. Söwdagär Myralyny näme üçin guýa sallapdyr? Myraly guýynyň düýbünde näme görüpdir?
2. Söwdagäriň Myralyny guýudan çykarmazlygynyň sebäbi näme? Onuň hereketleri söwdagäriň nähili adamdygyny görkezýär?
3. «Döwlet baýlygy diňe döwlet hazynasynda bolmalydyr» diýen setirleriň manysyna nähili düşüňärsiňiz?
4. Myralynyň guýudan çykyşy we söwdagärdan aryny alşy hakynda gürrüň beriň.

Kim öň gördi?

Soltansöýün bilen Myraly ýolsuz çölde ýanaşyp barýan ekenler. Soltansöýün atly, Myraly eşekli ekeni. Birden olaryň öňünde kelle ýaly altyn lowurdap görnüpdir. Olaryň ikisi hem birden seslenipdir:

– Hanha, kelle ýaly altyn!

Olar altyny baryp ele alanlaryndan soň «men öň gördüm-de, men öň gördüm» bolşupdyrlar. Soltansöýün Myrala garap:

– Men senden bir gez ýokarda, şonuň üçin meniň gözüm oňa ilki düşdi-diýipdir.

Myraly Soltansöýüne:

– Ýok, men senden bir gez aşakda, men ýere golaý. Şonuň üçin meniň gözüm ýere golaý, men ilki gördüm-diýipdir.

Ikisi uzak jedel edişenlerinden soň, «gel, ikimiz şu ýerde oturyp, başymyzdan geçenleri gürrüň edişeli. Kim geň, kim çykgynsyz ýagdaýa duçar bolan bolsa, altyny şonuň ilki gördügi» diýşiپ, müwesse edipdirler.

Ilki bilen Myraly söze başlapdyr:

– Meniň owlak-guzy bakýan oglan wagtymdy. Öýe gelemde, işim aşyk-topaz oýnamak bolardy. Garry enem bir gün maňa igendi: «Balam, men indi garrylyga ýüz urupdyryn. Maşgalany senden başga eklejek ýok. Sen, ýaşıň azlygyna garaman, öýüň garamatyny boýnuňa götermegiň gerek. Owlak-guzudan saňa düşýän zat ýok. Belki, birine talaban durarsyň».

Meniň ýaşym az hem bolsa, enäniň şol igenji maňa ýeterlikdi. Bir gün bir adam oba-oba aýlanyp, ýaşajyk talaban gözleýär. Onuň wada berýän haky hem önjeýli bolany üçin, men oňa talaban durdum. Ol meni uzak bir oba äkidip, birnäçe günläp ýumuş buýurmady. Ahyr bir gün, şol baý semiz öküziň hamyny etliräk soýup, bir düýäniň üstüne iki sany boş çuwal hem atdy-da, «Ýör, hany» diýdi. Men onuň yzyna düşdüm. Şol barmana, bir dagyň düýbüne baryp daýandyk. Onuň kert gaýasy daşdan salnan haýat ýaly bolup, asmana galýar. Ol baý düýesini çökerip, dyzlandan soň, öküziň hamyny çöwrüp, «Hany, han ogul, şunuň içine gir» diýdi. Hamyň tüý ýüzi bolany üçin, onuň içine girmek onçakly hatarly däl. Şeýle-de bolsa, onuň içine girmegi meniň iýnim söýmedi. Emma baýyň ýüzünden geçip bilmän girdim.

Baý onuň gyрак-bujagyny ýokaryk galdyrdy-da:

«Hany, hany, başyňy aşak egip gör» diýdi. Meniň şonda bir az ýüregim gysyp:

– Baý aga, başymy aşak egsem, birden sen hem onuň bujagyny bogaýsaň demigerin-diýdim.

– Meniň, hany, synap görmek isleýänim şol: Seniň depäň üstünden bujagyny bogmaga ýüpüm ýetjekmi, ýetjek dälmi? Emma onuň bary bir käse suw içimden artyk wagt çekmez,

başyňy egäý, hanym!-diýip, meni mylaýymlyk bilen mejbur etdi.

Men başymy egenimden, ol bujagynyň ýokarsyny mäkäm sarady. Men onuň içinde demigip başladym. Baýyň ol işde tejribesi kän ekeni. Elindäki demir çiş bilen deriniň her ýerinden deşşirdi. Ol deşikler maňa dem almak üçin ölmez-ödi mydar berdi.

Ondan soň ol baý maňa:

– Han ogul, men häzir seniň ýanyňdan gidip, gizlenerin weli, asmandan seniň ýanyňa iki sany perişde geler. Olar hamyň her ýerinden çokjalarlar. Sen şol wagtda öli ýaly gymyldysyz ýatgyn. Ýogsam olar seni derbi-dagyn eder. Emma birsalym syr saklasaň, olar seni asmana götererler: Saňa behişt görkezerler. Seni gymmat baha nygmatlar bilen gerk-gäbe doýyrlar. Sen şol nygmatlary-daşlary asmandan maňa zyňarsyň men olary çuwala gapgararyn. Seni şol perişteler ýene sag-aman aşak düşürerler. Ikimiz iki çuwal gymmat baha daşa eýe bolarys. Şondan soň seniň eneň dünýäde horluk garasyny görmez! – diýip, hekaýa sözledi.

Baý meniň ýanymdan gizlenen badyna, asmandan iki sany gara guş gelip, gondy. Olar meniň daşymdaky öküz hamyny çekeleşip başladylar. Men olardan gorkyma, sesimi çykarman, gymyldaman ýatdym. Birden-de garaguşlaryň her haýsy deriniň bir çetinden ýapyşyp, asmana alyp galdylar. Arryjak çaganyň ar-tykmaç agramy barmy? Baýyň ýaşajyk talaban gözlemegi hem şonuň üçin ekeni.

Gara guşlar içi Myralyly öküz hamyny dagyň depesine çykardylar. Olar şol ýerde çig hamy arkaýynlyk bilen çekeleşip başladylar. Şol barmana ham iki bölündi. Onuň içinden gözlerini petredip, kiçijik Myraly çykdy.

Gara guşlar maňa azar bermän, hamyň her haýsy bir bölegini göterip, dagyň ikinji bir gerşine çykdylar.

Soltansöýün Myralynyň gürrüň bererine takady ýetmän:

– Sen näme işlediň? – diýip sorapdyr.

– Biraz sabyr et. Men özümi biraz yraslanymdan soň, töweregime garasam, dürli daşlar ýylpyldaşyp ýatyr. Onýança bolsa, aşakdan baýyň gykylygy eşidildi.

– Balam, şol daşlardan eliňe ilenini aşak togalaber. Şolar behişdiň nygmatlarydyr.

Men, bir ýandan, baýa gahar edip, birjigini hem togalamasam diýip oýlandym. Emma, ikinji ýandan, baýyň gaharyny getirsem, belent dagyň üstünde hemişelik galmak howatyry ýadyma düşdi-de, owunjak daşlary togalap başladym. Baý aşakdan:

– Balam, indi besdir! – diýip gygyrdy.

– Baý aga, hany, men indi mundan nähili düşeyin? – diýip soradym.

– Balam, seniň ýaly günäsiz oglanyň behişde galmagy laýyk. Ýaşaber-diýdi-de, düýesini iýdip, gözden ýitdi.

– Bütün töwerek kert gaýa. Aşak inmäge hiç ýerde basgançakda ýok. Men eýläk urundym, beýläk urundym-hiç ýerden ýoda tapman, ahyrynda gurpdan düşüp ýykyldym. Ýatan ýerimden töweregime göz aýlasam, adam süňki çym-pytrak dagap ýatyr. Çaky, olar hem meniň ýaly «behişde» galan çagalaryň süňkleri bolara çemeli.

– Ondan soň nätdiň?

– Birhaýukdan soň meniň ýanyma bir gara guş pel-pelläp gondy. Ol loňk edip, eýläme geçdi, loňk edip beýläme geçdi, iň soňunda meni ölüdir hasap edip, başujumda arkaýyn oturdy-da, çüňküni urmaga synandy. Men şol halatda onuň iki aýagyndan ýapyşdym. Garaguş ýüregi ýarylan ýaly, bir zarbada pasyrdap galdy. Emma ol meni uzak göterip bilmän, kem-kemden aşaklady. Iň soňunda, meniň aýagym ýere degende, men onuň iki aýagyny sypdyrdym.

– Gutardymy?

– Ýok, dur entek, şol baýy gözläp, tapyp, ýene öňa talaban durdum. Baý ikinji gezek meni hama salyp, depämden bogjak bolanda, men oňa: «Baý aga, ilki bilen özüň girip görkezmeseň, men ony başarman» diýdim. Baý hamyň içine girende, men onuň depesinden bogup taşladym. Ony dört garaguş itiň günü

bilen zordan ýokaryk alyp çykdy. Men baýyň düýesini gymmat baha daşlardan ýükläp ugramda, baý maňa: «Balam, meni düşürmäge kömek et» - diýip gygyrdy. Men oňa: «Aý, baý aga, seniň köpüň ötüp, azyň galypdyr. Saý-sebäp bilen behişde düşdüň. Sen şol ýerde hemişelik galyber» diýip, jogap berdim...

– Hany ol gymmatbaha daşlary nätdiň?

– Ýolda gelyäkäm, kerwen bilen Hindistana barýan söwdagäre duşdum. Men öz ýükümiň nämedigine düşünmänim üçin, bir düýe un bilen bir geçä çalyşdym. Sen maňa ilki uçraňda, saňa söwüş eden iki janlym, şol söwdagärden alan geçimdi.

Myralynyň başyndan geçirenlerini höwes bilen diňläp, Soltan-söýün özüni biraz dürsäp, öz başyndan geçen wakalary gürrüň etmäge durupdyr.

– Men ilki patyşa bolan ýaş ýigit wagtymda, sen öýkeläp giden çagyňda, aýratyn ýagşy görýän atym bardy. Şol atym gün-günden arryklap başlady. Onuň sebäbini bilen bolmady. Seyisleriň, jylawdarlaryň gepine ynam etmän, aty bir gije as-syrynlyk bilen özüm sakladym. Gijäniň bir wagty kenizlerden iň ýagşy görýänimiň biri geldi-de, ata atlanyp gidiberdi. Men hem atlaryň başga birini münüp, onuň yzyna düşdüm. Iň ahyrynda ol keniz bir gowagyň agzyndan baryp, atdan düşdi-de, onuň içine girdi. Men hem onuň yzyndan girdim. Şol gowakda kyrk sany jadygöý ýaşaýan ekeni. Olaryň baştutany meniň kenizime garap:

– Anha, Soltansöýün hem yzyň bilen geldi-diýdi. Men ol aýala gylyjymy eňtermekçi bolamda, jadygöýleriň baştutany meniň üstüme bir gysym gum sepdi. Men şol dem alar salymda, gara taza öwrülip, çyňsap çykyp gitmäge mejbur boldum.

– Hä, soltany, çendan uwlamaň bardy weli, şondan galan alamat diýsene!

– Dur entek. Men köşge dolanyp baramda, meni kesek bilen garşyladylar. Men hiç ýerde özüme hossar tapman, iň soňunda uly bir kerweniň yzyna düşdüm. Olar maňa gemrilen süňk, çendan gaty-guty çörek taşladylar. Şol barmana kerwen derýa gabat gelip, gämi bilen geçmekçi boldy. Men gämä girmekçi bolamda, kerwençiler meni kesekläp kowdular. Men şol ýerde naýynjar

çyňsadym. Kerwenbaşy maňa dözmän, gämiň kireýini öz boý-nuna göterip, meni hem gämä saldy. Ondan soň bir uly ile bar-dyk. Şol ilde bir baý uly toý edýär eken. Şol toýda süňk-saňklary gemrip ýörkäm, töweregime üýşen aç itler meni daladylar. Men tapdan düşüp ýykyldym. Şol wagtda bir selleli garryja molla ge-lip, itleriň gandyzyna çybyklady-da, meni göterip alyp, gidip, öz öýünde bir mahmal körpäniň üstünde ýatyrdy. Şol toýdan bir ta-bak palaw getirip, özi meniň bilen bile oturyp iýdi. Molla meni tazy hasap etmän, özi bilen deň, belki, özünden hem ýokary adam hökmünde hormat goýdy.

– Şol molla azypdyr. Ol it bilen tabakdaş bolupdyr-diýip, ol mollany ýurduň häkimine ýamanlapdyrlar.

Mollany çagyryp, häkim soranda, molla oňa kitabyňy açyp, taryhy ýazgyny görkezipdir. Okap görseler: «Soltansöýün jadylaryň aldawyna düşüp, pylan wagtda, pylan baýyň toýuna tazy sypatynda geler» diýlip ýazylan ekeni. Häkimiň hökümüne görä, adamlar dürli doga-tumar bilen meni öňki sypatyma aý-landyrdylar. Meni hormatladylar. Kenizekden arymy almak üçin, maňa bir gysym tilsimli toprak berdiler. Meni dabara bilen ilime ugratdylar. Men ol mollany öz ýanym bilen alyp gaýtdym, wezir edindim. Sen Marydan dolanyp geleňde, dabara bilen jaýlany-myz şol mollady... Soltansöýün sözünüň soňundan:

– Kimiň başyndan geçiren wakasy gyzykly-diýip sorapdyr.

Myraly oňa:

– Ikimiziňki hem gyzykly! – diýip jogap beripdir.

– Altyn indi kimiňki bolmaly?

– Seniňki hem bolmaly däl. Meniňki hem.

– Eýsem, kimiňki bolmaly?

– Döwlet baýlygy – döwlediňki bolar. Ony hazyna taşlamaly.

– Ine, munyň makul!

Ýakma – bişersiň, gazma – düşersiň.

«Kim öň gördi» bölümünde ýazyjy öz şahsy bähbidiňi il-halk, döwlet bähbidinden ileri goýmazlygy, açgözlük etmezligi, ýurt bähbidini oýlamagy ündeýär.

Soraglar we ýumuş:

1. Soltansöýün bilen Myraly altyny özüniň ilki görendigini näme bilen delillendirýärler?
2. Altyny öň gören hasap etmek üçin olar nähili razylaşýarlar?
3. Altyn kime degişli boldy?
4. Myraly bilen Soltansöýüniň öz başyndan geçirenlerini gürrüň edişlerini ozüňizçe aýdyp beriň.

ATA GOWŞUDOW

(1903–1953)

Ata Gowşudow 1903-nji ýylda Aşgabat etrabynyň Büzmeýin obasynda eneden dogulýar. Ata Gowşudowyň ejesi Ogulgerrek eje belli ertekiçi bolupdyr. Onuň ertekileri, gürrüňleri öz ogly Atada-da ýaşlykdan halk döredijiligine hem-de çeper edebiyata söýgi döredipdir, döredijilik bilen içgin gyzyklanmagyna uly täsir edipdir.

Ata ilki oba mekdebinde, soň Aşgabatdaky mugallymçylyk kursunda okaýar. 1925-nji ýyldan başlap dürli gazet-žurnallaryň redaksiýalarynda edebi işgär, habarçy bolup işleýär. Döredijilik bilen meşgullanyp başlaýar.

1938-nji ýylda Ata meşhur «Görogly» eposyny halk arasından ýygnap, çapa taýýarlaýar. XIX asyryň ahyrlarynda Türkmenistanyň Russiýa birikdirilişi barada «Perman» romany ny ýazýar.

Talantly ýazyjy Ata Gowşudow 1953-nji ýylda aradan çykýar.

DORDEPEL

I

...Häsiýetli tohum atlar hakynda joşup gyzykly gürrünler berýän garrylaryň her bir obalarda bolşy ýaly, biziň obamyzda hem birnäçesi bardy.

Biziň obamyzyň iň garrylarynyň birine Nyýazmyrat diýerdiler. Il içinde onuň adyny hormat bilen Nyýazmyrat aga diýip tutýardylar. Ol uzyn boýly hem ýogyn, süňbaşy iriden gödensiz, satanlary uzyn adamdy. Ol çaklaňrak ýabylara atlananda, aýaklary ýere degýärdi. Şol göwresine laýyk onuň ullaň kellesi hem bardy. Ine atlary söýüjileriň biri şoldy.

Ol togsan ýedi ýaşyndady... Men şol garrynyň ýanyna gitmegi ýüregime düwdüm we şol gününň ertesi otly bilen obamyza şonuň ýanyna gitdim. Dopba-dogry hormatly garrynyň ýanyna ugradym we ony salamat gördüm...

– Nyýazmyrat aga, ýeke özüň otyrmyň? – diýdim.

Onda ol:

– Özüňe belli, bu günler ýaz günleri, hemmeler meýdanda, çagalar bolsa mekdepe. Menem ýöne oturamok, başardygymça kömek berýärim-diýip jogap berdi.

Ikimiziň sorag-jogap gürrüňimiziň arasynda ýaşuly özüniň häzirki idedilişinde kiçi oglundan hem onuň aýalyndan köp hoşaldygyny aýtdy. Soň bolsa ol geçen zamanlardan, öz başyndan geçenlerden hem görüp-eşiden wakalaryndan gürrüň bermäge başlady. Başyndan gaty köp wakalary geçiren bu garry şol wakalary düýp sebäpleri bilen gürrüň bermäge ukyply gürrüňçidi. Emma welin diňe ýyl hasabyndan: «Gajarlardan sary top alnandan baş ýyl öň... on ýyl soň» ýa-da «Näz çapylanlandan pylança ýyl öň... ýa-da soň...» diýip, bolup geçen belli bir taryhy wakalar bilen ýyl hasabyny kesgitleýärdi. Emma ýaşuly örän ýatkeşdi, onuň ýaş wagtynda başyndan geçiren wakalary hem onuň göwnüne göýä düýn ýa-da öňki gün bolup geçen hadysalar ýaly duýulýan bolmaga çemelidi. Men söz arasynda, ýeri gelende gürrüňi atlara baka öwürdim. Şonda garry meniň ýüzüme çişerildi-de:

– Senem atlary halaýarmyň, oglum? – diýdi we maňa gürlümäge salym bermän, ýene öz-özüne jogap berdi:

– Hawa-da, atlary sen gowy görmeseň bolmaz ahyry, asyl atlary gowy görmelidir. Öňki zamanda köp ýerlerde bizi ölüm-den gutaran atlar boldy... Men şu ömrümde örän köp gowy häsiýet-

li atlary gördüm. Bir wagt bir waka boldy, ine, gulak as-diýip, gürrüňe başlady...

Ýumuşlar:

1. Ýazyjy Nyýazmyrat agany nähili häsiýetlendirýär?
2. Garrynyň «...atlary sen söýmeseň bolmaz ahyryn, asyl atlary söýmelidir» diýen sözleriniň aňyrsynda neneňsi many ýatyr?

IV

— Bu waka bolup geçende, men ýigrimi ýasymyň içindedim. Indi meniň togsan ýedi ýaşym bar...

... Hemişe öz mallaryny etege ýakynlaşdyrman, Garagumuň jümmüşinde oturýan çarwa baýlar şol ýyl agyz birikdirip, etege ýakyn bir ýerde ýazlamagy öz aralarynda karar edipdirler. Ýazlaga çykmaly ýer diýlip hem Bäherdeniň ýeňsesinde bolan bir guýynyň töweregi bellendir.

Bu habar бүтін кесе аркажа ýaýrady. «Sagymçylyk ederis, süýt-gaýmak iýeris, bir küýze-de saryýag edineris» diýen pikir bilen arkaçylaryň ýarysy ýazlaga çykdy. Biziň maşgalamyz ýazlaga çykman, galada galdy. Ýöne men göçen goňşularymyzyň göçlerini eltişmek işi bilen ýazlaga çykylan ýere bardym.

Ýazlaga baran ilatyň öýlülери öýlerini, çatmalysy çatmasyny sydyrgyn hatar-hatar edip dikipdirler, agyr küren oba bolupdyrlar. Agyr küren obanyň guralan ýeri hem eýlesine-beýlesine ses yetmejek çägelteň, giň, seleň meýdandy. Ol meýdan hem dyza çykýan gök-ýaşyl ot bilen bezenipdi. Bizde şeýle boldumly ýazlar ýylda ýa ýyl aşa bolup durmaýar, negada bir ýyl bolýar, şonuň ýaly bu ýyl hem boldumly ýazlaryň biri boldy. Giň meýdanyň ortasynda hem birnäçe guýylar bardy. Bu guýylar ajy suwly gum guýylary ýaly ýigrimi-otuz gulaç¹ çuňlykda dälди, bu guýylaryň ýeri Garagumuň etekki sepgidinde bolany üçin, olaryň iň çuňy gulaç ýarym, bir gulaçды. Suwy hem süýjüdi. Küren oba hem şu guýularyň töwereginde syrgyn-syrgyn bolup otyrды.

Giň meýdanyň dört töweregini bolsa, beýik gum depeleri gabap durýardy. Bilip bolmaz, duşmanlar çozaysa hem ýüzüniň ugruna girinermesin diýip, depeleriň üstüne gandym, çerkez, sazак ýaly çöpler dikip, onuň önünden hem garym gazyp, seňňer gurapdyrlar. Şol seňňerden günorta tarapy gum etegidi, demirgazygy bolsa, Garagumdy.

Arkaçly türkmenleriň ýazlaga çykan habary Nasyreddin şanyň gulagyna ýetipdir. Şanyň jansyzlary: «Ahally türkmenleriň köpüsi bir ýere üýşdi, özleri hem ýaragsyz häzir wagty, eger şolaryň daşyny gabap, dady hiç ýere ýetirilmän ýok edilse, şondan soň kese arkajy eýeledigimiz bolýar» diýip habar berýärler. Nasyreddin şa hem kyrk müň atlyny jemläp, oňa özüniň baş serkerdelerinden Japarguly hany başlyk edip belleýär we «eger sen türkmenleriň şol ýyganan ýerine gan çaykap, ýok edip, kese arkajy eýelesen, seni kese arkaja han edip, şol ýurduň ygtyýaryny hem öz eliňe bereýin» diýip, wada berýär.

Şunuň bilen birlikde: «Özüňiziň hemme nöker atlylaryňyz bilen Japarguly hana goşulyp, türkmenleriň üstüne baka atlanmaly» diýip, öz gol astyndaky hemme horasan hanlaryna perman ýazýar. Japarguly han kese arkaja gan çaykap, külli türkmeniň üstünde han bolup, ýurt soramak arzuwyny edip, deb-debe dabara bilen, topy-tophanasy, ok-ýarag gorhanasyny süýrär, goşun çekip ugraýar. Ownuk galalaryň hanlary-da öz nökerleri bilen muňa goşulyp bile gaýdýarlar.

Bir gün daň ýagtylan wagtlyr dünýäden habarsyz oturan obanyň dört töweregini agyr goşun gurşap aldy. Bu goşun hemişeki tanyş duşman Nasyreddin şanyň ýygnydy. Ol görnen badyna, hemmeler dessine tanadylar. Emma welin agyr küren oba gabawda galdy. Şol müddetiň özünde oba aýak üstüne galdy. Indi goranmalydy. Bu mesele oglanda-ula hemmämize düşnükli. Şol demde iki ýüz töweregi hyrlyly mergen dumly-duşa ylgaşlaşyp, seňňerleriň önünde orun tutdular. Saý atly, ýabzal atly, ýoz atly-hemme jemlendi. Olaryň hemmesi üç ýüz töweregi boldular. Ondan galany pyýadady.

Pyçakdan başlap, bar bolan hemme ýarag ele alyndy. Aýallar bolsa, goýun gyrkylýan gyrkylyklary syrygyň ujuna sarap, naýza edindiler. Guralan seňneri öňküsinden hem berkleşdirmegiň ugruna çykdylar. Bu işde oglandan-ula, aýal-erkek hemmeler gatnaşýardylar. Indi goranmaly, tä ýagyрниçligiň dagaýança, tä iň soňky demiňe çenli şu seňnerleriň öňünde bolmaly, duşmanlara ýesir bolmaly däl. Ulynyň-kiçiniň bar düşünjesi, maksady şoldy...

Märeke obaň ortasyna ýygnandy-da maslahata başlady. Açyk howada gök otuň üstünde aý berip tegelenen märekäniň kimsi şahly hyrlysyny somaldyp, çommalyp otyr, kimsi gök otuň üstünde aýbogdaşyny gurap, egri gylyjyny öňüne kese basyp otyr. Kimseleri bolsa, ör aýak üstünde durlar. Maslahatyň çözmeli meselesi hemme kişä mälimdi. Biziň ýaly ýetginjekler hem çagalar bolsa, märekäniň daşynda seslerini çykarman, diň salşyp otyrdylar. Ine, ýaşulylardan biri oturan ýerinde söze başlady:

– Adamlar, duşman özüniň ymgyr kân goşuny bilen gapyllykda biziň daşymyzy gurşap aldy, biz bu taýdaky güýjümüz bilen agyr goşuny gaýtarmagyň hötdesinden gelip biljek däl, haýal etmän, galalara baka biziň çapar göndermegimiz zerur-diýdi...

...Çapar ibermeli boldy. Oňa birinji ugradylan at duşmanlaryň halkasyny böwsüp geçip bilmese, ikinjisini ibermeli. Eger ol hem başa barmasa, «üçden soň puç» diýenleri ýaly, çapar ibermeklik puja çykdy hasap edilmelidi. Şondan soňky görülmeli çäre hakynda hem şol ýeriň özünde maslahat edildi. Eýran şasynyň leşgeriniň ýakyn ýerinde guýy ýok, olar gatyrlara ýükläp getiren suwlary bilen mydar etmeli, onuň bilen hem köp bolsa, üç-dört gün mydar ederler.

Şoňa görä hem olar bizi tizräk almakçy bolup, ýygy-ýygydan çozarlar. Olaryň şu çozuşlary hem özleri üçin gyrgyn bolar. Ýöne welin, şunda bize köp gurşun hem gurak däre gerek boljak, biziň şol ýagdaýymyz agyr. Bardy-geldi şol tarapdan biziň ýagdaýymyz howp astyna düşse, onda biz Keýmir körüň edişi ýaly, suwdan bir garyş ýokardan agaç germeşdirip, selin-siňren düşäp, guýylary gömeris, tapmaz ýaly ederis, duşmanlar näbeletdir, bu yeriniň suwunyň ýakyndygyny hem bilmezler. Ondan soň bir gije

«urdy-çykdy» urşa başlap, saý atlyny, ýabzal atlyny, ýaz atlyny tapgyr-tapgyr goýberip, ýeňse-de ýatan duşman halkasyny böwseris. Gylyç bilen goranyp, aýal, oglan-uşak maşgalany ýararly goş hem azyk bilen birlikde Garagumyň jümmüşine baka aşyrars.

Şunda bolsa, biziň uly umytly daýanjymyz atlylar bolmalydyr, emma pyýadalar hem ýalyň gylyç bilen atlaryň yzynda bolar. Maşgalalar bilen goşlar hem azyk-suwluklar duşmanyň halkasyndan geçirilen badyna, atlylar yzyna öwrülmeli-de, ýene-de duşmanyň üstüne çozmalydy, şeýle çozuşlyk birnäçe sapper gaýtalanmalydy. Ýalyň gylyçly pyýadalar, hyrlyly mergenler özleriniň iň soňky oklary bilen maşgala göçünden arany gatýzmän, örän seresaplyk bilen ýöremelidi.

Gabaw halkasyndan çykan gijämiz, daň atynça, sag-aman ýöresek, «gymyldan gyr aşar» diýen ýaly, duşman bilen ar uzaklaşar. Daň atandan soň bolsa, atlylarymyz hem göçüň yzyndan ýeter. Şa nökerleri Garagumuň jümmüşine burunlaryny uzadyp bilmezler. Elbetde, bu söweşde ölen-ýitenimiz köp bolar, ýöne tutuşlaýyn gyrylmak hem bala-çagalary ýesir galdyrmak howpundan gutularys... Ýaşulular hemme tarapyny ölçäp-çenäp, öz aralarynda gürleşdiler. Ahyry olaryň biri:

– Geliň, indi çapar göndermekde bagtymyzy synap göreliň, birinji çapar gitmek üçin iň ýyndam aty saýlalyň hem gylyç urmaga ökde, çalasyn ýigidi ibereliň-diýdi. Atlar synalyp-çeneldi. Ahyry hem gökdepelileriň Dordepel atly atyny ibermegi hemmeler makul gördüler. Dordepel indi dört ýaşyny doldurypdy.

Ýaşulylar: «At dört ýaşar wagtynda yetmejek menzili bolmaz» diýişdiler. Selçeňräk sakgalyndan ýaňy ak görnen daýaw at eýesi ili-güni üçin öz atynyň çapara gitmegine guwanç bilen razylaşdy. Märekäniň arasynda duran ýigitleriň arasynda: «Men gideýin şu Dordepel bilen çapara» diýýänler hem köpeldi. Emma atyň eýesi:

Meniň atym çapara gitjek bolsa, şonuň bilen meniň körpe oglum gitsin, atym näme bolsa goý, oglum hem şonuň bilen bile bolsun-diýdi.

Ol özüniň on dört ýaşly körpe oglunyň boýnuna ullakan gyzly ýaglyk daňdy. Ýüzi bugdaý reňk, togalajyk ýaş oglanyň ýanyp duran tegelejek gözleri onuň dogumlydygyny aňladýardy. Ol kellesine geýen telpegini aşak basyşdyrды, egnindäki düýe ýüňünden dokalan çogda çäkmeniniň iki syýyny çalyp, biline sarap, ak biz guşagyna gysdyryşdyrды. Ýagşy çuslandy-da, çokaýly aýagyny üzeňňä eltip, çalasyňlyk bilen eýeriň üstüne atlandy, ol oglan at münmäge örän ezber bolupdyr, birnäçe ulular-dan hem ökdeldäpdir.

At eýesi Dordepele jylawlap, seňňeriň bir çetine eltdi. Dordepel kellesini dim-dik tutup, talawladyp, alma gözlerini töweregine dikýärdi. Ol, göýä, şu hereketleri edip, töweregine üýşen märeke bilen iň soňky gezek hoşlaşýan ýalydy. Şol wagt ol bir kiňşedi welin, ol hem biziň gulagymyza soňky gamly hoşlaşyk ýaly bolup eşidildi. Ol oglana birinji haýsy gala, kimiň ýanyna barmaly, näme diýmeli – hemmesini aýtdylar. Sözüň ahyrynda hem: «Biz üç günden artyk saklanyp bilmeris» diýdiler. Indi on dört ýaşly oglan Dordepel bilen duşmanlaryň agyr goşunynyň üstünden urup geçmelidi, iň gokuly ýeri hem şoldy.

Ýazlaga çykan agyr küren obanyň oglandan-ula ýazgydyny çözjek hem şu oglan bilen atdy. Atyň eýesi Dordepeliň jylawyny gönükdirdi-de:

– Bar, oglum, alla ýaryň-diýdi.

Dordepel ýiti gözlerini garşysyna dikip, özüni bir oklady-da, laçyn guşuň uçuşy ýaly, okdurylyp gitdi. Biziň hemmämiz, ylgaşyp, bir gapdalymyzdaky beýik gum depesiniň üstüne üýşdük. Şanyň goşunynyň baş serkerdesi Japarguly han hem öz töwereginde bolan hanlar bilen bir beýigiň üstünde çadyr-çemenini dikip oturan eken, olar hem şol ýerden tomaşa edýärdiler.

Dordepeliň çykarylan ugry etekdi, ol ugurda beýik gum depleri ýokdy, düzlükdü. Dordepel seňňelden çykyp, etege düşen badyňa dört töwerekden Eýran atylary onuň üstüne baka at goýdular. Dordepel hem üstündäki oglanyň we özüniň näme ýumuş bilen barýanyna düşüňýän ýaly, topar-topar bolup, garşysyndan hem gapdallaryndan özüne golaýlaşýan duşman ýabylaryndan

sap atyp, olary topar-topar yzda galdyryp geçýärdi. At eýesi garry telpegini eline alyp, bir oturyp, bir turýardy. Şol ok ýaly bolup barşyna Dordepel duşman goşunlarynyň iň aňyrky toparynyň hem arasyndan urup geçip gitdi. Şondan hem aňyrda, ýönekeý gözün çala ýetip duran ýerinde bir beýiklik alaň bardy. Dordepel şa atlylaryndan arany örän uzak açyp, bat bilen barşyna dazlap, şol beýik alaňa çykdy, şonda atyň ýelginine üstünde oturan oglanyň boýnuna daňlan gyzyly ýaglyk galgady. Ondan soň at aşak inip, gözden ýitip gitdi.

Dordepeliň eýesi uludan demini aldy-da:

– At duşmanlardan gutuldy, indi duşmanlaryň oky Dordepeliň yzyndan ýetip bilmez, olar şu gidişini ýitirmän hem barjak ýerine ýeter-diýdi.

Ol garry atynyň çişip, öz tabyny ýitirmän, duşmandan sagaman sypyp, şol beýiklige ýetenini kesgitlemek üçin oglunyň şol gyzyly ýaglygy daňypdy. Şa leşgerleri näumyt bolup, ýabylaryny elesledip, hellewleşip, yzlaryna dolandylar.

Ol zamanda adamlarda atlara ynanç hem bil baglamak örän güýçlüdi. Dordepeliň eýesi hem türkmenleriň iň ökte seýisleriniň biri hasaplanýardy. Ýazlaga çykan ýaýlagyň oglanlaryň hemmesiniň ýüreginde giden çapara uly umyt döredi, hatda indi olar ozal jelladyň hanjarynyň astynda duran kelleleri ölüm howpundan gutuldy diýip hasapladylar. Hemmeleriň ýüregi suwlandy, güýçlerine güýç goşuldy, batyrgaýlyklary öňküden hem artdy...

Şol wagt ýaşulylardan biri:

– Zemberek atdylar, üýşüp durman, pese düşüň!-diýip, gygyrdy. Biz ylgaşyp, pese indik. Iň daşa atýan eýran ýaragynyň oky hem birnäçe ýüze ädim bize ýetmän, bir depäniň üstüne düşüp, tozan turuzdy. Depäniň düýbüne üýşen ýaşulylar goranma urşuny nähili alyp barmak hakynda gürrüň edişmäge başladylar.

Kimdir biri:

– Gadymdakylaryň aýdyşy ýaly, «urşuň geňeşi bolmaz», ýurduňa çozup giren duşmany eliňe ilen tapan-tupan ýaragyň

bilen urubermeli bolar. Biz şanyň goşunynyň çozup gelşini diňe şu gün görmeli däl, ony ozaldan hem göre-göre gelýäris, şalaryň, hanlaryň goşunlarynyň gylyk-häsiýetleri-de, uruşalary-da bize mälim, olar özleriniň janlaryny örän süýji görýärler, biz bolsa, öz ýurdumyzyň üstünde, maşgalamyzyň garşysynda gara kelläni orta goýýarys, bu gün hem hemişeki urşumyz ýaly, şanyň goşunyny urarys, olaryň gijiligi bolmaz, garaňky gatlyşandan beýläk, tä daň agarýança dumly-duşdan üstlerine çozarys, ganymlary parahat ýatmaga goýmarys-diýdi.

Başga biri bolsa:

– Şanyň ynamdar goşun serkerdeleri, hemişeki edişleri ýaly, toplaryny, zembereklerini, hemme tüpeňlerini bize baka gurup, ýene gümmürdi-zenzele turzarlar. Emma welin öz dogan ýurdu-myzy taşlap, ürküp gaçar ýaly, bir towşan ýürek däl ahyryn...

Bular öz aýagy bilen özi gelen oljadyr, ata-babalarymyzyň «kowdy-gaçdy» urşuny edip, biz bulary pytradarys-diýdi.

Şu maslahatda atylara, mergenlere, pyýadalara ýolbaşçylyk etmek üçin aýratyn adam bellendi.

Iň garrylardan birisi hem gol göterip:

– Gylyjyňyz kesgir bolsun, öz ýurdunyň üstünde gan döken ýigidiň armany ýokdur, üstünize çozup gelen duşmanlary gyryň, siziň çigit ýaly hem günäňiz ýokdur-diýip, pata berdi.

Ozal aýdylyşy ýaly, gün öýleden agandan soň Japarguly han hemme ýaragy bilen parahat oturan obany oka tutmaga başlady. Emma welin dogrudan hem boş gümmürdi bolup çykdy. Toplaryň oky sapandan atylýan daşça hem ýokdy.

Olar wazlaşyp, uzak daşlykdan görnüşip gelýärdiler, onuň önünden arkaýynlyk bilen sowulmak hem boljakdy. Olaryň oklary obanyň jümmüşine ýetmeýärdi, zordan seňňerimiziň bir çetine gelip ýetýärdi. Olar ara kesip, birnäçe sapar gaýtalap at-dylar. Şol arada biziň mergenlerimiziň bir topary gum depelerine bukulyşyp baryp, olaryň atyjylaryny oka tutdylar. Men diňe şonda topuň sesini birinji gezek eşidipdim.

Garaňky gatlyşdy, şonuň bilen birlikde hem dumly-duşumyzda at yşyklary ýalpyldaşmaga başlady, hatda oduň töwereginde

aýlanyşyp ýören adamlary hem görmek bolýardy. Käbir wagtlarda bir öýe üýşen çagalar öz aralarynda gatyraň şowhungalmagal edäýseler, garrylar: Bolşuňyz nähili, şa goşuny düşen ýaly» diýerdiler. Şonuň hem hakykat ekenligini men diňe şu ýerde birinji gezek gördüm. Dumly-duşumyzdan şowhun, gyklyk sesler eşidilip durdy. Şa goşunlary öz aralarynda parsylaşyp, gaty ses bilen gürleşýärdiler. Biziň agyr küren obamyzyň hiç bir ýerinde uçgunjyk hem görünmeýärdi, adam sesi hem çykmaýardy. Hatda atlar hem kişňemeýär, itler hem üýrmeýärdi. Şu häzir uly obanyň bir çetinde durup synlasaň, göwnüňe oba eýýäm göçüp giden ýaly ýa-da obada jan biten jandar galman gyrlan ýaly duýulýardy.

Emma welin oba diridi. Uly obanyň eli taýak tutany aýak üstündedi. Häzir diňe ýaşajyk çagajyklar uklapdyrlar, şolardan başga hemmeler söweşe taýýardylar.

Seňňeriň bir çetinde iki ýüze ýakyn adam depäniň önünde ýygnanyşyp otyrdylar. Olar agzynyň giňligi bir açgyn bolan gök mawut balaklarynyň gonjuny çyzgap, dyzlaryna ýetiripdirler, giň hem uzyn ak köýnekleriniň ýeňini çermäp tirsekden geçiripdirler. Billerine bolsa uzyn ak guşaklaryny çekip sarapdyrlar. Ullakan pyçagy hem guşaklaryna gysdyrypdyrlar. Häzir olar eginlerine ýasgynjak atynan agyr çäkmenleriniň, içinde gynsyz ýalyň gyljy tutup, hemme ünslerini ýatan ýaga baka beripdirler. Häzirlilikçe gulak bilen göz işleýärdi. Azajykdan soň bolsa, aýak bilen el işlemeli bolara çemeli. Şahyň leşgeri, hemişe haýbat üçin edýän bolara çemeli, bu gezek hem şonuň ýaly top, tüpeňlerini gümmürdedip, iki sapar atdylar, ýaraglarynyň ody garaňkylygy ýagtyldyp gitdi. Emma oklarynyň nirä düşenini hiç kim hem bilmän galdy. Japarguly hanyň goşunyň gopguny peselip başlady. Ahyrynda hiç bir ýerden ses çykman, dym-dyrslyk bolar galdy. Otlarynyň yşyklary hem öçüp gitdi. Şamdan aý dogup, tegelenip ýokary galyp başlady. Bu taýýarlanyp duranlaryň arasynda ýigrimi bäş ýaşdan tä kyrk bäş ýaşa çenli adam bardy. Kimdir-de biri:

Serdar aga, wagt geldi öýdýärim-diýip, ýuwaşja hümmürdedi.

Pyýadanyň serdary aýagy giň biz balakly bir ak sakgal adamdy, ol:

– Meýdanyň gurtlary hem hemişe şunuň ýaly aý dogup, ýokary galyp başlanda, goýun sürüsine daraýarlar, baryň, siz hem duşmana aç gurt ýaly daraň, duşmanyň birini kemeltmek bir peýda, baryň, biri-biriňi goldaň-diýdi-de, ak sakgalyny sypalady. Bu ýönekeý söz berk buýrukdy.

Iki ýüze ýakyn taýýar bolup duran pyýada eginlerindäki ýasgynjak çäkmenlerini hem başlaryndaky çiş telpeklerini taşlap, öňe baka eňildiler.

Olar özlerine päsgel bermezlik üçin, gylyjyň gynyny hem dakynmadylar. Olar ýalyň aýaklary bilen pişik basyşyny edip, şeýle bir ädimleýärler welin, hatda tä baryp gylyç salýança-lar hem duşman olaryň baranyň duýman galjakdy. Taşlanan geýimleriň ýanynda meniň ýaly ýaş ýigitlerden on-ýigrimisi hem baş-alty sany ýaşuly bardy. Biz gerek ýerinde, haýsy-da bolsa, bir kömege ýaramaly adamlardy. Biziň hemmämiziň bar pikirimiz hem gözümüz, gulagymyz giden pyýadalaryň yzyndady. Bir meýdan garaşyp oturanymyzdan soň, ýatan agyr goşunyň tugunyň dikilen ýerinde gykylyk gopdy. Onuňzy bilen öňki gykylyk çykan ýerinden beýleräkde bir ýerden zenzele turdy. Onuň yzy bilen üçünji ýerden gowur turdy. Soňa baka uly gowga bolup, gykylyk asmana göterildi, iki-ýeke tüpeň sesleri hem çykdy. Ýaşulular bir otury, bir turýardylar. Ylaýta-da serdarlyk edýän ýaşuly gaty gopgunlydy, ol bir ýerde durup bilmeýärdi. Ep-esli salymdan soň gidenler gelmäge başladylar. Bularyň kimsi ýaby, kimsi gatyr, kimsi ýesir, kimsi şemhal alyp geldiler, gidenleriň boş gaýdyp geleni ýokdy.

– Hemmähiziň sanyňyz tükelmi? – diýip, ýaşuly sorady. Bular baş topardy, her toparyň başlygy öz adamsynyň ýerbe-ýerdigini aýtdy. Emma aralarynda ýeňil-ýelpaý ýaraly bolanlar bardy welin, beýle ýaralar ýara hasap hem edilmedi. Şa leşgerleri ýatan ýerde gopgun turşy ýaly, ýene kem-kemden zenzele ýatyşyp, ol dym-dyrslýga öwürüldi.

Bu gije çozan pyýadalar Japarguly hanyň ýatan goşunyndan köp adamy gyrypdyrlar. Tutan ýesirleriniň aýaklaryna atlaryň aýaklaryna salynýan zynjyrlary saldylar. Şol gije daňa golaý saý atlylar hem ýatan goşunyň üstüne çozup, garawullap gaýtdylar. Olar hem köp oljalar hem ýesirler alyp geldiler. Şol ýesirleriň hemmesi diýen ýaly: «Aga, biziňki biçäre adam, han buýrar, etmese, dara çeker» diýip, özlerini zoraýakdan gelen adam edip görkezýärdiler. Emma şularyň arasynda biri bar welin, kiçiräk serkerdelerden bolsa gerek, ol: «Şehin-şahy älemiň leşgeri ýeňilmezdir... Japarguly han altmyş müň leşger bilen geldi, siziň baryňyzyň ataňyzy ýandyrar, öýleriňizi otlar, toplarynyň hamysy ataş açsa, ýerler lertzana geler, göwreli arwatlaryňyz uşak taşlar» diýip azm urýardy. Onuň urýan lapyna hiç kim üns bermeýärdi welin, kimdir biri hyrlyň teýi bilen ýeňsesini gelşirdi-de: «Näme ýaňraýarsyň, lal bol, lap urma... Seniň şehin-şahyň goşunynyň güýjüni ozal biz telim sapar synap gördük» diýdi.

Şol günün ertesi obanyň on-oniki ýaşly oganlary şol öwünjeň ýesiriň töweregine üýşüp: «Häý, biziň serdarymyz seniň murtly kelläni kesip, ony hem naýza dürtüp, hanyňyza baka iberjek» diýip, el hereketleri bilen oňa düşündirýärdiler.

Ol bolsa öz ýanyndan çagalar ululardan eşidendir öýdüp: «Meniň kellämi aljaklarmy?» diýip, aglaýardy.

Japarguly han agyr küren obany çaltlyk bilen kül-peýekun etmegi ýüregine düwen bolmaga çemeli, gün günorta ýakynlan wagtlary, ol goşunyny iki topara bölüp, seňňerimiziň iki tarapyndan hüjüm etmäge başlady. Emma welin, seňňere girmek üçin oňaly tarapy diýip, olaryň saýalp alan ugurlary, tersine, olar üçin ölüm, gyrgyn bolup biljekdi. Sebäbi diýseň, ol ugurda pyýada mergenlerimize penelanmaga ýer kändi. Atlylarymyz hem oslanmadyk ýerden çozup, «degdi-gaçdy» söweş edip biljekdiler. Şeýle hem boldy. Biziň ýaşulylarymyz bar güýjümüzü ikä bölüp, hüjüm edip gelýän duşmanyň garşysynda goýdular. Atlylar gum depeleriniň arasynda bukuda garaşýardylar. Her mergeniň ýanynda iki hyrly, boşan hyrlyny doldurmak üçin hem kömekçi goýuldy. Aýallar bolsa çoyun gazanda gurşun eredip, ok guýýardylar. Çagalar

ok daşaýardylar. Mergenler sessiz-üýnsüz ýatmak bilen, hüjüm edip gelýän duşmany örän ýakyna goýberdiler. Olaryň köpüsi ýabyly hem gatyrlady, pyýadasy yzyndady. Olar bogazlaryna sygdygyndan gykuwlaşyp gelýärler. Birdenkä duşmanlaryň edil alkymynyň astyndan diýen ýaly gümmürdi peýda boldy, hyrlylar tüsse bilen dem almaga başladylar. Mergenleriň atan oklarynyň ýekejesi-de biderek gidenokdy. Birinji okda duşman leşgeriniň önüne düşüp gelýän serkerdeleri ýok edildi. Duşmanyň gatyrlary, ýabylary ürküp, arkan serpildiler. Mergenler bir hyrlyny raslap atýança, kömekçisi ikinji hyrlyny dolduryp ýetişýärdi.

Hyrlylar yzba-yz atylýardy, duşman yzly-yzyna ýabysyndan, gatyryndan agyp ýylkylýardy. Indi uýanyň süýräp ýören palanly ýabynyň, gatyryň sany köpeldi. Gykuwlaşyp gelýän duşmanlaryň seslerine suw guýlan ýaly boldy. Indi olar ýaraga ýapyşmakdan bizar, gaýta, ürken ulaglaryny oňaryp bilmän, çek otur-da-bek putur bolup, garba garyşyp, hatarlary bulam-bujar boldy. Duşmanyň leşgeriniň sapy bozuldy. Biziň atlylarymyz üçin hem geregi şoldy. Olar wagty ýitirmän, çalasyňlyk bilen duşmanyň üstüne çozdular. Emma welin, bu hemmesi däl, bu diňe bir bölegidi. Ol wagtyň urşunda atlar örän ullakan orun tutýardy. Ahal atlarynyň iň pesi hem şa leşgerleriniň sussyny basýardy. Elbetde, ýarag işletmegi-de başarmak gerekdi, häzirki çozan türkmenleriň atlary ok ýaly atylýardy welin, olaryň egri gylçlary-da ýalpyldaşyp, dynman inip-çykýardy. Her inip çykanda hem bir kelle togalanýardy. Duşman leşgeriniň hemmesiniň bar ünsi bir uçlaryndan gyran salyp gelýän topar atla baka öwrüldi. Şol wagt arka tarapdan ikinji topar çozup, gyran salyp başlady. Ondan soň üçinji topar çozdy. Mergenler bolsa, çemini aňtap, dynman atýardylar. Duşman leşgeriniň ikinji tarapyndan cozan ugrunda hem edil şunuň ýaly söweş alnyp barylýardy. Bu bolsa ýaşulularyň tabşyrygydy.

Serdarlyk edýän garrylar beýik gum depeleriniň üstünde bir ýerde durup bilmän, iki-baka ylgaşýardylar.

Duşman leşgeri arkanjaklap barmaşa, birden ýeňsani berip, «sen gitdiň-de, men galdym» bolşup, gaçmaga başladylar. Şeýle

oñaýly wagtda ýyndam atlynyň diýeni gelýär, olar ýabyly, gatyrlý duşmanyň syrtyndan kerçäp gidip barýarlar. Duşmanyň bir toparynyň basgy bolanyňy görüp, ikinji topary hem ýeňsäni berip gaçdy. Atlylarymyz seňňerimizden arany uzak açman yzyna öwrüldiler. Japarguly hanyň leşgeri köp maslyklaryny hem ýaby, gatyr we başga zatlaryny biziň seňňerimiziň önünde galdyryp, öňki ýatan ýerlerine çekildiler. Gan döküşikli gazaply söweşi men şu ýerde birinji gezek gördüm. Japarguly han leşgeriniň önüni-soňuny ýygnap öýleden soň ýene hüjüm etmäge başlady. Özünden näçe köp adam gyrylsa hem onuň garny-böwri agyryp, ýüregi gyýlyp durmaýan bolara çemeli. Emma welin bu saparky hüjümlerinde olar öňkülerinden beter wejera bolup, yza çekilmeli boldular. Bu günki günümüzizi şunluk bilen geçirip, agşama ýetdik.

Şa goşunlarynyň gijeligi ýok, olar gijäniň adamsy däl. Bize bolsa gije bilen gündiziň ikisi hem deň, gaýta bize gije urşy oñaýlydy. Şoňa görä hem biziňkiler ýene öňki agşamky çapawulçylyk uruşlaryny gaýtaladylar. Emma bu gije, öňki agşamky çozulan ýerden däl-de, başga oslanmadyk tarapdan duşmanlar garawullandy...

Çarwa baýlaryň goýun sürüleri entek ýeňsede – Garagumuň jümmüşindedi, olar şu gün gün-erte ýazlaga çykylan guýularyň töweregine gelip çykmarydy. Emma «geçä jan gaýgy, gassaba ýag» diýen ýaly, «çopanlar entek sürüleri bäri ýakynlaşdyrmasyňlar, ýeňsä sürsünler» diýip, giden habarçydan sargyt iberipdirler.

Her näme hem bolsa, biziňkileriň seresaplylygy goldan bermän, ikinji gije geçiren garawulçylyk daryşlary-da, şowly geçdi. Ölen-ýiten ýene bolmady, diňe ýeňil-ýelpaý ýara bilen sypyldy. Şol gijäniň ertesi, daň ýagtylan badyna, töwerekde üýtgeşiklik görüldi.

Biziň seňňerimiziň demirgazyk-gündogar tarapynda, duşmanyň ýatan leşgerinden hem aňyrdaky beýigiň üstünde bir baýdajyk galgap otyrды. Dikilgi baýdagyň ýanynda ýekeje adam hem görünmeýärdi. Iki aranyň uzak bolmagyna görä, baýdagyň reňki saýgartmaýardy. Ol goşantsyz sap gara reňkde

ýaly görünyärdi. Emma welin onuň duşman leşgeriniň baýdagy dældigi, reňkiniň hem gara bolman, tutuşlaýy6n gyrmyzydygy aýyk mälimdi. Iki aradaky meýdan uzak bolandan soň, gyrmyzy reňk gara görünyärdi. Şol zamanda biziň göterýän baýdagymyz gyzyldy. Her bir atly başy serdaryň, batyryň özüniň kiçiräk gyzyl keteni baýdagy bolardy, ýaşulularyň öz aralarynda saýlaw bilen tutýan hanlarynyň baýdagy bolsa olaryň hemmesiniňkiden uludy. Baýdaklaryň depesi galaýydan ýasalan baş barmak penje nyşanlydy. Şu görünyän hem şol baýdaklardan biridi. Adamlar öz aralarynda:

– Bu baýdak Gara batyryňkydyr-diýişdiler. Her kim hem bolsa, ol daň atmazyndan öň gelip, öz atlylary bilen şol ýerde düşen bolmaga çemelidi. Bu bolsa duşman leşgeriniň arasyny böwsüp geçen çaparyň sag-aman baryp, galalara habar ýetire-nini aňladýardy. Gün dogup baryarka, ýene bir baýdak pasyrdap göründi, onuň yzyndaky atly iki müňe ýakyn bardy. Olar aňyrdan atlaryny ýuwaşja sürüp, dogry duşman leşgerine baka ýüzlendiler, tüpeň atym meýdana ýetdiler-de, birdenkä gylyçlaryny ýalpyldadyp, duşmanyň üstüne baka eňdiler. Şa leşgerleri şemhallyarynyň aýaklaryny ýere dikip nazar alýançalar, eýýäm gylyç gelip, olaryň depesinden inipdi. Olar şeýle ýyndamlyk bilen hem çalasyn hereket edip, birsalym dabrap, ýatan leşgeri gyrdylar. Ondan soň ýene göz ilmez ýyndamlykda atlaryny çapyp, duşmanyň üstüne çozuşlary ýaly söweşden çykdylar-da, atlaryny ýüzin salyp gitdiler. Şol baryşlaryna hem olar ozalky pasyrdap oturan baýdagyň ileri ýanynda at başyny çekdiler we düşüp, baýdaklaryny dikdiler. Özüni ýitirip, başly-barat bolan duşmanlaryň atan oklary-da olara kär edip bilmedi.

Syn edip duran ýaşulular:

– Bu Däli batyrdyr-diýişdiler. Gele-gelmäşe at goýup, duşmanlara bir darap çykmak Däli batyryň häsiýetidi. Men ozal hem Däli batyr hakynda ululardan köp gürrüňler eşidýärdim, bu sapar bolsa ynha birinji gezek gözüm bilen gördüm. Gün dogup, ýokary galyberende ýene bir serdaryň baýdagy göründi. Onuň yzy bilen ýene iki baýdak gelip, beýigiň üstünde dikeldi.

Hemmesinden soň saýlanan hanyagaly ullakan baýdagy tegelenip göründi. Ol baýdak hem bir beýigiň üstünde dikildi. Bu baýdak bilen Öwezmyrat çopan batyr ikisi dört müň atla baş bolup gelipdirler. Gelip düşen biziň ýygnymyz indi duşman leşgeriniň bir tarapyňy tutup durýardy. Emma welin ýygyp yzly-yzyna gelip başlanyny görenden soň, Japarguly han rejäň geň dældigini bildi, ol hem kernaý-surnaýyny çalyň, özüniň ýaýraň ýatan leşgerini ýygnaň, tijeňmäge başlady. Biziň seňňerimiziň daşy indi gabawdan boşapdy. Şol wagt biziň ýaşulularymyzdan iki sanysy atlanyp, gelen ýygyna baka gitdi. Olar urşy nähili alyp barmak hakynda edilen maslahaty eşidip gaýtmakçydylar. On-dan biziňkiler hem şol maslahat boýunça söweş etmelidiler.

Maslahat uzaga çekip durmandyr. Gün heniz günor-ta ýakynlaşmanka, hereket başlandy. Otagaly uly baýdak duşmanlaryň ýakynynda bolan bir belent depäniň üstünde dikeldi. Däli batyryň atlysy öz baýdagy bilen biziň seňňerimiziň ýeňsesinden aýlanyp, günbatar tarapa geçdi. Gara batyryň atlylary bolsa edil seňňeriň önüne geldiler. Biziňkiler hem Gara batyryň atlysyna goşuldylar. Bu ikisi sag ganaty tutdular. Çep ganatda bolsa üç serdaryň atlysy bardy. Olar ýaý ýaly bolup, duşmanyň arka tarapragyny hem gyýdylar.

Öwezmyrat batyr bilen Çopan batyr bolsa ýazzy maňlaýdan urmalydy. Japarguly han gyssandy öýdýän, ol topuny, zembereklerini dynman atmaga başlady. Şol wagt Däli batyryň atlylary, göýä, gum depelerini ýaryp çykan ýaly boldy-da, duşmanyň oslanmadyk tarapyndan üstüne döküldi. Şol demiň özünde hem Japarguly hanyň ýaraglarynyň sesi sem boldy. Az salymdan soň çep ganatdaky serdarlardan biri öz atlysy bilen çozdy. Demgir duran täze güýç yzba-yz çozýardy, edil dünýäni tutup ýatan çekirtgäniň üstüne topbak-topbak bolup çozýan saz ýaly gyrjaşdyrýardylar. Şol barmaşa duşmanlaryň maňalaýynda duran dört müň atly bilen Öwezmyrat batyr, Çopan batyr birden at goýdular.

Gylyçly söweş şeýle bir gyzyşdy welin, çaknyşýan gylyçlardan ot çykyp, şaňňyrdysy göge göterilýärdi. Gatyrlar ürküp

bükürdini urýardylar, aýylganç gygyryşýardylar. Atlaryň toýnaklary ýere, degmeýän ýaly, dumly-duşuna çarh urup daraýardylar. Goýy tozan tüweleý ýaly bolup asmana galýardy. Indi söweş Japarguly hanyň çadyryny diken depesiniň töwereginde barýardy. Käýarym, her wagt örän seýrek tüpeň sesi-de çykýardy.

Iki-üç sagada çeken gazaply söweşden soň, Japarguly gan çadyryny taşlap gaçdy. Onuň agyr leşgeri hem «gaçan gutular, duran tutular» diýen ýaly, sozanguýruk bolup, gaçmaga başlady, şehin-şahyň şiri-hurşit nyşanly alabeder baýdagy hem gylyç bilen çapylyp, atlaryň aýagynyň astynda galdy.

Emma welin ýaby bilen gatyr ýyndam ahal atlarynyň öňünden gaçyp gutulyp bilmeýärler. Biziňkiler başly-barat, basgy bolup gaçyp barýan leşgeriň yzyndan ýetip, gyrmaga başladylar. Japarguly hanyň özi hem uzak gaçyp gidip bilmedi. Onuň gaçyp barýan ugrunda serdarlaryň biri atlysy bilen bukuda goýlan eken. Japarguly han özüniň ölümden sypyp gaçanyna begenip barýarka, birdenkä, onuň çat maňlaýyndan atly çozupdyr. Japarguly han yzyna dolanyp, basgy tapan goşuna barmaly hem alaçsyz söweşmeli bolupdyr. Garaňky gatlyşandan soň Japarguly han ýanynyň azajyk adamy bilen sap atyp, ýene bir ugurdan gaçypdyr. Emma onuň agyr leşgeri durşuna kowut boldy, gyrlany gyryldy, gyrylmadygy hem ýesir düşdi. Soň eşidişimize görä, Japarguly han hiç bir iş bitirmän hemme leşgerini gyrandan soň, şahyň gazabyndan gorkusyna Nasyreddin şanyň ýanyna baryp bilmän, tä ölýänçä, gizlenip gezipdir.

«Uruş gansyz-hunsyz bolmaz» diýen ýaly bizden hem okdan ölenler, ýaralananlar köp. Ýöne welin biziň her ölümiziň deregine duşmandan onlarçasý öldürildi. Eger olardan ýesir galanlaryny hasap etseň, onda has hem köp boljakdy.

Ine, ol zamananyň urşy şeýledi. Parahat oturan wagtyň üstüne agyr leşgeri bilen çozýan duşmanlara garşy söweşde atlaryň bitirýän işleri örän ullakandy.

Biziňkilerden ölen adamlaryň az bolmagyna-da, birinjiden, atlaryň daýaw hem ýyndamlygy sebäp bolan bolsa, ikinjiden hem biziňkileriň at sürmekde ökde ezberligi we gylyç urmak-

da çalasynlygy, başarjaňlygy sebäp boldy. Eger sen atyňy oňarman aljyrasaň, özüňi ýetirip, çalasynlyk bilen sap atyp, gylyç işletmegi başarmasaň, duşman çemini tapyp, seniň kelläňi alýar. Biziňkileriň oglandan-ula oýnagy gylyç bolardy, atlaryň arasynda has belli-belli ýyndamlaryň bolşy ýaly, adamlaryň arasynda-da belli-belli gylyç urşuna ökde adamlar bolardy. Sebäbi ol zamanyň tüpeňini doldurmak üçin köp wagt gerek bolardy. Sen tüpeňiňi bir boşadyp, täzededen doldurýançaň, çalasyn adamynyň golundaky gylyç, pesinden ýüz sapar inip-çykyp biljekdi. Her näme bolsa-da hyrlylary çalasynlyk bilen doldurýan mergenler hem soňkyrak wagtlarda köpelipdi. Bir tarapdan, Eýran şasynyň leşgeriniň günde-günaşa ýurdumyza çozup durmasy, beýleki tarapdan bolsa, Hywa hanyňyň, Buhara emiriniň talaňçy goşunynyň üstümize dökülip durmasy ýaraga ökdelemegi, iner ýaly çydamly bolmagy, gurt ýaly çalasyn bolmagy, keýik ýaly duýgur hem ukyňa sak bolmagy, at saklamagy adat edinmegi bizi mejbur edipdi. Ine, biziň parahat ylatymyzyň üstüne agyr leşgeri bilen çozan Japarguly hanyň basgysy şeýle gutardy. Eger-de Dordepel çapar gidip galalara habar ýetirip bilmedik bolsa-dy, onda biziň ýaýlamyzda ýaşaýanlaryň ýazgydynyň näme bilen gutarjagy aýdyň görnüp durdy. Köpimiziň gyryljagymyz mälüm zat ahyryn...

Şundan soň Dordepeliň dabarasy dag aşyp, бүтін Eýrany tutdy. Şehin-şahyň toplary ýeri lertzana getirip bilmedi, gaýta Dordepel lertzana getirdi.

– Meniň Hasanaly hanyň goluna ýesir bolup düşenim şu wakadan iki ýyl soň boldy. Hasanaly hanyň Nasyreddin şaha sowgat ibermekçi bolup, Aly begi ogurlyga ibereni hem gökdepelileriň Dordepel aty üçindi. Indi soňy näme bolýarka, hany göreli bakaly-dyýip, ýaşuly gürrüňine dyngy berdi we ikinji çäýnegiň iň soňuny käsesine sarkyrdy. Ol hekaýasyny gürrüň berýän wagty, şol waka edil häziriň özünde gözünüň öňünde bolup durýan ýaly edip, gürrüňine el hereketlerini hem baş hereketlerini goşup sözleýärdi. Käwagtlar bolsa bir zady el hereketi bilen görkezmekçi bolup, elindäki içip oturan käsesine ýörite

ýerde goýýan mahallary-da bolýardy. Onuň gürrüňiniň käbir ýerlerini has anyklamak üçin, meniň berýän soraglaryma bolsa, ol gürrüňiniň ugrundan daşa çykman, ugurdaş düşündiriş edip gidýärdi.

– Hawa, ol wagt şeýle zamana boldy-diýip, gürrüňçi garry sözünü dowam etdi.

VI

– Oglum, Dordepel başyndan gyzykly wakalar geçirdi...

Gadym wagtlarda ekerançylyk bilen özbaşdak iş salyşýan adam azdy. Suwuň gytlygy özüňe mälim. Suw paýyny almaga bolsa, diňe nikasy bolanlar haklydy. Özüne ýetýän suw paýyny ekmek hem köp adama başartmaýardy. Özbaşdak ekerançylyk işini alyp barmaga köp adamlarda ulag, gural, serişde tapylmaýardy. Ilat gaty garyp ýaşaýardy. Ýene bir tarapdan bolsa, ol döwürde hemişe köpçülik bolup gezmelidi. Şonuň ýaly hem Dordepel atyň eýesi şol ýyl on-on iki adam bilen birleşip, obanyň güýzlük ak ekinini – arpa-bugdaýyny ekipdirler. Ekilen bugdaýa birinji nobat suw bermek işi başlapdyr. Dordepeliň eýesi bugdaýa suw tutmak işi bilen her gün meýdana çykanda, Dordepeli hem özi bilen bile alyp çykýan eken.

Ýurda belet bir dönük bu ýagdaýy Hasanaly hana habar berýär. Aly beg Hasanaly hanyň sylagyny almagy, işi bitirmegi boýun alyp gaýdýar.

Köpetdagyň önünde giň giden ekerançylyk meýdany ýatyr. Dordepeliň eýesi, gün ýokary galyp başlandan soň, öz ýoldaşlary bilen meýdana çykýar hem öz işine başlaýar. Olar münüp baran ulaglaryny örkleşdirip, ekerançylyk meýdanyna ýaýrap, özleriniň suw tutmak işlerine başlaýarlar.

Dordepeliň eýesiniň körpe ogly – Dordepel bilen Eýran leşgeriniň içinden geçen ýaş oglan hem şol ýerdedi. Emma welin häzir ol on dört ýaşynda däl-de, on altı ýaşyndady.

Gündogardan kesip barýan sowujak şemal öwürýärdi. Asmanda bölejik aksowult bulutlar gaýyşýardylar. Birdenkä, edil ýerden çykan ýaly, elli-altmyş atly peýda bolýar. Şol meýdanda

dagdan inen siliň gazan çuň jarlary kändi. Ol atlylar şol jarlaryň birinde bukulyp oturypdyrlar hem edil Dordepeliň örklenen ýeriniň gapdalyndan örüp çykypdyrlar. Häsiýetli janawer uzyn tanapynyň ýetdik boýuna horguryp aýlanmaga başlaýar. Bu atlylaryň hanyň nökerleridikleri şol demin özünde mälim bolýar.

Olar örklenen ulaglaryň başga hiç birine hem ýakynlaşmandyrlar, dopba-dogry baryp, Dordepeliň tanapyndan ýapyşypdyrlar. Eýlesine-beýlesine ses ýetmez giň ekerançylyk meýdanynda her haýsy bir gapyda aýlanyp ýören daýhanlar şol wagt özleriniň bar ünsüni bir damja suwlaryny hem biderek gidermezlik ugruna beripdirler. Bular birdenkä ýerden çykan ýaly bolup çykan eýranly hanlaryň garakçy toparyny görüp üşerişýärdiler. Emma welin garaşylmadyk ýerden garakçylar toparynyň çykmagy olar üçin geň-taň bir zat hem däl, bu her günde-günaşa bolup duran hadysady. Ýöne welin häzir Dordepel elden gidip barýar, ine şu iş örän agyr düşjek: eger at eýranly garakçylaryň eline düşüp gidäýse, oglandan-ula kese arkaç arman çekip, hyrçyny dişlejekdi. Ekerançylyk meýdanynda suw tutup, aýlanyp ýören daýhanlar pillerini eginlerine atyp, at eýesi ýaşulynyň ýanyna baka ylgaşýardylar. Adamlar Dordepeliň eýesiniň töweregine jemlenipdirler. Onýança bolsa eýranly garakçylaryň biri Dordepeliň üzeňňisine basýar-da atlanýar we elli-altmyş atly Dordepeliň çar töweregini gabaýarlar-da, garşyda abanyp duran daga baka ugraýarlar.

Daýhanlar: «Göz-görtele aty giderdik» diýip gyssanýarlar we ýaşula baka ýüzlenip:

– Indi näme iş etmeli, durmaklyk wagty däl ahyryn-diýip, ýerli-ýerden gyssanmaç gürleýärler.

Şol arada hiç bir maslahata hem garyşyp durman, suw tutýanlardan bir ýigit örkli duran iş ýabylaryndan birini münüp, gala bakan ýüzin salyp gidýär. Elbetde, ol gala baryp, ýagdaýy habar bermek üçin çapyp gidýär. Emma onuň hiç kim bilen maslahatlaşman gidişi ýaly, bu duranlaryň hiç biri hem oňa hiç zat diýmändi. Daýhanlar gyssanýardylar. Emma bularyň arasynda iň gyssanýan at eýesiniň on alty ýaşly ogly Myratdy. My-

rat eneden doglup, on ýaşyna girip başlandan beýläk Dordepel bilen höwür bolup ugrapdy. Iki gün şundan öň Myrat Dordepel bilen birlikde Nasyreddin şanyň agyr leşgeriniň içinden böwsüp geçip gidipdi ahyryn. Ynha indi Myrat özüniň eý görýän atyndan göz-görtele aýrylyp barýardy. Onuň şol wagtky bolşuny söz bilen aýdyp görkezmek hem aňsat däl, ýöne onuň reňki öçüp, ýüzi ak tam bolupdyr, bir ýerde durup bilmän zowzuldaýardy, telpegini hem bir çykaryp, bir geýýärdi. Dordepeliň eýesi-ýaşuly özüni parahat saklap, ýoldaşlarynyň gyssanyp aýdan sözlerini diňleýän ýalydy, emma welin ol parahat däldi. Nähili çäre tapmaly, näme etmeli? Ine şuny tapman oýlanýardy. Birden pikirinden açylan ýaly bolýar-da ol:

— Ýigitler, gala bilen biziň aramyz daş, ol ýere habar ýetenden soň, kömege ýetişilýänçä, bu galtamanlar daga urup gitjekler, biziň ýanymyzda-da dört sany hyrly bilen on sany gylyç bar. Biz bu ýaraglarymyz bilen hem awuny gola salyp gidip barýan elli-altmyş atla kär edip bilmeris. Ýöne diňe bir ýol galdy, indi atyň özüne bil baglamaly bolduk... Siziň hemmähiz şol depejigiň üstüne üýşüp, bir ýere jemlenip duruň, bagtymyzy bir synap göreli-diýip, bir gapdalyndaky kiçijik depejigi görkezýär.

Ýaşulynyň nähili bagt synajak bolýandygyna ýoldaşlary desine düşüňýärler we özlerine görkezilen depejigiň üstüne üýşüp, aýak üstünde çugutdyryşyp durýarlar.

Türkmenlerde bir ýerde toý bolsa, Dordepel ýaryşda çapylýar, oňa toýlarda çapmak indi halys endik bolupdyr. Türkmen toýlarynda atlar çapylanda, gözýetim ýa-da gözýetimden hem daş bir ýeri gaýdyş pelle bellenýär. Atlaryň gaýtmaly yerinde bir adam gapdalda gözegçi bolup: «Pellähize bardyňyz, gaýdyň!» diýip gygyrýar we telpegini bulaýar. Şol demde atlar myçýarlar we toýhana ýeri bolan toýçy märekesine biri-birinden öň ýetjek bolşup, bar güýçleri bilen çapýarlar. Dordepel hem şeýle çapuw bilen ýaş başynda beýnisi berkişen atlardan biridi.

Häzir öz aljak awlaryny gola salan han lütjekleri örän arakaýyndylar, olar ýabylaryny ýöredip diýen ýaly ýuwaş sürüp barýardylar. Dordepeliň eýesi telpegini eline alyp, toplanyp gidip

barýan atlylaryň yzyndan ylgady. Han nökerleri: «At eýesi hem öz aty bilen bile biziň elimize düşmegi ýüregine düwdi» diýip, çaklap şatlanyşýarlar. Şol wagt bar güýji bilen ylgap barýan ýaşuly bir gapdalraga sowulýar we bir tümmejigiň üstüne çykýar-da:

– Haý, pelläňize bardyňyz, gaýdyň-how!-diýip, bogazyna sygdygyndan yzly-yzyna gygyrýar hem eliniň ýetişibildiginden telpegini bulamaga başlaýar. «Gaýdyň-haw!» sesi gulagyna ýeten badyna, Dordepel jylawy bir silkeýär-de, arkanlygyna baka özüni oklaýar, ol şol gaýdyşyna edil atylan ok ýaly bolup gelýär. Han nökerleri elewreşip nätjeklerini bilmän, duran ýerlerinden aňka-taňka bolup galýarlar.

Dordepeliň üstünde oturan galtaman bolsa, at bat bilen arkan zyňan wagty, aljyrap, özüni ýitiripdir. Ondan soň hem özüni raslap bilmän, eýeriň gaşyndan berk ýapyşyp, özüni zordan saklapdyr. Dordepel şol ýyldyrym çaltlygy bilen gelşine, hemişeki adat edinişi ýaly özüni toýhana ýetdi hasaplap, üýşüp duran daýhanlaryň önüni kesip geçýär-de, arka tarapdan aýlanyň, olaryň önlerinde kesrip aýak çekýär. Dordepeliň üstünde oturan murtlary bir penje pişge murt lütjegiň ýüzünde gan-hundan nyşan galmandyr, onuň reňki üç ýuwan ak esgä dönükdir, gorkudan ýaňa dili hem tutulypdyr. Dordepel aýak çeken badyna, ýigitleriň biri ony dessine saklaýar. Onýança hem başga bir ýigidiň hyrlysynyň teýi pişge murtuň ýeňse çukuryna jaýdar gelişýär. Dessine ol pişge murty atdan agdaryp, elini arkasyna daňýarlar. Şu pişge murt Hasanaly hanyň nöker başsýs Aly begdi. Aly beg aty ýeňillik bilen ele salanyňa çenden artyk begenip, onuň üstüne hem keyp edip münükdir. Ol şu dabarasý bilen, baryp, hanyň ýanynda hem öwünjekdi. Emma onuň niýeti başa barmady. Aly begiň atlylary bolsa şol duran ýerlerinde birsalym sagynýardylar, olar özara maslahat edişenlerinden soň, yza dolanmakdan gorkup, ýabylaryny ýüzleriniň ugurlaryna sürüp, Aly begi ýesir taşlap gidýärler. At eýesi Dordepeliň boýnundan gujaklap: «öz häsiýetliligiň bilen бүтін илї өлүмден gutардыň, бу gün bolsa, өз başыны beladan сypдырдыň!» diýýär we begenjinden gözünden ýaş dökýär...

Soraglar we ýumuşlar:

1. Daýhanlar näme üçin ekerançylyk işini köplenç özbaşdak alyp baryp bilmändirler?
 2. Aly beg kimiň önünde nämäni boýun alýar?
 3. Eýran galtamanlarynyň Dordepeli ele salyşlaryny we munuň daýhanlara, aýratyn-da Myrada eden täsirini gürrüň beriň.
 4. Dordepeliň eýesi obadaşlaryna nämäni maslahat berýär?
 5. Türkmenlerde toýda at çapylanda nähili düzgün bardy? Nyýazmyrat aganyň muny ýatlamagynyň beýan edilýän waka näme dahyly bar?
 6. Ýaşulynyň nädip Dordepeli gaýtaryşyny aýdyp beriň. Şunda han nökerleri, ylaýta-da Aly beg nähili ýagdaýa düşýär?
 7. At eýesiniň soňky sözlerinde hem onuň gözýaşynda nähili many bar?
 8. Şu maksatnama esasynda bölümiň mazmunyny doly aýdyp beriň.
- I. Daýhanlaryň bugdaýa suw tutmaga çykyşlary.
 - II. Dordepel galtamanlaryň elinde.
 - III. Atyň häsiýetliligi ony beladan gutarýar.
 - IV. At eýesiniň begenji.
 - V. Bu bölümi labyzly okaň.

Powest barada

«Dordepel» powestinde harasatly geçmiş hem şonda türkmen atlarynyň bitiren hyzmaty beýan edilýär.

Ahal-teke atlary mydama halkymyzyň guwanjy bolup gel-di. II-günüň agyr döwürde ýaşaýan zamanynda bolsa, atlar türkmenleriň durmuşynda uly rol oýnapdyrlar. Gündelik durmuşda, söweşde adamyň kömekçisi, wepaly ýoldaşy hökmünde hyzmat edipdirler.

Watanyň garaşsyzlygy ugrunda alnyp barlan söweşlerde bedew atlaryň belli bahasy bolmandyr.

Olar maşgalanyň bir agzasy hökmünde gowy görnüpdir. Şahyrlarymyzdan Seýdiniň, Mätäjiniň, Misgingylyjyň, Baýly şahyryň taryplan bedewler diňe eýesiniň däl, ähli ilatyň guwanjy eken.

Eseriň döördünji bölüminde türkmen halkynyň geçmiş taryhynyň iň şanly sahypalaryndan biri açylyp görkezilýär. Eýran şasy Nasyreddiniň agyr leşgerini türkmen taýpalarynyň birleşen güýç bilen derbi-dagyn edişleri suratlandyrylýar.

Arkaçly türkmenler ýazlaga çykýarlar. Nasyreddin şanyň jansyzlary muny derrew şaga ýetirýärler. Olar: «Ahally türkmenleriň köpüsi bir ýere üýşdi, özleri hem ýaragsyz, şu häzir wagty, eger şolaryň daşyny gabap, dady hiç ýere ýetirilmän ýok edilse, şondan soň kese arkahy eýeledigimiz bolýar» diýip, habar berýärler.

Nasyreddin şa hem agyr goşun(kyrk müň atly) jemleýär, oňa Japarguly hany serkerde edip, türkmenleriň üstüne iberýär. Ahaly basyp almagy oňa tabşyrýar. «Japarguly han kese arkaja gan çaykap, külli türkmeniň üstünde han bolup, ýurt soramak arzuwyny edip, deb-debe dabara bilen topy-tophanasy, ok-ýarag gorhanasyny süýräp, goşun çekip ugraýar. Ownuk galalaryň hanlary-da öz nökerleri bilen muňa goşulyp, bile gaýdýarlar».

Gapylykda gabawa düşen türkmenleriň erkegi, aýaly, garrysy, ýaşu-ählisi garaşsyzlyk, ene toprak ugrundaky söweşe aýaga galýar. «Indi goranmaly, tä ýagyрниçлигиň dagaýança, tä iň soňky demiňe çenli şu seňňeriň önünde bolmaly, duşmanlara ýesir bolmaly däl. Ulynyň-kiçiniň bar düşünjesi, maksady şoldy...»

Türkmenler şu maksady amala aşyrmak ugrunda maslahaty bir ýere jemleýärler.

Ýaşululardan biri: «Adamlar, duşman özüniň ymgyr kän goşuny bilen gapylykda biziň daşymyzy gurşap aldy, biz bu taýdaky güýjümüz bilen agyr goşuny gaýtarmagyň hötdesinden gelip biljek däl, haýal etmän, galalara baka biziň çapar göndermegimiz zerur» diýýär.

Atlary synap-çenäp, ahyry gökdepelileriň Dordepel atly atyny çapar ibermek makul bilinýär. Atyň eýesi bolsa «atym näme bolsa, goý, oglum hem şonuň bilen bile bolsun» diýip özüniň on dört ýaşly körpesini iberýär. Ýazlaga çykan uly il iň ýazgydyny çözjek hem şu oylan bilen Dordepeldi.

Ynanç bildirip, bil baglanan Dordepel laçyn guşuň uçuşy ýaly okdurylýar. Atylan ok ýaly bolup, duşmanyň ýabylaryndan sap atýar. Olary topar-topar yzda galdyryp, ýagynyň leşgerini böwsüp geçip gidýär.

Netijede, öz wagtynda galalara, degişli adamlara, taýpalara habar berilýar. Kömek aýny wagtynda gelip ýetişýär we duşman derbi-dagyn edilýär.

Halkymyzyň watana çäksiz söýgüsi hem gahrymanlarça göreşmegi bu söweşde ýeňşi üpjün edýär. Ýöne şu aldymberdimli uruşda ýyndam, çydamly we häsiýetli türkmen atlarynyň bitiren işi-de kiçi-girim däldi. Aýratyn hem «degdi-gaçdy» – çapawulçylyk uruşlarda ýyndam atly ýigitler duşmanyň köp leşgerini gyrýarlar, oňa uly zyýan ýetirýärler.

Dordepeliň häsiýetli bedewligi ýene bir waka arkaly görkezilýär. Atyň eýesi on-on iki sany özi ýaly daýhan bilen bugdaýa suw tutmak üçin her gün meýdana çykýar. Şonda Dordepeli hem alyp gidýär. Ine şunuň ýaly günleriň birinde eýran garakçylarynyň topary ahmallykda Dordepel ele salýar. Parahat işläp ýören daýhanlar elli-altmyş gurakçynyň garşysyna näderlerini bilmeýarler.

At eýesiniň töweregine jemlenýärler. Ýaşulynyň körpe ogly Myrat Dordepelden aýra düşenine özelenýär. «Onuň şol wagtky bolşuny söz bilen aýdyp görkezmek hem aňsat däl» ... Näme etmeli? Gala bilen ara daş. Ol ýerden kömek gelýänçä, duşmanlar daga urup gitjekler. Şu kyn ýagdaýda diňe atyň özüne bil baglamakdan başga çäre galmaýar.

Sebäbi Dordepel toýlarda çapyşyp, ýaş başyndan türkmeniň çapuwda ulanýan düzgüni bilen beýnisi bekän at. Häsiýetli bedew eýesiniň: «Haý, pelläňize bardyňyz, gaýdyň-haw!» diýen sesini eşidende, jylawy bir silkeýär-de, arkanlygyna baka özüni oklaýar, ol şol gaýdyşyna edil atylan ok ýaly bolup gelýär. Han nökerleri elewreşip, nätjeklerini bilmän, duran ýerlerinde aňka-taňka bolup galýarlar. Atyň üstündäki nöker başy Aly beg bolsa aljyrap elini-aýagyny ýitirýär. Ata buýurmadan geçen, gaýta gorkusyndan dili-de tutulýar.

Dordepel hem özüni duşmandan halas edilýär, hem-de hanyň serkerdesi Aly begi ele saldyrýar.

Şeýlelikde, Ata Gowşudow «Dordepel» powestinde halky-myzyň geçmiş durmuşynyň ençeme wakalaryny täsirli beýan edýär. Daşary ýurt basybalyjylaryna garşy alnyp barlan gahrymançylykly göreşlerde türkmen atlarynyň bitiren işi barada gyzykly gürrüň berýär.

...Bu gürrüň edilýän wakalaryň hemmesi indi biziň üçin geçmiş taryh bolup galdy. Ýyllar geçdi, döwür-zamana özgerdi. Indi öňküler ýaly özara talaňçylykly uruşlar bes edildi. Türkmen halky-da hakyky azatlyga eýe boldy.

Soraglar we ýumuşlar:

1. Siz atlar hakynda bu eserden başga nämeler okadyňyz?
2. Hakymyzyň bedew ata garaýşy barada bilýäniňizi gürrün beriň.
3. Powesti tutuşlygyna okaň. Ýagyçylyk döwrüniň durmuşy barada näme aýtmak bolar?
4. Okan eseriňiz boýunça bedew atlaryň bitiren işleri hakynda aýdyň.
5. Dördünji bölümiň mazmunyny gysgaldyp gürrüň beriň.
6. Eserde wakalaryň beýan edilişi gyzyklymy? Näme üçin?
7. Eseriň özüňize has güýçli täsir eden bölekleriniň käbirini ýat tutuň.
8. Şu temalarda düzme ýazyň:
 - I. Men atlar hakynda näme bilýärim?
 - II. Dordepel-il-günüň guwanjy.
 - III. Men Dordepeliň suratyny nähili çekerdim?

Edebiýat ylmy: powest barada düşünje

Göwrümi boýunça hekaýadan uly bolan proza eserine powest diýilýär. Powestde durmuşyň birnäçe wakasy, bir topar adam häsiýetleri, olaryň ösüşi suratlandyrylýar. Powestde wakalar, onda hereket edýän gahrymanlaryň obrazy has giň, töwe-rekleýin beýan edilýär. Meselem: A. Gowşudowyň «Dordepel» eseri powestdir.

Sözlük

Gulaç – iki goluňy giň gereniňdäki uzynlyk.

Perman – buýruk.

Ýagy – duşman, ýow.

Ýasgynjak – ýeňini ýeňlenmän, ýelbegeý atynan

Çiş telpek – depesi uzyn telpek.

Şehin – şah-şalaryň şasy.

Kernaý – üflenip çalynýan saz guralynyň bir görnüşi.

Surnaý – misden ýasalan turba görnüşi, gaty sesli saz guraly.

Älem – bütün jahan sisitemasy, dünýä, ýer ýüzi, ähli ýer.

Arwat – aýal

Lapyna – hakyky bolşundan ulaldyp aýdylyşyna.

Uýan – gaýyşdan tikilen, atyň kellesine geýdirilýän esbap.

Palaňly ýaby – keçeden bejerilýän we gaňňa deregine ulanylýan esbaply ýaby.

Lütjek – bütünleý zatsyz galan.

NURBERDI POMMA

(1909–1972)

*«Diýer Pomma, meniň geregim Watan,
Gözümiň göreji; ýüregim Watan,
Işlärin, goraryn Watanmyň özüň,
Çunki men Watanmyň iýýärin duzun».*

Nurberdi Pomma döredijilik işine ir başlaýar. Onuň ady örän tiz meşhurlyk gazanýar. Şahyryň «Watanyň» goşgusy ýüzüniň ugruna raýatlyk hukugyna eýe bolýar.

Pomma uruşdan soňky ýyllarda «Bagbanyň beýany», «Aba aga» poemalaryny, «Taýlak Hyzzyn», «Sebäbini soň bildim» diýen hekaýalar toplumyny döretti.

Nurberdi Pomma Watanyň söweşjeň esgeri, zehinli şahyr, prozaçy hem dramaturg hökmünde türkmen edebiýatyny ösdürmäge uly goşant goşdy.

N. Pommanyň iň gowy eserleri «Watanyň» we «Öýümiziň bilbili» goşgularydyr.

WATANYM

Goltugymdan göterip, göwnüm açdyň watanyň,
Elmydama guwanýan, arzuw edip ýetenim,
Şöhlesini ýaýradyp, dünýä ýalkym atanyň,
Ýeke men däl, menleriň, guwanýany watanyň.

Okadyp sen ösdürip, belet etdiň ýoluma,
Dagy-daşy böwüşýän, hünär berdiň goluma,
Dillerimi saýradyp, bilbil etdiň gülüme,
Onsoň menem saýraýan, seň saýaňda watanyň.

Bütün halkym birleşip, giňden açýar gujagy,
Dolup gelen çay ýaly, ýykýar zulum ojagy,
Atan okuň eglenmez, dagy deşýär göjegi,
Her gün öňe bat bilen, ýene ösýän watanyň.

Her adamyň alym dek, her bir zady bilip dur,
Şähdi açyk, agzy bir, ýüz-gözleri gülüp dur,
Öňki tozan çöllerden, köp hasyllar alyp dur,
Gülüstanyň ýaýlasy, sensiň meniň watanyň.

Hakykaty berk tutup, haýdaýarsyň bat bilen,
Planlary doldurýas, göreş edip ýat bilen,
Deňiz, derýada durman, ýüzüp bilýäs bat bilen,
Bu gaýraty göremde, ýürek joşýar watanyň.

Içi-daşy mermerden, beýik jaýlar salýarys,
Ýokary tehnikany, ykjam ele alýarys,
Içi gara içalyň, kepen donun biçýäris,
Hapa, çüýrük, dönükleri ýok edýär, meň watanyň.

Çyn polatdan pugtadyr, demir gala berkimiz,
Ýere, göge ýetirdik, ygtyýarly erkimiz,
Bardygyça görklenýär bu görnükli görkümüz,
Degre daşyň sakçyly, saklajakdyrys, watanyň.

N. Pomma «Watanyň» goşgusyny watançylyk temasyn-
da ýazypdyr. Ol goşgusynda öz watanyňa bolan guwanjyny,
buýsanjyny, söýgüsini beýan edýär. Öz halkynyň agzybirligini,
ylymda-tehnika gazanan üstünliklerini, ähli gülläp ösüşlerini
taryplaýar.

Soraglar we ýumuş:

1. «Watanyň» goşgusy nähili temada ýazylypdyr?
2. Şahyr watana öz söýgüsini nähili beýan edýär?

«Watanym» goşgusyny ýat tutuň, labyzly okaň, aýdym edilip aýdylyşyny öwreniň.

ÖÝÜMIZIŇ BILBILI

Biziň öýde bir gül bar,
Bagdaky gülden gowy;
Onda süýji bir dil bar,
Saýrak bilbilden gowy.

Akylly hem edepli,
Ol öýmüzi ýaz edýär;
Geými göwher sadaply,
Gülüşdirip saz edýär.

Ol bolmasa, öý tukat,
Diýsem ýalňyşman, belki;
Oňa egsilmez şöhrat,
Diýýäs gujaklap ilki.

Göterýäris biz ony,
Bökdürip elden-ele;
Şatlygynyň ýok çeni,
Wasp edýäs dilden-dile.

Gulpaklary tylla dek,
Öwşün atýar ýüzüne;
– Eje, ata-diýýär bek,
Guwanýarys sözüne.

Oýnan oýnuna uýýas, –
Ol ynsanyň körpesi;
Watan şiri bor diýýäs, –
Beýik onuň sarpasy.

Şahyr Nurberdi Pomma «Öýümiziň bilbili» diýen goşgusynda adamlaryň «bagdaky gülden», «saýrak bilbilden» gowy, öý içiniň «bahar ýazy», ata-enäniň «aýdym-sazy» çagalara bolan çäksiz söýgüsini, olar barada edilyän aladany beýan edýär.

«Öýümiziň bilbili» goşgusynyň dili sada, heňi şadyýan. Ol şygyr dörtleme (murapbag) şeklinde düzülipdir. Onuň setirleri başaşa kapyýalaşýar. Birinji bilen üçünji, ikinji bilen dördünji setirler özara (a, b, a, b) sazlaşyp gelýär.

Soraglar we ýumuşlar:

1. Şahyr bu goşgusyna näme üçin «Öýümiziň bilbili» diýen at goýupdyr?
2. «Öýümiziň bilbili» goşgynyň haýsy şekilde düzülipdir?
3. Goşguda deňeşdirme barmy? Ol deňeşdirmede näme bilen näme deňeşdirilýär?
4. «Watan şiri bor diýýäs» setiriniň manysy näme? «Şir» sözünü haýsy söz bilen çalşyryp bolar?

ATA KÖPEKMERGEN

(1898–1981)

«Şahyr Ata Köpekmergen bizi Mary şäherindäki internatda okadýardy. Biz oňa mydama «Ýoldaş mugallym» diýip ýüzlenýärdik, ol hem «okuwçym» diýýärdi. Bu waka bir müň dokuz yüz otuzynjy ýylda bolupdy.

Şenbe günleriniň käsinde okuwdan soň käbirimiz obalarymyza görme-görşe giderdik. Ata Köpekmergenem öz obalaryna – Sakarçäge etrabyndaky Keseyäba şaýlanardy-da, Peşanaly ýoly bilen gitjeklerimizi yzyna tirkärdi. Onuň bilen bile gitmek örän hezildi. Ol ýol boýy şeýle bir gülküli gürrüňler bererdi welin, obalarymyza neneňsi aşanymyzam aňşyrmazdyk. Her haýsymyzyň obamyzyň deňinde bolsa:

– Öýli-öýüňize baryň-da, internatdakyňyz ýalyjak tertipli-je boluň – diýerdi. – Oba oglanlaryna görelde görkeziň. Erte agşamlygam internatda boluň.

Bir gün ene dili sapagymyz sagady onuň gaýra goýulmasyz derwaýys işi çykdy. Ol sapaga girdi-de, meni ýanyna çagyryp:

– Şu sapagy sen okat – diýdi.

Başda ör-gökden geldim. Onsoňam mugallymyň ynamyna mynasyp bolanyma begenip, ganat beklägeden uçuberesim geldi.

Oglanlaram sapak başlananda:

– Ýoldaş mugallym!.. – diýşip degişselerem dura-bara edil» mugallymyň özüne gulak asyşlary ýaly gulak asdylar.

– Düynki ene dili sapagy nähili geçdi?-diýip, Ata Köpekmergen ertesi okuwçylardan sorady.

Berdiden başlap hemmesi:

– Oňat geçdi-de-oňat geçdi-boluşdylar.

Mugallym maňa:

– Berekella!-diýdi:

Munça bolup, depäm göge ýetene döndüm.

Günleriň birinde synpdaşymyz Mommat sapaga gijigip geläýmezmi! Biz mugallymymyz oňa erbet käýiner öýtdük. Ata Köpekmergen ony synp tagtasynyň öňünde duruzdy-da, asudalyk bilen:

– Näme üçin gijä galdyň? – diýdi. – Ýöne dogrujaňy aýtgyn. Mommat sortduryp durşuna ýuwduna-ýuwduna ahyry dillendi:

– Goňşy synpdan syrkaw ýatan obadaşymy soradym-da gijä galaýdym, ýoldaş mugallym.

– Syrkawy soran bolsaň gaty gowy iş edipsiň. Emma indikide okuwdan boş wagtyň sorajak bolgun.

– Bolýa, ýoldaş mugallym.

– Ýeriňe geçäý.

Biziň mugallymymyz Ata Köpekmergen biçak tapbiler adamdy.

Ýyl yzyna ýyl dolanyp, herimiz bir gapydan çykdyk. Bilim bilen edep-ekram beren mugallymymyzy welin, hemişe ýanymyzda ýaly duýduk.

Beýik Watançylyk urşy gutaransoň rugsada gelipdim. Köçeden barýardym. Özümem harby lybasdadym. Döşümde-de ordenlerim bilen medallarym bardy. Pete-pet gabat gelen mugallym Ata Köpekmergen saglyk-amanlyk soraşdy-da:

– Tamamam şeýledi – diýdi. – Meniň okuwçylarym boljak bolsaňyz jeň meýdanyndan hökman ordenli geläýmelisiňiz. Sebäbi mähriban Watany mertlik bilen goramagy siziň kalbyňyza ýumruk ýaly çagalygyňyzdan kemini goýman guýupdyk.

Şahyr mugallyma minnetdarlyk bilen garadym:

– Köp sag boluň, ýoldaş mugallym. Bilimem, terbiýe-de beribilipdiňiz. «Watansöýüji boluň» diýip, her ädimde aýdardyňyz.

Ýazyjylar birleşiginiň zalynda Ata Köpekmergeniň ýetmiş baş ýaşynyň dolmagyna bagyşlanan dabaraly ýygnaç bolýardy.

Şonda söz alyp:

– Internatda okaýarkak «bizem siz ýaly kitaply, sagatly bormukak?» diýerdik, ýoldaş mugallym – diýdim. – Indi biziňem kitabymyzam bar, sagadymyzam... Şulara siziň äpet goşandyňyz bar, ýoldaş mugallym...

Birki kitabym bilen jübi sagadyny oňa sowgat berdim. Ol bir maňa, birem gowşuran sowgatlaryma seretdi-de, baş atdy. Ýygnaç tamamlanansoň bolsa:

– Bokurdagym dolup, ýaňy hiç zat diýip bilmedim, okuwçym – diýdi.

Belli şahyryň nähoş ýatanyny eşidip; Anna Kowusow ikimiz ony soramaga gidipdik. Bosagadan ätlänimizden Ata Köpekmergen tirsegine daýanyp, gözünü kölegeledip diýdi:

– Anna şahyr, bu senmi? Bu senmi, Anna Kowus?

– Hawa, bu men, Ata aga.

– Anna onuň bilen ikelläp, görşüpdü. – Men Anna Kowus, Ata aga.

– Geläýdiňmi, okuwçym? – Ata Köpekmergen soňra maňa esedipdi... – Gaty gowy edýäň. Dünýä dursun – okuwçym dursun... Gel görşeli.

Menem Ata Köpekmergene:

– Dünýe dursun – mugallymym dursun! – diýipdim.

Gadyrly görşüp durkak, näme üçindir, onuň şo-ol sapaga gijigip gelen synpdaşymyz Mommada «Syrkawý soran bolsaň, gaty gowy iş edipsiň» diýeni hakydama geldi...

Aşyr Nazarow.

ILDEN ÖWRENDIM

Däli derýa ýaly dolup-daşmagy
Dagdan güwläp gaýdýan silden öwrendim.
Kötel gaýalardan, dagdan aşmagy
Azaply, hupbatly ýoldan öwrendim.

Käte gamgyn boldum, käte hoş boldum,
Käteler gar boldum, kä ýagyş boldum,
Käte bahar boldum, käte gyş boldum,
Ony dört pasyldan – ýyldan öwrendim.

Şahyr işi goşgy-gazal bolmaly,
Goşgular goşgudan gözel bolmaly.
Bu gözel durmuşa bezeg bolmagy
Owadan al-elwan gülden öwrendim.

Watan, seniň ýigitleriň gaýratly,
Ýeňişleriň ägirt, gadamyň batly.
Seni taryplasam, sözlerim datly,
Süýji sözlemegi baldan öwrendim.

Ýowuz kynçylyga garşy durmagy,
Ýör diýilse, ilki gadam urmagy,
Beýik-beýik desgalary gurnamagy
Işläp, zähmetsöýer elden öwrendim.

Özüň goja, göwnüm ýigit çagymda,
Ýokdur ýüregimde derdi-dagym-da.
Watan, seniň hoş sapaly bagynda
Saýramagy şat bilbilden öwrendim.

Gujurym köp, dag-daşlary owratdym,
Azaşany dogry ýola ugratdym.
Bir zat bilsem, ony ile öwretdim,
Çünki ozal menem ilden öwrendim!

Ata Köpekmergen bu goşgusynda öz durmuş tejribesinden söz açýar. Ol durmuşdan alan sapaklaryny obrazly serişdeler arkaly beýan edýär. Ähli zatlary durmuşdan, ilden öwrenendigini belleýär. Şahyr goşgy arkaly ile çäksiz gadyr-hormat goýýär.

Soraglar we ýumuş:

1. Goşgyny okanyňyzda, nähili adamyň keşbi göz önüňize gelýär?
2. Şahyr il-halka nähili gadyr goýýar?

Goşgyny labyzly okaň.

MENIŇ ÖÝÜMI SORADYŇ

Ata Köpek joýa gazyp ýörkä, ýanyna bir ýigit gelip:

– Ata Köpekmergeniň öýi haýsy bolar? – diýipdir. Ol öz öýüni görkezip:

– Şol, çepdäki gara öý Ata Köpekmergeniň öýüdür – diýen.

Ýigit basym dolanyp gelipdir-de:

– Siz Ata Köpekmergeniň özi ekeniňiz-ow – diýen.

Ata Köpek:

– Hawa, men edil özüdirin – diýip, onuň sözlerini tassyklapdyr.

– Näme üçin ozal aýtmadyňyz? – diýip, ýigit geň galypdyr, emma Ata Köpek:

– Siz meniň özümi däl-de, öýümi soradyňyz ahyry – diýip jogap beripdir.

SUW GÖRKEZ

Ata Köpegiň heniz oglanrak wagty eken. Bir gün oňa ejesi:

– Aýu, oglum, mäläp geçen geçi çekräp dur-la, hol bedredäki suwy görkezsene-diýipdir. Ata Köpek-de «bor eje» diýip, doly suwly bedräni geçiniň ýüpi ýetmez ýaly bəri ýanynda goýup gaýdyberipdir. Suwy görüp dyzaýan geçi hasam beter çekremäge başlanmyş. Şol wagtlar Ata Köpegiň ejesi daş çykyp görse, geçi suwa ýetip bilmän, elewräp kökenek bolup durmuş. Şonda ol ogluna ýüzlenip:

– Aýu, oglum, suw görkez diýsem nädäýipsiň! – diýip käýinýär.

– Hiç zat edemok, suw görkez diýdiň, suw görkezdim. Hal-ha, şu wagtam esedip dur – diýip, suwly bedrä elini uzadypdyr.

AT DAKYP BILMERIS

Bir gün Ata Köpegiň goňşusynyň gyzy bolupdyr.

Aýallar üýşüp, Ata Köpege:

–Aýu, Ata, gel, şujagaz gyza at dakyp ber-diýipdirler. Onda Ata Köpek:

– Hany, şujagaz gyzy maňa bir görkeziň – diýip, bäbejigiň ýüzüne çişerilipdir-de:

– Allanäme eýjejik çaga. Biz-ä şuňa at dakyp bilmeris. Hiç kimem şundan ajaýyp tapmasa gerek-diýip gidiberipdir.

AÝLANYP ÝÖREÝÄR

Ata Köpek bir ýola sagadyna seredip durka, Mykgy Lorsy diýilýän adam:

– Ata, sagadyň dogry ýöreýärmi? – diýip sorapdyr. Onda Ata Köpek:

– Ýok, dogry ýöränok, meniň sagadym aýlanyp ýöreýär – diýip jogap beripdir.

* * *

Ata Köpekmergen şorta söze örän ökde şahyr bolupdyr. Ol ýokardakylardan başga-da ýüzlerçe şorta sözleri, degişmeleri bize ýadygär galdyrypdyr. Şahyryň şorta sözlerinde gepe-söze ökdelik, danalyk aýdyň duýulýar.

Ata Köpek çeper sözi – şorta sözleri bilen adamlaryň göwnüni göteripdir, olara eserdeňligi, her bir sözün manysyna üns bermegi, oňa düşünmegi, her bir sözden dogry many çykarmagy öwredipdir.

Ata Köpekmergeniň «Orta bor-da», «Meniň öýümi soradyň?», «Suw görkez», «At dakyp bilmeris», «Aýlanyp ýöreýär» şorta sözlerinde onuň her bir soraga, söze çaltlyk bilen, akylllyk bilen,

ýitilik bilen gyzykly we täsirli jogap tapyp bilşini görmek bolýar. Ata Köpekmergen öz şorta sözleri bilen adamlaryň göwnüni göteripdir. Olara eserdeňligi, her bir sözüň manysyna üns bermegi, oňa düşünmegi, her bir sözden dogry many çykarmagy öwredipdir.

Soraglar we ýumuş:

1. Ata Köpek bu şorta sözlerini nähili ýagdaýda döredipdir?
2. Şorta sözleri döreden we döredýän haýsy şahyrlary bilýärsiňiz?

Şahyryň bu şorta sözlerini labyzly okaň we ýatdan öwreniň.

BAÝRAM ŞAHYR

(1871–1948)

Baýram şahyr 1871-nji ýylda Balkan dagynyň demirgazygyn-da Gargyjyk çeşme diýen ýerde eneden bolýar. Baýram şahyryň kakasyna Mämmet diýer ekenler. Garyp maşgaladan bolanlygy sebäpli, onuň ýaşlyk ýyllary barly adamlaryň hyzmatynda geçýär. Ol kämillik ýaşyna ýetenden soň, seýisçilik, awçylyk we bagşyçylyk etmek bilen meşgullanýar.

Baýram şahyr döredijilik işine ýaşlykda başlaýar. Ol özüniň ýaşan ýeriniň – ýurdunyň tebigatyny we ýüwrük atlaryny taryplap, birnäçe eserler döredipdir. Seýisçilik eden ýyllarynda «Gyr at», «Gyrgunan», «Meläniň», «Kän gerek» ýaly şygrylaryny ýazypdyr. Bu eserlerinden şahyryň türkmen atlarynyň öwgä mynasyp taraplaryny oňat bilendigini görmek bolýar.

Öz ýurduny, onuň tebigatyny we goç ýigitlerini taryplap ýazan watançylyk häsiýetli eserleri şahyryň döredijiliginde aýratyn orun tutýar. Onuň «Daglar», «Şaglap iner bürgütleri» diýen ýaly eserleri muňa mysal bolup biler.

ŞAGLAP INER BÜRGÜTLERI

«Dostum», biziň illermiziň
Merdanadyr ýigitleri;
Seýilgähi daglarmyzda
Hoş geçirýäs wagtlary.

Boz jerenli gara dagdyr,
Jülgeleri tokaý-bagdyr,
lýseň, içseň wagtyň çagdyr,
Sähra bolar ýurtlary.

Sowuk suwludyr çaýlary,
Hoş öter ýyly-aýlary,
Görseň mundaky jaýlary,
Köpdür hazyna zatlary.

Garrylarmyz öýde ýatar.
Mergenlermiz aýrak atar,
Getirerler hatar-hatar,
Iýerler ýakyn-ýatlary.

Irden gyş gamyn iýerler,
Esrik inerler müneler,
Beýewan ýoldan sürerler,
Taýýar bolar howutlary.

Daglaryna diýirler «Balkan»,
Müňkürdür oňa at dakan,
Gyşy ötüp, ýaza ýakyn,
Nurlar döker bulutlary.

Garga, laçyn guşun alsaň,
Iteginini awa salsaň,
Aýdar Baýram, tilin bilseň,
Şaglap iner bürgütleri.

Soraglar we ýumuş:

1. Şahyr bu goşgusynda öz watanyňyň nämelerini wasp edýär?
2. Öz ýurdunyň tebigy gözelligini nähili suratlandyrýar?

Goşgyny labyzly okaň.

DURDY GYLYÇ

(1886–1950)

Durdy Gylyç häzirkî Daşoguz welaýatyndaky Tagta etrabynyň Bedirkent obasynda dünýä inipdir, ýaňy iki ýaşyna ýetende, mama keseline uçrap, görejinden aýrylypdyr. Şonuň üçin ýaşajyk Durdy öýdeçer garrylaryň gürrüňlerini, rowaýatlaryny nebsewürlük bilen diňläpdir. Bu ýagdaý hem onda ýaşlykdan edebiýata bolan söýgüni döredipdir.

Durdy Gylyç ýaşlyk ýyllarynda bagşylardan eşiden aýdym-laryny, dessanlaryny, ýaşulularyň aýdyp beren gürrüňlerini, ertekilerini dessine ýat tutar eken. Ol ýat tutan aýdym-laryny, dessanlaryny irmän-arman köpçüligе aýdyp beripdir we bagşy adyny alypdyr.

Durdy Gylyç 25 ýaşlaryna baranda, bir gözi ýörejek ýoluny çala saýgarmaga başlaýar. Bu ýagdaý oňa ganat bekleýär. Ol indi diňe golaý-goltumlardaky obalarda däl, eýsem uzak obalara hem gidip, bagşyçylyk etmäge aýdymdyr dessan aýtmaga mümkinçilik tapýar.

Durdy Gylyç 30 ýaşlaryna baranda, özbaşdak döredijilik işine başlaýar. Ol 1916–1919-njy ýyllarda «Tumarly», «Jykyr», «Eşekli», «Çatma» ýaly birnäçe goşgulary döredýär. Şahyr bu şygrylarda köne durmuşy suratlandyrýar we adamlary täze durmuşa çagyýar.

Durdy Gylyç otuzynjy ýyllaryň başynda Türkmenistan radio-synda bagşyçylyk edýär. Mikrofon önünde döreden şygrylaryny,

bilýän beýleki goşgularyny aýdyp, бүтин Respublika özüni tanadýar.

Şol döwürlerden başlap, «Zamanyň geldi», «Ylym okalyň», «Şat boluň, aýal-gyzlar», «Halkym», «Biziň Türkmenistanda», «Ýaranlar» ýaly çagyryş häsiýetli şygrylaryny döredýär. Olarda köpçüligi birleşmeklige çagyýar, zähmet palwanlary taryplanýar, okuw-bilim, agzybirlik, parahatçylyk wasp edilýär.

1941-nji ýylda Beýik Watançylyk urşunyň başlanmagy bilen Durdy Gylyç ähli döredijilik güýjüni duşmany derbi-dagyn etmeklige gönükdirýär. Tylyň zähmetkeşlerini edermenlikli zähmete, söweşe ýaraýanlary fronta çagyýar, uruş gahrymanlaryny wasp edýär. Şahyryň «Ýörüň», «Gerekdir», «Iberiň urşa» atly goşgulary, «Gurban Durdy», «Ataýew» şygrylary muňa mysal bolup biler.

Türkmenistan hökümeti Durdy Gylyjyň edebiýat meýdanyndaky hyzmatlaryny mynasyp bahalaýar: Oňa Türkmenistanyň halk şahyry diýen hormatly at dakylýar, şol döwürdäki «Hormat nyşany» ordeni we medaly bilen iki gezek sylaglanýar.

Durdy Gylyjyň goşgularynyň dili sada we çeperdir. Ol goşgularyny şol döwrüň syýasaty, durmuşy bilen bagly ýazypdyr. Bu goşgular şahyryň ýaşan döwründäki halkyň durmuşyny öwrenmekde uly ähmiýete eýedir.

Soraglar we ýumuşlar:

1. Durdy Gylyç nirede doglupdyr, ýaşlykda onuň saglyk ýagdaýy nähili bolupdyr?
2. Şahyr ilkinji şygrylaryny haçan döredip başlaýar?
3. Türkmenistan hökümeti Durdy Gylyjyň edebi-döredijilik hyzmatyna nähili baha berýär?
4. Durdy Gylyjyň goşgularyny öwrenmekdäki maksadymyz näme?

JYKYRYŇ

Gende sesiň gulagymdan gitmedi,
Waggyldyňdan töwerek-daşlar ýatmady,
Şunça gyssap sürdüm, işim bitmedi,
Görkezen görgüsi köpdür jykyryň.

Ädijegim tozdy baryp-gelmeden,
Kisämiz boşady digir almadan,
Suw çykardym ýyldyz boýly salmadan,
Görkezen görgüsi köpdür jykyryň.

Suw geljek diýip, günde ýolun açarsyň,
Her bozlanda, bähbidiňden geçersiň,
Egniň bilen süýräp, suwlar içersiň,
Görkezen görgüsi köpdür jykyryň.

«Ýabym ýöränak» diýp, her ýan çykarsyň,
«Nämboldy?» diýp, iki ýana bökersiň,
Kömek isläp, töwerek-daşa bakarsyň,
Görkezen görgüsi köpdür jykyryň.

Ussa diýip dört tarapa ýortarsyň,
Günaşadan dartmasyny artarsyň,
Göwräň gaçyryp, dişden asylyp dartarsyň,
Görkezen görgüsi köpdür jykyryň.

Elinde byçgysy, bilinde kerki,
Adam güýji ýetmez, tokmagyň erki,
Häli-şindi salar ýadyňa gorky,
Görkezen görgüsi köpdür jykyryň.

«Nämboldy?» diýp, haýran bolar eýesi,
Bili gaýym diýseň, gyrrar keyesi,
Käte köpri deşer, käte nowasy,
Görkezen görgüsi köpdür jykyryň.

Bahar gijä galdy irden ekjegim,
Erik tokmak boldy dişiň kakjagym,
Gök derekden, meger, seniň küpjegiň,
Görkezen görgüsi köpdür jykyryň.

Seni çykaranlar bir «ýagşyzada»,
Ýogsam aýryp-aýryp salardym oda,
Öldürdiň ýabymy, goýduň pyýada,
Görkezen görgüsi köpdür jykyryň.

Günde bir baraňda, ussa gelmedi,
Şol zerarly işim ugra bolmady,
«Göter-hä-göterden» janym galmady,
Görkezen görgüsi köpdür jykyryň.

Günde bir eýesi ussany getir,
Elmydam bir adam bent bolup otyr,
Ýabym taýaklasam, kârizde ýatyr,
Görkezen görgüsi köpdür jykyryň.

«Öwlüýä» diýp, aýlanypdym daşyňdan,
Zat goýman aýyrdyň akyl-huşumdan,
Bir adam aýrylmaz mydam garşyňdan,
Görkezen görgüsi köpdür jykyryň.

Mäşden-ä «ýagşy aldyk», bir doýup içdik,
Künjüden alanmyz gowura goşduk,
Jykyr, seniň indi haýryňdan geçdik,
Görkezen görgüsi köpdür jykyryň.

Bu goşguda zähmet guraly-jykyryň üsti bilen irki döwrüň agyr kynçylyklary beýan edilýär. Ylym-tehnikanyň ösmegi bilen jykyryň deregine täze-täze suw çykarýan nasoslar peýda boldy. Olar adamlaryň zähmetini diýseň ýeňilleşdirdi. Ýöne her döwrüň zähmet guraly, şol döwür üçin gadyrly we mukaddesdir. Jykyr hem öz döwri üçin uly hyzmaty ýerine ýetiren, emma döwrüň, medeniýetiň, aň-bilimiň ösmegi bilen peýda bolan nasoslar hem-mämizi guwandyrýar. Bu guwanç şahyryň döredijiligine-de täsir edipdir.

Soraglar we ýumuş:

1. Jykyr näme we ol nähili işledilýän eken?
2. Näme üçin şahyr goşgusynda «öldürdiň ýabymy, goýduň pyýada» diýendiginiň manysyny düşündiriň.
3. Häzirki döwürde jykyryň ýerine näme ulanylýar?
4. Öňki döwür bilen häzirki döwrüň tapawutlary barada gürrün beriň.

Jykyry gören ýaşulular bilen duşuşyp gürründeş boluň.

ATA SALYH

(1908–1964)

Ata Salyh Türkmenistanyň halk şahyrlarynyň biridir. Ol Mary welaýatynyň Murgap etrabynyň Şordepe obasynda eneden bolýar. Atanyň ýaşlygy agyr ýagdaýda geçýär, sebäbi kiçijikkä gözagry keseline sezewar bolup, kör bolýar. Üstesine-de, kakasy aradan çykyp, ejesi Ogulsapar bilen eklenç basyna düşýär. Onuň şahyrlýk talanty gaty ir oýanypdyr. Ata ýatkeş bolansoň, türkmen halk döredijiliginiň köp görnüşlerini, türkmen geçmiş edebiýatynyň ençeme eserlerini ýat tutýar.

Ilki goşgularyndan başlap, baý-kulaklara garşy göreşe çagyran satiriki eserler döredipdir. Aýal-gyzlaryň azatlygyny, halklaryň dostlugyny, azat durmuşyny wasp edipdir. Şahyryň eserleriniň dili sada, halk köpçüligine düşnükli bolup, ol köp şorta sözleriň, goşgudyr-poemalaryň, basnýalaryň awtorydyr.

Ata Salyha 1939-njy ýylda «Türkmenistanyň halk şahyry» diýen hormatly at dakylýar. Şol döwürdäki «Zähmet Gyzyly Baýdak», «Hormat Nyşany», «Gyzyly Ýyldyz» ýaly ordenlere we medallara mynasyp bolýar.

Ata Salyh türkmen edebiýatynyň taryhynda ilkinji basnyaçylaryň biri hasaplanýlar.

1945-nji ýylda ol halk ertekisi esasynda «Ýolbars we Tilki» basnýasyny ýazanda, Ata Salyh beýik rus basnyaçysy I.A. Krylowdan görelde alypdyr.

Basnýadaky Ýolbars – güýçli, mert, Tilki bolsa öwünjeň, men-men adam şekilinde göz önüne gelýär. Ata Salyh «Kim öz güýjünden artyk gitse, şol Tilki ýaly masgara bolar» diýen ideýany öňe sürüpdür.

ÝOLBARS WE TILKI

(*Basnýa*)

Gadym wagtda birje Tilki bar eken,
Gapyrgasy, sanaýmaly hor eken.

Tokaýda bir Ýolbars duşupdyr oňa,
Diýipdir: «Ýeri dost, näm bolýar saňa?»

Tilki hem ýolbarsyň golaýna baryp,
Guýrugyny bulap, boýnuny burup,

Diýipdir: «Gulak sal, ynha, men şeýle!
Agyr hala düşdüm, bir kömek eýle!

Näme işlejegim bilip, bilemok,
Lagar düşdüm, awum alyp bilemok»

Diýende ýolbarsyň rehimi geldi,
Wadalaşdy, kömek etmekçi boldy.

Bular bir güzere baryp ýetdiler,
Gizliginje ýerde bukup ýatdylar.

Suw içmäge geldi bir süri gulan,
Ýolbars Tilkä diýdi ýuwaşlyk bilen.

«Gözüm gyzardymy? Hany bir seret!»
«Hawa» diýip, Tilki etdi yşarat.

Ýolbars gazaplanyp, ýapyrlyp eňdi,
Baryp bir gulanyň üstüne zyňdy.

Sergi bolup ýatyr gulanyň eti,
Tilki bu boluşa şatlandy gaty.

Jany sag, wagty hoş, keýpi kök Tilki.
Gulanyň etinden garny dok Tilki.

Birnäçe gün iýdi-içdi semredi,
Öz ýanyndan ony-muny samrady.

Diýdi: «Men güýçlenip, Ýolbars dek boldum,
Gulan awlamagyň tärimni bildim,

Ýoldaşlarmyň arasyna baraýyn.
Olar bilen gürrüňleşip göreýin»

Diýip, gür tokaýa sümdi-de gitdi,
Tilkileriň bolýan ýerine ýetdi.

Hor Tilkiniň semränini gördüler,
Daşyna ýygnaňşyp, sowal berdiler:

«Biz seni ýitirdik, nirede bolduň?
Haýsy çölden, haýsy tokaýdan geldiň?»

Ýaňky Tilki derrew başlady söze
Diýdi: «Gulak salyň, aýdaýyn size.

Dostlar, men bu günler gulan tutýaryn,
Gaçanyň gutarman, kowup ýetýärim.

Ynam etmeseňiz sözüme meniň,
Görkezeýin, düşüň yzyma meniň.»

Diýip, tilkileriň düşdi öňüne,
Okyjylam, gulak salyň soňuna.

Tirkeşip bardylar hálki güzere,
Derrew bukuldylar, ýapyrlyp ýere,

Topar-topar bolup geldi gulanlar,
Suw başynda peýda boldy gulanlar.

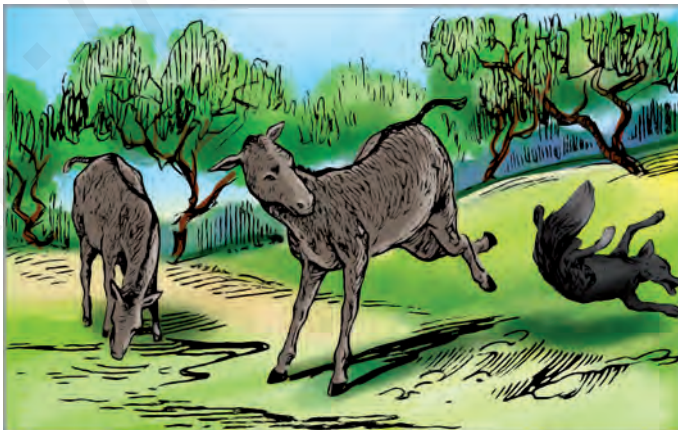
«Batyr» Tilki uzak ýatyp bilmedi,
Işiň soňun asla ýada salmady.

Hasyrdap ýerinden turdy dessine,
Baryp zyňdy bir gulanyň üstüne.

Gulan toýnak saldy, maňlaýna degdi,
«Waý, öldüm» diýdi-de, başyny egdi.

Üsti-başy boýaldy öz ganyndan,
«Batyr» Tilki umyt üzdi janyndan,

Aýagyny kakyp, ýatyr titiräp,
Ýoldaşlaryň gitdi bary pytyrap.

Her kim öz güýjünden daşary gitse,
Ýüzün göge tutup, men-menlik etse,

Abraýdan düşer, masgara bolar,
Ýaňky Tilkiň günü başyna geler.

Sözlük:

Lagar – garrap sandan galan, hor, arryk, ysgyn-myrdardan duşen.

Gulan – gylýallar maşgalasyndan bolan ýabany haýwan.

Soraglar we ýumuşlar:

1. Hor Tilki tokaýda nämä düş gelipdir?
2. Garmy doýan Tilki ýoldaşlarynyň arasynda nähili öwnüpdür?
3. Tilkiniň gulan awlajak bolşy barada gürrüň ediň.
4. Basnýada şahyr okyja nähili nesihat berýär?
5. Basnýany rollara bölüp, labyzly okaň.
6. Bu basnýadan bölekleri ýat tutuň.

Edebiýat ylmy: Mesnewi barada düşünje.

Mesnewi – her bendi iki setirden ybarat bolan goşgy şekiliniň bir görnüşidir.

Mesnewide her bentdäki setirler bir-biri bilen özara a, a; b, b; w, w; g, g – görnüşinde kapyýalaşýar.

Meselem:

Gadym wagtda birje tilki bar eken, a

Gapyrgasy sanaýmaly hor eken. a

Tokaýda bir ýolbars duşupdyr oňa, b

Diýipdir: «Ýeri, dost, näm bolýar saňa» b

DOGANLYK HALKLARYŇ EDEBIÝATY

ALYŞIR NOWAÝY

(1441 – 1501)

*«Türkmen halkynyň hem taryhy, hem
edebi geçmişi Orta Aziýa,
aýratyn-da Nowaýy bilen baglanyşyklydyr».*

M. Kösäýew

Alyşir Nowaýy Gündogar edebiýatynyň beýik nusgawy şahyry. Ony türkmen halky öz zamanasynyň uly döwlet işgäri, ökde dilçisi, tanymal sazandasy, meşhur suratkeş, zähmetkeş halkyň hemaýatçysy, magaryfçy, ylma, medeniýete hormat goýujy hökmünde tanaýar.

Alyşir Nowaýy 1441-nji ýylda häzirki Owganystanyň Hyrat şäherinde eneden bolýar. Onuň kakasyna Kyýasetdin Kiçgine diýer ekenler. Ol Horasan şasy Ebulkasym Baburyň emeldarlarynyň biri eken. Alyşir ýaşlykdan örän zehinli bolupdyr. Ol eýýäm 4–5 ýaşlaryndaka oňa pars, türki dillerdäki eserleri okamagy öwredipdirler. Alyşir 6 ýaşdan başlap, Hüseyin Baýkara (Soltansöýün 1437–1505) bilen bir mekdepde okaýar. Ol Gündogar edebiýatynyň görnükli şahyrlarynyň eserlerini işdämenlik bilen okaýar. Mundan başga-da, şol döwrüň güýçli sazandalaryndan sapak alýar. Nowaýynyň ilki gowy gören şahyry Lutfy bolupdyr. Lutfy öz döwründe türki dilde eser ýazýan meşhur şahyr ekeni. Nowaýy türki dilde ýazan goşgularyny oňa okap berer ekeni. Şu zeyilli goşgularynda Alyşir «Nowaýy» (owazly) laka-

myny ulanypdyr. Şundan soň onuň ýörgünli ady Nowaýy bolup galypdyr.

Nowaýy 12–13 ýaşlaryndaka kakasy ýogalyp, şol döwrüň däbi boýunça patyşanyň – Ebulkasymyň hyzmatynda bolmaga mejbur bolupdyr. Şol mahal Hüseyin Baýkara hem Ebulkasymyň gullugynda eken. 1456-njy ýylda Ebulkasym Nowaýyny hem-de Hüseyin Baýkarany Maşada alyp gidýär. Nowaýy bu ýerde-de okuwyny dowam etdirip, belli alymlar bilen tanyşýar. 1457-nji ýylda Ebulkasym Maşatda ýogalýar. Tagtdan hantama Hüseyin Baýkara Mara gaýdýar. Emma Nowaýy Maşatda galyp okuwyny dowam etdirýär. Ol diňe edebiýat bilen meşgul bolman, matematika, filosofiýa, taryh ylymlaryna-da üns berip ugraýar. Nowaýy bu ýerde şol döwrüň görnükli şahyry hem-de alymy Abdurahman Jamy (1414–1492) bilen tanyşýar. Onuň bilen ýakyn aragatnaşyk saklaýar.

1464-nji ýylda Nowaýy Maşatdan Hyrada gaýdýar. Bu ýerde alymlar, şahyrlar, sungat işgärleri bilen aragatnaşyk saklaýar. 1469-njy ýylda ýöriş wagtynda Abusagyty ölýär. Hüseyin Baýkara bolsa, özüni Horasanyň şasy diýip yglan edýär. Hüseyin Baýkara Nowaýyny özüne möhürdar edip alýar. Nowaýy şahyrlar, sungat işgärleri bilen ysnyşykly aragatnaşyk saklaýar. Ol edebi döredijilik işi bilen has içgin meşgullanýar.

1487-nji ýylda Alyşiri Astrabada «häkim edip belleýärler». Nowaýy Astrabada häkim bolup baranda-da döredijilik, syýasy-abadançylyk işlerini dowam etdirýär. Nowaýy bu ýerde türki dilde ýazan goşgularyny toplam «Manylar hazynasy» ady bilen ýygindy (diwan) edýär. Nowaýy Astrabatdan Hyrada dolanyp gelenden soň, agyr kesele sezewar bolýar we 1501-nji ýylyň başlarynda dünýäden öýtär. Nowaýynyň gubury häzir Hyrat şäherinde. Nowaýynyň edebi mirasy biziň üçin gymmatly hazyna. Ol otuza golaý şygry ýa-da kyssa bilen ýazylan eserleriň awtorydyr.

Nowaýy 1483-nji ýylda özüniň ajaýyp «Hamsasyny» («Hamsa» araplaryň «hams» – «baş» diýen sözünden) ýazyp başlaýar

hem-de ony 1485-nji ýylda ýazyp gutarýar. «Hamsanyň»iň göwrümlü eserleriniň biri-de «Perhat – Şirindir» (1484).

Türkmen şahyrlary Nowaýyny özleriniň halypasy hasap edýärler. Türkmenleriň arasynda Nowaýynyň eserleri, ol barada döredilen rowaýatlar, şorta sözler, legendalar, «Myraly we Soltansöýün (1941), «Myraly» (1948) atlary bilen ýörite kitapça görnüşinde çap edildi.

Nowaýynyň eserleri türkmen bagşylarynyň arasynda uly şöhrata eýe boldy.

NOWAÝY

Dünýä indi, ömür sürdi Hyratda,
Kiçgine bagşynyň eziz perzendi.
Bilim aldy Merw, Samarkant, Maşatda,
Kiçgine bagşynyň eziz perzendi.

Hüseýin Baýkara edindi wezir,
Myralydan tapdy özüne hözir,
Oglanlykdan dogan dosty Alyşir, –
Kiçgine bagşynyň eziz perzendi.

Myraly rüstemdir Soltansöýünden,
Emir orun berdi köňül öýünden,
Şonuň üçin çykarmady küýünden,
Kiçgine bagşynyň eziz perzendi.

Köşk emeldarlary çykyp kastyna,
Ýagdyrdylar töhmet baryn üstüne,
Häkimligin taşlap gaçdy dessine,
Kiçgine bagşynyň eziz perzendi.

Biçäre andalyp dilden dür seçdi,
Ylhamdan ruh alyp, «Hamsa» nur saçdy,
Kiçi göwün bolup, ýüregin açdy,
Kiçgine bagşynyň eziz perzendi.

Kasydaň, gazalyň, rubagyň çeper,
Barha öwşün atyp, ýyllar nur seper,
Hyratda adamlar mazaryň öper,
Rahat ýat, Kiçginäň eziz perzendi.

Özbek özbek diýer şahyr Nowaýa,
Täjik täjik diýer pahyr Nowaýa,
Türkmen türkmen diýer ahyr Nowaýa,
Nowaýy perdesi – dutar perzendi.

Gurban çoluk saýrap, içini döker,
Nowaýy perdesi şirinden şeker,
Barmaklar perdeden ol perdä böker,
Şol dälmi diýdirýän türkmen perzendi.

G. Meredow.

Dilçi alym Gurban Meredowyň bu goşgusy Gündogaryň beýik nusgawy şahyry Alyşir Nowaýa bagyşlanýar. Goşguda şahyryň durmuşy, edebiýatdaky meşhurlygy, ynsanlyk gadyr-gymmaty beýan edilýär. Şeýle hem Nowaýyny ähli türki dilli halklaryň, şol sanda türkmenleriň hem öz perzendi hasaplaýandygyny, hatda onuň hormatyna türkmen dutarynda «Nowaýy perdesi» diýen perdäniň hem bardygyny uly buýsanç bilen nygtaýar.

Sorag we ýumuş:

1. Bu goşgy kime, nähili şahyra bagyşlanýar?

Goşgyny labyzly okamaga türgenleşiň.

ALYŞIR NOWAÝYNYŇ RUBAGYLARY

Gara bulutlara dolandy mahym,
Topraga garyldy Güneş dek Mahym.
Hyýalym gerduny göge sowurmak,
Neneň garaltmasyn güneş ahym?!

* * *

Gözüň hem gaşyň ýagşy, gabagyň ýagşy,
Ýüzüň hem sözüň ýagşy, dodagyň ýagşy,
Halyň hem meňiň ýagşy, ýañagyň ýagşy,
Nädeýin bir-bir sanap, başdan-aýagyň ýagşy!

* * *

Kim häkimlik islese, şypadyr onuň şerti,
Herne wada eýlese, wepadyr onuň şerti,
Kim pakyrlyk islese, penadyr onuň şerti,
Alnyňa her kim gelse,razydyr onuň şerti.

* * *

Eý, zahyt, saňa-ha hüýr, maňa janama gerek,
Bar, jennet seňki bolsun, maňa meýhana gerek,
Meýhana içinde-de saky peýmana gerek,
Peýmana-ömür jamy, şol doly hana gerek!

Nowaýy öz rubagylarynda bu dünýäde hiç zadyň baky däl-digi, wasp edýän gözeliniň belli bir synasynyň däl-de, bütin durşuna gözeldigi, häkimleriň dertlilere şypa etmelidigi, wada berse wadasynda tapylmalydygy, biçärelere kömek edip, ýüz tutup gelenleri razy etmelidigi barada ýazýar. «O dünýäde» garaşýan jennetden tamakin bolup ýörmän, şu dünýäde alajy boldugyça gowy ýaşamagy ündeýär.

OWNUK ŞYGYRLAR

Jomartlykdan garyp galmaz mert ýigit,
Berim berse düşmez ýüzüne ýygyrt.
Serpmekek bilen derýaň suwy tükenmez,
Näçe nur saçsa-da, Gün ömür sönmez.

* * *

Eý, pylany oda saldyň ili sen,
Ýurdy wes-weýran kyldy zulmuň seň.

Seniň deýin berbat ediji ody,
Başga çäre ýokdur, söndüräýmeseň.

* * *

Dostlarymdan aýrylamda meý jamy,
Hemra boldy, kowdy hesreti-gamy.
Kä olary ýatlap çekýäriň nala,
Kä olaň hijrinden ah urýan şir dek;
Meý bilen dep edýän şeýdip gussamy,
Meý bolsa, howp salmaz, maňa hiç bela.

* * *

Eý, Pany, şat boljak bolsaň, bolma halkdan tamakin,
Çünki her demde tamadan kalba dolar ençe gam.
Eger kalbyňda syryň bolsa, ýaşyr, hiç aýtmagyn,
Çünki döwür adamlaryň arasynda ýok mährem.
Isleseň älemde erkinlik şo ýoldan gaýtmagyn,
Çünki erkinlik älemiçe ýokdur hiç bir älem.

* * *

Däl dawa ýa özün görkezmek üçin,
Ponuň parsy şygra jogap ýazmasy;
Olar ussatlaňky, öwrenmek üçin,
Onuň gapy syrpy, gedaý gezmesi.

* * *

Eger mydam sagat bolmak isleseň,
Iýip-içme işdäniň ýok mahaly;
Yöne işdä bilen iýeňde-de sen,
Ýene az-kem iýsem diýip çek eli!

* * *

Kätibiniň nokadyn ýerine goýman,
«Huby»-«çub», «neki»-«neň» ýazyşyn görseň;
Dynmak üçin il ryswasy bolmakdan,
Barmaklaryň döwseň hem başyn ýarsaň.

* * *

Kitaby wagtlaýyn soraýanlary,
Akyl adam hasaplama bu çakda.
Kitap her kişiniň eziz magşugy,
Ol kä goltukdadyr, käte gujakda;
Şoň üçin-de nejislik bor, utanman,
Ony dilemeklik bir günlüjek-de.

* * *

Şygyr senedinde özüňiz öwüp,
Ili döwýän dünýäň ussatlary, siz
Eger adatyňyz şu bolsa, onda
Ylymly, ynsaply adam dälsiňiz!
Bir öz ussatlygňyz, ilin-de aýby-
Görüşüňiz şu bolsa, belki, körsüňiz?!

Alyşir Nowaýynyň «Ownuk şygrylarynda» okyjylara jomart, sahy bolmak, zalym bolmazlyk, azat-erkin ýaşamak, kitap bilen dost bolmak, öz bilýän gowy zatlaryňy ile-de öwretmek ýaly gowy pikirler ündelýär.

Soraglar we ýumuş:

1. Alyşir Nowaýy rubagylarynda, şygrylarynda nähili pikirleri beýan edýär?
2. Nowaýynyň eserleri sende nähili täsir döretdi?

Rubagylardan, şygrylardan bölekleri ýat tutuň.

Sözlük:

Çub – taýak, çybyk.

Nek – gowy, ýagşy, oňat.

Neň – utanç, aýyp, masgaraçylyk.

GAFUR GULAM

(1903–1966)

XX asyr o'zbek edebiýatynyň görnükli wekili Gafur Gulam 1903-nji ýylyň 10-njy maýynda Daşkent şäheriniň Gorganteýi obasynda eneden dogulýar. Ol dokuz ýaşyna ýetende kakasy, on baş ýaşyna ýetende-de ejesi aradan çykypdyr. Gafur özünden kiçi jigilerini eklemek üçin dürli işleri işlemäge mejbur bolýar: ädikçilik edýär, arabakeş bolýar, çaphanada harp ýygnaýjy bolup işleýär.

Agyr günler başa düşse-de, Gafur aljyramayar. Ol ilki mekdepde, soň rus-tuzem mekdebinde, soňra mugallymlar taýýarlaýan mekdepde okap, ilki mugallym, soň žurnalist bolup işleýär.

Birinji jahan urşy döwründe halkyň durmuş ýagdaýy agyrlaşýar. Nana zar bolup, dilegçilik edip ýörenler köpeliýär, ogurlyk edip ýörenler köpeliýär. Şu döwri suratlandyryp Gafur birnäçe hekaýalar, «Nädeýin», «Ýadygär», «Direlen meýit» powestlerini ýazýar.

Ikinji jahan urşy döwründe bolsa, özüniň dünýä belli «Ugratmak», «Sen ýetim dälşiň!», «Wagt», «Küýseg», «Eneler» ýaly goşgularyny ýazýar. Adyny okyjylara meşhur eden «Garagol oglanjyk» eserini 1936-njy ýylda ýazýar.

Gafur Gulam 1943-nji ýylda Özbegistan Ylymlar Akademiýasynyň hakyky agzasy edip saýlanýar.

Ol 1966-njy ýylyň 10-njy iýunynda aradan çykýar.

Özbek edebiýatyny, ylmyňy we medeniýetini ösdürmekde bitiren hyzmatlary üçin oňa 1999-njy ýylda «Beýik hyzmatlary üçin» ordeni berildi.

2003-nji ýylyň maýynda bolsa, ýazyjynyň 100 ýyllyk baýramçylygy bellendi.

MENIŇ OGRUJA OGLUM

(bolan waka)

(Hekaýa gysgaldyp alyndy)

Kakamyzyň ölenine birnäçe ýyl bolupdy. Bu ýyl – 1917-nji ýylyň ýazynda ejemizdenem aýrylyp, enesiz-atasyz ýetim bolup galdyk Bizden-dört sany ýetimden habar almaga garry ejem(ejemiň ejesi) Rokiýabibi gelip durýardy. Biz ony gowy görüp we degşip, Gara mama diýip ýüzlenýärdik.

Gijelerine Garamamamyň ýanynda, öňi açyk eýwanda, Oradepäniň kirli şalynyň üstünde, ýyrtyk-ýyrtyk ýorgana bürenip ýatýardy.

Sentýabr aýynyň ahyrky, güýz gijeleriniň biridi. Howa-da sowukdy. Biz ýetimler biri-birimize gyslyşyp, biri-birimizi ýyladyp uka gidipdiris. Iň çetde Garamamamyz ýatardy. Ol segsen ýaşdan geçipdi, özü-de nas atýardy.

Gije üç gezek horaz gygyrandan soň, Ýedigen ýyldyzy dik depämize gelende, hümrüdi sesine oýanypdyryn. Garamamam kimdir biri bilen gürrüňleşýärdi...

Muňa serediň-ä, biziň öýümize ogry gelipdir. Bizi-de adam hasaplap, habar aljaklar bar eken-ow dünýäde...

Ogry doganoglanymyzyň tamynyň üstünden biziň üçege geçip, ýuwaşja ýöräp gelýärkä, birden asgyryp goýberipdir. Garamamam şol wagt diliniň aşagyna nas taşlap, gaýgy-aladalara gark bolup oturan eken.

Garamamam «tüf» diýip, nasyny tüýküripdir-de, üçege garap:

– Ogruja oglum, aý ogruja oglum, senem elbetde, güzeran gaýgysynda ýörensiň, işiň-pişäňem şeýleräk eken,

sowuklamaňdan açylyp, dümewiňi ýazyp, soň çyksaň bolmadymy? – diýipdir.

Ogry üçekde duran ýerinden:

– Ene jan, sizem gijäniň ýarymynda beýdip, gaýgy-gama batyp, hemem biziň ýalylara päsgel berip oturandan, ýatyp uklasaňyz bolmadymy? – diýipdir.

Olaryň gürrüňi şu ýere ýetende, men oýanan bolsam gerek. Soňky gürrüňleri eşidişim ýaly ýazýaryn.

– Nädeýin, gaýgy etmän? Şu dört ýetimiň ertirki gününü gaýgy edýän-dä, oglum, zamanany özüň görüp dursuň. Bu günkiňi tapsaň, ertirkiň gaýgy. Nan atly, biz pyýada. Entek bu ýetimlerem işe ýaranok. Ýekeje daýylarynyň tapany özüniňkilere ýetsinmi, bulara ýetsinmi... Bu garyp tünekde bolsa, ele iler ýaly zat galmady. Bir ýan ujundan satyp, iýip otyrys. «Bokurdagy gysmasaň, bogaz düýäni ýuwdar» diýenleri... Bu ýetimleriňem biri ogul, galan üçüsi gyz. Indi on dördünden on başine gitdi. Bu gyrnaklaram haçan ýerini-jaýyny tapyp gider?... Özleri daşyny dolap äkitjek ýer tapylaýmasa, bulara kimden kömek boljak? Zamanasy gaty, oglum, zamanasy gaty!..

– Dogry aýdýaňyz, ene-diýdi ogry,-meniňem iki oglum, aýalym, bibim bar. Towuga-da hem däne gerek, hem suw-diýenleri ýaly, menem şolary eklemek gaýgysynda. Dört sany nan tapaýyn diýip, özümi oda-da urýan, suwa-da. Ýogsam, işlemäge güýjümem bar, kuwwatymam, akyl-huşum hem ýerinde. Şu edip ýören işimi nä keýpine edýändir öýdýäňizmi. Halallyk bilen güzeranyny iteklöp oturan bir ädikçiniň ogludym. Zamana tersine döndi, ene jan...

– Başga bir iş işleseň bolmadymy, ogruja oglum? – diýdi Garamamam.

– Näme iş işläýin. Hiç haýsynda-da peýda galmady. Ata kesbi-ädikçiligi işläýin diýsemem, ne teletin bar, ne-de çüý. Gerekli zatlaryny tapyp, ädigi ýa mesini, köwşi tikersiň weli, ondan taýýaryny alan arzan düşer duruberer. Onsoň bize-de şony bilip, hiç kim ädigem, köwşem tikdirenok.

Hammalçylyk edeýin diýsemem, indi ozalky ýaly haltalap-haltalap zat alýan baýlara gyran degen...

Ýeke meniň däl, başga ädikçileriň hem şeýle, ene jan. Demirçileriňem, kömürçileriňem, dortordyr-mugallymlaryňam gününe it aglaýar. Bir çemçe ýagly çorba zar. Enteşip ýörler...

– Haý, uruş başyna ýetmişler. Ahyrzaman diýenleri şüdürdä, ogruja oglum. Aý, bolýa-da bu ýetimleriňem maňlaýlaryna ýazylany bardyr-da. Ogruja oglum, özüň-ä, alaçsyzlykdan şu işe baş goşupsyň, ogurlyga baranyňa görä baýrak, döwletliräk adamlaryňka barsaň bolmadymy?

– E-e-ý, ene jan, sada bolýaň-da, sada-diýdi ogy – Baýlaryň öýüne baryp bolýamy, jaýlary sekiz pagsa, işikleri demirden, hersiniň ýatagynda ikiden-üçden eşek ýaly-eşek ýaly itleri bar. Howlularynyň üstünden kebelek üçup geçse, bir hepdeläp üýrýär. Adylhoja baýyň dag-a öýüniň ýanynda eli tüpeňli garawulam durýar. Men nä janymdan doýdumy, öldürmeselerem, hiç bolmanda Sibire ibererler...

– Indi, bäriňe seret, ogruja oglum, ynha, haý diýmän, daňam atar. Sen wagtyňy peýdasyz, boş geçirme-de, hol aşhananyň ýanyndaky tutdan aşak düş. Odunymyz gutarypdy. Aşhanada bir wagtlar bagdan getiren bir-iki sany töňňämiz bardy. Paltany al-da, şondan azrak odun aýryp ber. Men çay goýaýyn. Düyňki daýyň berip giden iki sany zagarasy bardy, saklap goýupdym, sonuň bilen ikimiz çay içeli!

– Ýok, ene jan, ýok-diýdi ogy. – Oduny-ha aýryp bereýin, ýöne çay içip biljek däl. Birden-kä, daň ýagtylyberse, meni tanap galarsyňyz.

Entek ol derejede ýüzüm galyň däl, utanç-haýadan geçemok, utanyan...

– Wiý, ogruja oglum, näme indi şu öýden boş gitjekmi, bolmaz-a ol? Bir zatýk alyp git, ogruja oglum. Näme alyp gitseň bolarka...? Hä, anha, aşhanada, bir wagt bu öýdäkileriň başy bir wagtynda, nahar bişirende, ýetmän galmasyn diýip, ullakan bir gazan alypdylar. Indi näçe ýyllardan bäri o gazanam peýdalanylan ýatyr. Bu ýetimleriňem adam bolup, o uly gazanda haçan

nahar bişirjeklerini hudaýyň özi biläýmese... Ana, şo gazany alyp git, ogruja oglum, satyp bir derdiňe ýaradarsyň!

– Ýog-eý, ýog-eý, ene jan. Beýle ýaman niýet etmäň. Ine, hä diýmän bu günlerem geçer. Ýene hemme bir gazanyň başyna üýşer. Hatda, bu gazanyňyzam kiçilik edip galar. Gazanam ýetimleriň özlerine nesip etsin. Bularyň toýlarynda hyzmat etmek bize-de nesip etsin. Hoş, enejan, daň atyp barýar. Indi menem gideýin.

– Hoş, ogruja oglum, gelip dur...

– Bolýa, enejan, bolýa...

Men şol ogryny tanaýardym. Entek şu güne çenli hiç kime onuň kimdigini aýdamok.

Özbekçeden terjime eden H. Abdullaýew

Biz Gafur Gulamyň durmuşy barada aýdanymyzda, onuň ýaş wagty ýetim galyp, köp kynçylyklary başdan geçirendiginem aýdypdyk. Ýazyjy üçin bu günler agzalman, ýazylman galyp biljek däl. Ýazyjynyň «Sen ýetim dälsiň» goşgusy, «Garagol oglanjyk», «Nädeýin» powestlerinde şol günler barada has dolurak maglumatlar berilýär, siz olar bilen ýokary synplarda tanyş bolarsyňyz.

«Meniň ogruja oglum» hekaýasy barada aýtsak, ol ýöne ýere «bolan waka» diýip atlandyrylmandyr. Ondaky wakalara ýazyjynyň özi şaýat bolandan soň şeýle atlandyrypdyr.

Aslynda, biriniň öýüne ogry düşmegi gaty geň, gaty erbet hadysa hasaplanýar. Ýöne bu hekaýada ýetimleriň öýüne ogry düşmegi adaty zat ýaly suratlandyrylýar. Näme üçin beýle? – diýlen soragyň ýüze çykmagy mümkin. Bu soraga jogaby bolsa, şol döwrüň, şol jemgiýetiň ýagdaýyna garap bermek dogry bolar.

Öz bilşiňiz ýaly, uruşlaryň hiç biri-de gowulyk getirmeýär. 1914-nji ýylda başlanan birinji jahan urşy diňe Russiýa däl, eýsem Türküstana-da köp kynçylyklar getiripdi. Uruş sebäpli näçe obalardyr-şäherler, zawod-fabrikler, ýollar, ekerançylyk meýdanlary haraba öwrülipdi. Indi şolary täzeden dikeltmek, gurmak işi

üçin Türküstan halkyndan hem adamlary mejbury ýagdaýda işe äkidýärdiler. Maşgalalarda işe ýaramaýan garrylardyr-çagalaryň galmagy bilen güzeran dolandyrmak ýene-de kynlaşýardy.

«Meniň ogruja oglum» hekaýasynda diňe bir Garamama bilen ogruja oglan barada gürrüň edilmän, şolaryň mysalynda ähli halkyň ýagdaýy barada gürrüň berilýär. Bu hekaýada suratlandyrylýan ogruja oglanyň beýleki ogrulardan tapawudy kän. «Ogruja oglany» şeýtmäge şol döwrüň durmuşynyň özi mejbur etdi. Ol başga alaç tapmansoň, maşgalany eklemek aladasynda şu ýola baş goşdy. Şonuň üçin ýazyjy-da eserde okyjyda Ogruja oglana» ýigrenç döretmegi maksat edinmeýär. Eserden ogruja oglanyň sözlerine üns beriň: «Entek hemme zady başymdan aýlap uramok, utanç-haýam bar, utanýan...»

Eziz okyjy! Siz şu wagta çenli Gafur Gulam barada eşidenem bolsaňyz, onuň eserleri bilen indi ýakyndan tanyş bolup başladyňyz.

Görşüňiz ýaly, ol örän täsirli, ýakymly dilde, ýeňil okalýan we halk gepleşigine ýakyn gelýän usulda yazýar, gürrüň edýär.

Siz hekaýadaky wakalaryň akymyna tiz goşulyp gidýärsiňiz. Hekaýadaky sentýabryň salkyn howasy hatda size-de duýlar. Garamama bilen «ogruja oglanyň ýaşlaryna, durmuş tejribesine görä bir-birine aýdýan sözlerindäki tapawutlar hem örän ussatlyk bilen görkezilýär.

Gafur Gulama mahsus bolan il derdine ýanmak, il bilen bile ýaşamak... duýgulary onuň gahrymanlaryna geçýär, olaryň biri-birine aýdýan sözlerine siňdirilýär. Kempiriň «ogruja oglana» gynanmagyna, dertdeşlik bildirmegine, habardar bolmaga ündemegine üns beriň; ol hiç bolmanda sözi, ogrynyň täleýine gynanjy bilen oňa duýgudaşlyk bildirmek isleýar, ony dogry ýola salmak, terbiýelemek isleýar.

Şu mähirli, adamkärçilikli gatnaşygy duýanlygy üçin hem «ogruja oglan» gitjek wagty kempire «ene jan» diýip ýüzlenýär, onuň sözlerine «bolýa» diýip jogap berýär.

Hekaýany okap bolandan soň, okyjynyň ýüreginde bu iki gahrymana dertdeşlik, mähir duýgusy oýanýar. Şol bir wagtyň

özünde olaryň gaýgy-gamyna okyjynyň özi-de gynanýar. Bu duýgudaşlyk Gafur Gulamyň öz ýüregindäki adamsöýümlük duýgulary bilen sepleşip gidýär.

Soraglar we ýumuşlar:

1. Gafur Gulama «Beýik hyzmatlary üçin» ordeniniň berilmeginiň sebäbi nämede diýip düşünyärsiňiz?
2. Ýazyjynyň eserleri esasynda döredilen nähili filme ýa-da spektakla tomaşa etdiňiz?
3. Näme üçin Garamama ogrudan gorkanok?
4. Garamama bilen ogryny biri-birine dertdeş edýän ýagdaýlar barada pikir ýörediň.
5. «Ogruja oglanyň» hakyky ogrulardan tapawudy nämede?
6. Siziň pikiriňizçe, ogrularyň azalmagy üçin nämeleriň bolmagy gerek?
7. Mugallymyň kömegi bilen synpyňyzda kiçijik sahna gurap, hekäýany oýna öwürmäge hereket ediň.

BERDIMYRAT BERDAK

(1827 – 1900)

Berdimyrat Gargabaý ogly 1827-nji ýylda Amyderýanyň Aral deňzine guýýan ýerinde – häzirki Moýnak etrabynda eneden dogulýar. Onuň kakasy Gargabaý gaty garyp adam bolupdyr. Ol maşgalasyny eklemek üçin kişi gapysynda batrakçylyk edipdir.

Berdak on ýaşyndaka onuň ata-enesi aradan çykypdyr. Soň ýaşajyk Berdimyrat kakasynyň inisi Goçgarbaýyň ogly Naýzabaýyňkyda ýaşapdyr. Naýzabaýyň aýaly ýaşajyk Berdimyrady urup-sөгүp, ýetim hökminde көp horlapdyr. Berdak ýaş wagtynda iliniň malyny bakýan eken. Ol ilki öz obalaryndaky metjidiň mollasyndan ýazmagy-okamagy öwrenipdir. Soň okuwyny dowam etdirip bilmändir, özbaşdak көp okapdyr. Ol 14–15 ýaşlaryndan başlap goşgular goşup başlapdyr.

Berdimyrat Berdak garagalpak epiki poeziýasyny esaslandyryjy şahyrdyr. Ol «Amangeldi», «Aýdos baba», «Röwşen», «Akmak patyşa», «Ärnazar beg» ýaly poemalaryny we көp sanly goşgularyny bize miras galdyryp gidipdir.

Türkmen halkynyň akyldar şahyry Magtymgulyny özüniň halypasy hasap eden Berdimyrat Berdak 1900-nji ýylda aradan çykypdyr.

BALAM

Guşa bili, ýeňiň çermäp,
Dost-duşmany ýörgül saýlap,
Bimähreme gulak germäp,
Tora düşüp galma, balam.

Urnup her ýan bakyberme,
Gözünden ýaş döküberme,
Açlyk gamyn çekiberme,
Jigerli bol, başdan, balam.

Maňlaýyňdan seçeläp der,
Ýagşy-ýamany synla, gör,
Ýagşynyň yzyna eýer,
Şonda ýoluň bolar, balam.

Ýamana syryňy aýtma,
Ýeri gelse, sözden gaýtma,
Dosty har etme, unutma,
Duşmanyňy har et, balam.

Malym bar diýip, dolup-daşma,
Hiç kimse bilen ýaryşma,
Bigerek ýerde söz goşma,
Öz ýeriňde sözle, balam.

Bir gyşyk işe baş urma,
Baryňy ilden ýaşyrma,
Köpi ýanyňdan gaçyrma,
Mylakatly bolgul, balam.

Oýlanmazlyk düýbi weýran,
Ahyr bir gün kylar haýran,
Deňiň bilen etgil seýran,
Namart bile ýörme, balam.

Ýagşylara ber mydam ýüz,
Dost gözle, tap, ýoluňy düz,
Duşmawersin, herne, doňuz,
şondan ägä bolgul, balam.

Ýaman üçin düşme oda,
Söze gidip gitme ýada,
Hyýanat etmegil ýurda,
Abraýyňa ýagşy, balam.

Dök deri, ek ýeri, her hal,
Şeýtseň geler döwlet hem mal,
Ataň sözünü ýada sal,
Nesihatym şuldur, balam.

B. Berdak bu goşgusynda ýaşlara durmuşda zerur bolan iň gowy edim-gylymlary nesihat berýär: olara zähmetsöýer, agzybir, hüýşgär, mert, kiçigöwünli, mylakatly, watana wepaly bolmagy ündeýär. Köp gam çekmezligi, ýamanlar bilen tirkeşmezligi, bi-derek sözlemezligi, gysganç bolmazlygy tabşyrýar. «Balam» goşgusy öz gysga göwrümüne seretmezden adamy terbiýelemekde çäksiz uly ähmiýete eýedir.

Soraglar:

1. Bu goşgy nähili temada düzülipdir?
2. Şahyr bu goşgusynda ogluna kimler bilen tirkeşmezligi ündeýär?
3. Goşguda özüňi alyp barmak kadalary barada nämeler aýdylýar?
4. Döwletiň-malyň gelmegi üçin nämeler etmeli eken?
5. Bu goşgy Magtymgulynyň haýsy goşgusyny ýadyňyza salýar?

ÝAGŞYRAK

Ak bugdaýy goýup süle sependen,
Ak şalyny goýup, çigin ekenden,
Ygtyýarsyz kyrk gün gaýgy çekenden,
Jan saglykda bir gün gülen ýagşyrak.

Dünýäge geleňsoň bagtyň açylsa,
Duşmanlaryň aýagyňa baş ursa,
Ýagyň ýeňlip, iki golun gowşursa,
Gahardan-gazapdan hezzet ýagşyrak.

Doglupsyň, gel, ýumuş görkez halkyňa,
Janyňy aýama, öwrül galkana,
Göbekden gan damyp doglan mülküňe,
Tä ölüp gidýänçäň hyzmat ýagşyrak.

Asyl-ha dostlaryň bolmasyn haýran,
Goldan gelse, ediň duşmany weýran,
Il-halk birle bile etseňiz seýran,
Ata-Watan üçin hormat ýagşyrak.

Är ýigide namys bilen ar gerek,
Ak köňül, galam gaş, söwer ýar gerek,
Myhman gelse, garşylara hal gerek,
Soýmaga bir geçi, maldan ýagşyrak.

Gaýry birewleri etme syrdaşyň,
Ynjadyp çyn ýaryň akyzma ýaşyn,
Ýaman bolsa-da ol, ömür ýoldaşyň,
Bir pursat el beren hüýrden ýagşyrak.

Erte säher turup, hyzmata çykyp,
Ellerňi gabardyp, biliňi бүкүp,
Dyzyňy syzladyp, zähmetin çekip,
Iýen bir zagaraň baldan ýagşyrak.

Tereň akyl gerek sözi sözläre,
Dury pikir gerek syryn çözläre,
Gaýgy-elem etmän suwda ýüzmäge,
Bir gaýyk ýüz sany saldan ýagşyrak.

Başda berer men diýp, soňra bermeýen,
Batragna dogry hak töläp bilmeýen,
Lebzin ýuwdup, ýalan sözläp, ölmeýen,
Nurmyratdan, belki, haýwan ýagşyrak.

Orymbet, Nurymbet, Jelal, Süleýman,
Sapar, Mirze, Arzuw, Ýerimbet myhman
Halk ganyňy soran kileň biimän,
Baryňdan biz dek bir garyp ýagşyrak

Hanha, görüň, otyr Gulmyrat, Musa,
Ýüregi agarmaz kyrk gezek ýuwsa,
Garybyň bagtyna nurly gün dogsa,
Arymy almasam ölen ýagşyrak.

Ne gözel söz diýdim ötdi aýansyz,
Ne hyzmatlar etdim, gitdi peýansyz,
Men-de bir jan idim, ýurtda günäsiz,
Horluk gördüm, bir ölenden ýagşyrak.

Berdimyrat aýdar, görmez çyragy,
Ölüp gider boldy, güllejek çagy,
Berdimyrat – halky, halk hem – Berdagy,
Yalňyzy dek görer jandan ýagşyrak.

Terjime eden Ahmet Mämmedow

Berdak «Ýagşyrak» goşgusynda öz döwrüniň adalatsyzlygyndan zeýrenýär, öz ähmetine, adamkärçilik mertebesine gadyr goýulman, köp horluklary başdan geçirendigini beýan edýär. Ol adam ogly bu dünýäge gelensoň adam şekilli ýaşasa, il-halkyna, watanyňa tä ölýänçä jany-teni bilen halal hyzmat etse, deň duşlarynyň, il-halkyň öňünde ýoksuzlykdan ýüzi gyzarmasady, döwrüniň deňsizligine närazylyk bildirýär. Birek-biregi ezyň, horlaýan, hakyny bermeýän birnäçe baýlaryň haýwançada ýokdugyny, wagt gelip olardan ar aljakdygyny duýdurýar. Il bilen bolmagy, başardygyňça adam ýaly ýaşamagy ündeýär.

Soraglar:

1. «Ýagşyrak» goşgusy nähili temada düzülen?
2. Goşgudan zähmetsöýerligi ündeýän setirleri tapyp, okap beriň?
3. Şahyr bu goşgusynda halky ezen, horlan adamlardan kimleriň adyny tutýar?
4. Şahyr eden hyzmatlary üçin nämeler alypdyr?
5. Berdak kimi özüniň halypasy hasaplapdyr?

TÖLEPBERGEN KAÝYPBERGENOW

(1929–2010)

SAG BOL, MUGALLYM

(powestden bölek)

...Gülaý entegem aglap gelýär, ony näçe goýdurjak bolsa-gam, goýmady. Aglaýar, ýöne hiç zat aýtmaýar. Diňe aglaýar.

– Meniň kakam, – diýýär-de, aňyrsyny aýdyp bilmeýär. Hiç goýduryp bilmedik. Biziň öýe gelsek ejem entek uklaman eken.

– Durdymyratmyň? – diýdi ol biziň gelenimizi görüp;

– Şu wagta çenli nädip ýörsüň? Aglaýan Gülaýmy?

Särsenbaýam geplemedi, menem. Meniň üçin salyngy düşek bar eken. Şoňa Gülaýy ýatyryp, Särsenbaýa; «...ýanynda bol» – diýdim-de, ylgap çykyp gitdim. Hyýalym Meňlimyrat aganyň ýanyna tizräk ýetmek. Gar entegem ýagyp dur. Daş-töwerek dym-dyrslyk. Töweregime syn etsem, biziň öýe tarap gelýän biriniň garasy göründi. «Meniň yzymdan gelýär-ow» diýip oýladym-da, malhananyň arkasyndan aýlanyp, Meňlimyrat aganyň öýüne tarap ylgadym.

Onuň öýüniň aýnasyndan ýagty görnüp dur. Seretsem içerde hiç zat görnenok. Aýnany kakdym. Ses ýok. Yzyma seretsem, ýaňky görnen gara ýene bäräk gelýär. Gorkup durun. «Meňlimyrat aga tizräk çykaýmasa, gelip tutar-ow» diýip oýladym.

Gelşiksiz bolsa-da aýnany batly-batly kakdym.

– Kimsiň? – diýen ses eşidildi. Meňlimyrat aganyň sesini tanadym. Oýaly-ukuly boldumy, nämemi, tizräk çykybermedi. Gysanyp, ýene aýna tarap elimi uzatdym. Emma, elim aýna ýetmänkä, güýçli bir el egnimden penjeledi, ýene bir el agzymy ýapdy.

Çaga göteren ýaly edip, bir adam meni göterip, alyp gidip barýar. Ýüzüne seredeýin diýsem, gymyldap bolanok.

– Demiň çykmasyn! – diýip, näbelli adam bilimden güýçli gysdy. Maňa gepleme nirde? Eger agzymy goýberäýse, «Meňlimyrat aga!» diýip gygyrjak-la. Bir wagt gahar bilen maňa nämelerdir aýtmaga başlady. Sesinden Düýsen ekenligini tanadym.

Meňlimyrat aganyň öýünden näçe daşlaşanymyzy bilemok, bir ýerde meni ýere taşlady. Turaýyn diýsem, turup bilemok, entäp baryp, ýene ýere ýykyldym.

– Durdymyratmyň! – diýip, biriniň sesi çykdy.

– Meňlimyrat aga! – diýip, bar güýjüm bilen, böküp turdum. Ol bir eli bilen boýnumdan gujaklady.

– Ýaňky kimdi? – diýdi ol.

Düýseniň Meňlimyrat agany görüp, meni taşlap gidenine indi düşündim.

– Düýsen-le! – diýdim men. Şol aralykda niredendigini bilmedim, Särsenbaýam ýetip geldi.

– Nädip yörsüň? – diýip, Meňlimyrat aga sorady. Biz oňa bolan wakanyň baryny bolşy ýaly aýdyp berdik.

– Onda siziň özüni aňtaýandygyňyzy ol bilipdir. Belki, şu töwerekde garalyp ýatan yzlaryňyzy görendir-diýdi-de, Meňlimyrat aga önümüze düşdi. Gülaýy köşeşdirip, Särsenbaýam meniň yzymdan ýetmäge gyssanan eken.

– Men turup, çykýançam, gör, seni näçe ýere göterip äkidipdir! – diýdi-de Meňlimyrat aga başlygyň öýüne tarap dogrulady. Bilim agyrsa-da menem yza galmadym.

Ilki başlygyň öýüne bardyk. Ondan soň üç-dört adamy oýardyk. Baş-alty adam ýygnanandan soň, daňdana golaý olar tokaýa tarap ugradylar. Men ýöräp bilmän, galdym.

Iki-üç günden bäri gar ýagsa-da, bu gün howa açykdy. Ap-ak gar gün şöhlesine ýaldyrap, gözleriňi çakyşdyrýardy. Biz, iň soňky dersimizi geçip otyrdyk. Bu – bedenterbiýe dersidi.

Meňlimyrat aganyň biz bilen gatyşyp oýnamagyna, oýnumyza ýolbaşçylyk edýänine depämiz göge ýeten ýaly begenýärdik. Guwanmaz ýalymy, öňki mollamyz bize hemişe «oýnamaň», «suwa düşmäň» diýip iňirdäbererdi. Meňlimyrat aga geleni bäri bedenterbiýe dersi biziň üçin iň gyzykly derse öwürüldi. Ol ilki derse gelende:

«Bedenterbiýe – saglyk üçin peýdalydyr» – diýip düşündiripdi. Bu söz ilkinji gezek gulagyma degende, öňki köne mekdepde okap ýöpkäk eşidenlerim ýadyma düşdi...

Ol beýledi: Mollamyz her dersi geçip gutarandan soň, onda-da keýpi kök bolsa, «bu gün gaýdyberiş, eger demimiz tükenmese, ertir görşeris» diýip galýardy...

Ol hemişe «adamyň demi sanalgydyr, gutarsa, ölersiň» – diýip, gulagymyza guýýardy. Dogrudyr, demim tükenip galaýmasa ýagşy-diýip, köp oýlanýardym. Oýlanmanam bir gör! Ölmegi kim isleýär? Agşam ýatanda-da, şular ýadyma düşse, «demimi tükedäýmäýin» diýip, demimi seýrek-seýrek alyp sanap ýatýardym.

Ýöne, Meňlimyrat aga gelen günleriniň özünde meniň bu pikirlerimiň hemmesini ýalana çykardy.

Şonda-da men oňa ynanmaýardym.

Bedenterbiýe dersinde «ylgamaly» diýilse bir men-ä däl, hemmämize-de ýaramaýardy. Sebäbi, ylgasaň ýüregiň gürsüldäp, demiňi çalt-çalt almaly bolýar. Onsoň, birden demiň tükenäýse nätjek? Wessalam! Özüňi behiştin işiginde, ýa-da dowzahyň töründe görüber!..

Şu gaýgylardan dyndaran Meňlimyrat aga boldy. Öň lömpüldäp, ylgap bilmän ýörenlerem, indi tijenip başladylar. Indi ylgamaga hemmesi-de öwrenipdir. Gaýtam, bedenterbiýe dersi boljak günü hemmesiniň wagty hoş, biri-de derse gelmän galmaýar. Oýunlary başlamazdan öň, Meňlimyrat aga bizi iki

tarapa bölüp, ortada özi durup, oýny başlap berýär. Baýdakçany tutup durýar.

Oýnuň tertibi boýunça ikä bölünen okuwçylar hatara durýarlar. Mugallym iki tarapa-da deň aralykda, ortada durup: «Bir, iki, üç» – diýip, oýny başlamaga buýruk berýär. Onsoň, her tarapdan bir okuwçy mugallyma tarap ylgap, onuň elindäki baýdagy alýar. Özlerine garşydaş toparyň daşyndan aýlanyp, nobatyna garaşyp duran özüniň toparyndaky ikinji okuwça baýdagy getirip berýär. Ikinji-de öz gezeginde garşydaşlaryň daşyndan aýlanyp gaýdyp, baýdagy üçünjä berýär... Şeýdip oýun dowam edýär. Iň soňky oýunçy baýdagy mugallyma öň getirip berse, şol toparyň ýeňeni!

Nähili gyzykly! Hatda ýadanyňy-da bilmeýärsiň! Ýa dawa, ýa gykylyk bolmaýar.

Öňler tä dyzlaryň gyzyly-sypjyryk bolýança, çöküne düşüp, aşyk oýnaýanlaryň biri mendim. Indi aşyg-a däl, topy-da oýnamzok. Aşyk oýnaýanlary ýigrenýän bolduk. «Aşyk oýnan azar, top oýnan tozar» diýip, öňler adamlar aýdanda, ýaman görýärdik, indi şu sözi okuwdan gaçyp ýören oglanlara, derslerinden pes okaýan okuwçylara özümüz aýdýan bolduk. Ilki bilen özüm aýdýan boldum. Ine, bu günem oýun gyzyşyp gitdi. Howa näçe aýaz bolsa-da, hiç kim doňar ýaly däl. Ýöne hemmesiniňem burnunyň ujy gyzaran. Şonda-da sowugy ýada salýan ýok. Her bir okuwçy baýdagyň eline degerine sabysyzlyk bilen garaşyp dur!

Garagalpak dilinden terjime eden Habibulla Abdullaýew.

Bu powestiň üsti bilen ýazyjy öz gylyk-häsiýeti, akyl-paýhasy, medeniýeti, adalatlylygy, adamkärçiligi bilen ile görelde bolýan, olara bilim-terbiýe berýän mugallymlaryň zähmetine hormat duýgusyny terbiýelemek isleýär. Eserden alnan birinji bölekde Düýsen atly zyýankeş adam, daýhan birleşiginiň ammaryndan ogurlyk etmekçi bolanda ony mekdep okuwçylary Durdymyrat we Sarsenbaý yzarlaýarlar, aňtaýarlar. Durdymyrat bu waka

barada öz mugallymy Meňlimyrat aga habar ýetirmek üçin ugranda Düýsen öz günäsine şaýat galdyrmazlyk niýeti bilen onuň yzyna düşýär. Iň soňky demde, haçan-da Düýsen Durdymyrady tutup, göterip alyp gidip ugranda Meňlimyrat mugallym ýetişip, Durdymyrady halas edýär. Bu bölümde Meňlimyrat mugallymyň okuwçysynyň janyňy halas edişi, galplyga garşy tutanýerli göreşişi suratlandyrylýar.

Ikinji bölümde bolsa Meňlimyrat mugallymyň öz hereketleri, göreltesi arkaly okuwçylarda özüne ynam, bedenterbiýe sapagyna söýgi duýgusyny terbiýeleýşi beýan edilýär.

Soraglar we ýumuşlar:

1. Durdymyrat näme üçin Meňlimyrat mugallymyň aýnasyny kakydy?
2. Durdymyrat nädip ele düşdi? Ony kim halas etdi?
3. Bedenterbiýe dersi okuwçylara nähili täsir etdi?
4. «Aşyk oýnan azar, top oýnan tozar» diýen nakylyň manysyny düşündiriň.
5. Tölepbergen Kaýypbergenowyň «Sag bol, mugallym» powestini okap, eseriň mazmunyny düşündiriň.

ÄMET ŞAMYRADOW

(1912–1953)

HOWANDARLYK

Awdan ýadap gelip, gije gara öýde uklap ýatyrdym. Gije ýarymdan agypdy. Aý gündiziň güni ýaly ýagtydy. Birdenkä gapy şakyrdap açyldy. Gözümi açyp, şol tarapa seretsem, başujumda bir ýolbars otыр.

Ýüregim ýaryldy, öler ýaly gorkdum; suwuň düýbüne gark bolup barýan ýaly boldum. Düşümmikä diýsem, ýok, däl, çyn-danam şeýle. Gozganmag-a beýlede dursun, bedenimde goz-ganmaga ysgyn-mydar galmady.

Aradan 3–4 minut geçdi. Demimi ýuwaşja alyp ýatyşsma, gözümi açyp seretsem, bu öňki gören ýolbarsyma meňzänok, görnüşi ýuwaş, mylaýym, biçäre görünýär. Özem näme üçindir çyňsap, guýrugyny bulaýlap, yzky çep aýagyny göterip, ýalap goýýar.

Men muňa haýran galdym.

Biraz wagtdan soň, aýaklarynyň üstüne kellesini goýup ýatdy. Ýatsa-da çyňsap, ýaňky aýagyny ýalaýardy.

Ahyrsoňy muňa bir zat bolandygyny duýdum.

Men ýerde ýatanlygym üçin, onuň öňki iki aýagy ýassygyma degip durdy. Garrylardan eşidişim ýaly, «Şirim, şirim, janawerim» diýip, elim bilen aýaklaryny sypalasamam, çyňsamagyny goýmady.

Şondan soň munuň menden kömek sorap gelenini düşündim-de, ýerimden turmaga başladym. Ýolbarsyň gahary gelermikä diýsem, ýok gaýtam ýene guýrugyny bulaýlap ýatyr. Meniň bilen işi ýok. Turup, çyrany ýakdym. Çyranyň ýagtysyna gözleri ýaldyrap dur. Özi ýuwaş, mylaýym görünse-de, görnüşi eýmençdi.

Hol baýak gören ýolbarsymmyka-diýip gümanam edýän. Ýolbars ar alyjy, ýatkeş bolýar, bir bellänini ýatdan çykarmaýar-diýip eşidenlerimem ýüregime wehim salýar.

Ýolbars näme üçin çyňsaýarka-diýip yzky çep aýagyna seretsem, şol aýagynda gan bar. Ýakyn baryp, tutup, elim bilen ganyňy süpürüp seretsem, ullakan bir igdäniň jeňnel tikenini... Sy-pap siňe seretsem, iki dynnagynyň arasyndan çümen eken. Dynnaglarym bilen tutup, bat bilen çekdim, ýolbarsyň zaryň sesi jaýy doldurdy. Tiken alynmady. Men nädip bolsa-da, şu tikenini aýryp, şuňa bir ýagşylyk edeýin – diýip oýladym.

Tüpeňimiň peşeňlerini, oklarymy salýan haltamda bir gysgyjym bardy. Şony getirip, ýaňky tikenini gowuja dişledip, bat bilen çekdim. Ýolbars janawer şol zaryň sesi bilen uzyn-uzyn çyňsady. Tiken sogrulypdy. Uzynlygy üç barmakdan gowrak bar eken...

...Ýolbarsyň sesi ýer ýarýardy...

– Senem janyň süýjüdigini bilýän ekeniň-ow – diýip, sözüme düşünmese-de, men oňa ýüzlendim. Elbetde, jan güýçlä-de, ejize-de birmeňzeş süýji, onda-da ýolbars ýaly güýçli haýwana garanda, hälem özümüziz çydamly ekenimiz – diýip pikir etdim.

Ýolbarsyň bu gören azabyndan beterräginem görüpdik, hemmesine-de çydapdyk – diýip, öz ýanymdan hyýal edýärdim.

Ýolbars dynman, aýagyny ýalap ýatyr. Çyňsamasyny-da goýdy. Bir wagt ýerinden turup, maňa tarap seretdi. Ýüz-gözlerimden üç-dört gezek ýalady-da, öz uguryna çykyp gitdi.

Men bu wakanyň soňunyň beýle gutaranyňa guwanyp galyberdim.

Soraglar we ýumuşlar:

1. Ýolbars näme üçin adamdan kömek isläp gelipdir?
2. Ýolbarsa nähili kömek berildi?
3. Ertesi gün ýolbars näme getiripdir?
4. Hekaýany labyzly okaň. Ýolbarsa edilen howandarlyk barada gürrüň edip beriň.

YBRAÝYM ÝUSUPOW

(1929–2008)

DOGANLYK

Ar-namys, wyždany şärik,
Maly bilen jany şärik,
Damarynda gany şärik –
Bu – doganlyk, bu – doganlyk.

Bir ojakda ot ýakdyran,
Bir ýaýlada mal bakdyran,
Toý-baýramda at çapdyran –
Bu – doganlyk, bu – doganlyk.

Agzybirdir ähli halky,
Deňme-deň paýlaşdy bagty.
Köňlümiň beýik daragty –
Bu – doganlyk, bu – doganlyk.

Özbegi öz agam eden,
Ýürekleri bigam eden,
Bir gazanda tagam eden –
Bu – doganlyk, bu – doganlyk.

Bir derýa sakadaşdygym,
Il-gün bolup gatyşdygym,

Türkmenе mukamdaşdygym –
Bu – doganlyk, bu – doganlyk.

Durmuş bagt beripdir boldan,
Ömrümüz durşuna gülden,
Ýeňişlerden ýeňşe elten –
Bu – doganlyk, bu – doganlyk.

Garagalpак dilinden terjime eden Ahmet Mämmedow.

Özbekistanyň gahrymany, Özbekistanyň we Garagalpagystanyň halk şahyry Y. Ýusupow «Doganlyk» goşgusynda mähriban watanymyz Özbekistanda ýaşayan türkmen, özbek, garagalpак halklarynyň gadym döwürden bäri bile, özara ýakyn gatnaşykda, bile mal bakyp, bile ýer ekip, bile toý-baýramlar geçirip, bir derýadan suw içip, bir gazandan nahar iýip ýaşap gelýändiglerini, olaryň arasyndaky dostluk-doganlygyň bozulmazdygyny guwanç bilen wasp edýär. Dostluk-doganlygy ýene-de berkitmäge, dowam etdirmäge çagyryýar.

Soraglar we ýumuş:

1. Goşguda doganlygyň waspy nähili beýan edilýär?
2. Şahyr doganlyk halklaryň nähili asylyly däplerine guwanýar?

Goşgyny ýat tutuň.

ABDYLLA ARYPow

(1941–2016)

Özbekistanyň halk şahyry A. Aripow 1941-nji ýylyň 21-nji mart güni Kaşgaderýa welaýatynyň häzirki Kasan etrabyna degişli Nekoz obasynda dogulýar. Onuň çagalyk ýyllary şol göz-
zel ülkede geçýär.

Ol uly maşgalada terbiýe alýar. Olar maşgalada dört ogul, dört gyz bolup, olaryň iň kiçisi Abdylladyr. Sahyryň agalary dürli ýokary okuw jaýlarynda okaýarlar. Olaryň ýygnan kitaplaryny ýaşajyk Abdulla uly höwes bilen irginsiz okapdyr. Şol wagtlardan başlap birnäçe şahyrlar bilen tanyş bolup, olardan täsirlenip, ilkinji goşgularyny ýazyp başlaýar.

1958-nji ýylda orta mekdebi üstünlikli gutaryp, häzirki Daşkent Döwlet uniwersitetiniň žurnalistika fakultetine okuwa girýär. Şol ýyllardan soň, onuň döredijilik gerimi has-da giňelmäge başlaýar. Onuň ýazan goşgulary okyjylar tarapyndan gowy garşy alynýar.

Ol okuw jaýyny tamamlandan soň, dürli neşirýatlarda her hili wezipelerde işleýär.

Halk köpçüligine giňden tanalan A. Aripow Özbekistan ýazyjylar birleşiginde birnäçe ýyllaryň dowamynda dürli wezipelerde irginsiz zähmet çekýär.

Onuň birnäçe goşgular kitaby neşir edildi. «Kiçijik ýyldyz», «Ene jan», «Ýüzme-ýüz», «Ýyllar armany», «Ynanç köprüleri» we şuna meňzeş birnäçe kitaplary okyjylar tarapyndan söýlüp okalýar.

Onuň «Jennete ýol», «Hekim we Ajal» ýaly uly göwrümlü eserleri hem bar. A. Arypow 2016-njy ýylda aradan çykdy.

ÖZBEGISTAN

(Waspnama)

Ýurdum, saňa goşgy düzdüm men bu gün,
Seniň meňzeşiň ýok dünýäde asla.
Şahyrlar bar, ýurdun älemde
Hasaplap diýdiler, ýeke-täk, تنها.
Olaryň goşgusy uçdy köp uzak,
Ganatynda bolsa kümüş diýary.
Bir ülke bar jahanda, ýöne,
Ýazylmadyk dessandyr bary:
Diňe ejiz galamym meniň,
Özbekistan – Watanyň meniň!

Gezmerin behiştî gözläp,
Tapmasam çekmerin arman.
Oturmaryn erteki sözläp,
Galamym göterip uzaga barman.
Baharyndan alyp güýjüni,
Alkyşlady ussat Alymjan.
Gafur Gulam duýan buýsanjy
Etmek mümkin bu dünýä dessan.
Uzak taryh – gadamym meniň,
Özbekistan – Watanyň meniň!

Hakykatdan geçmişiň uzak,
Görüp bilmez hemmesin gözüm.
Gerek dälär asmany öwmek
Geçmişiňi oýlap bir pursat.
Eýeledi giň Aziýany
Bir zat çykdy gedem, dawagär.

Iki asyr ýarym dünýäni
Kagşadypdy uly jahangir.
Diýýän bu gün ol meniň, meniň,
Özbekistan – Watanyň meniň!

Babalardan söz aýtsam eger,
Bir agyz söz bardyr olarda.
Asman ylmy döredi ilki
Koragany jedwellerinde.
Jellat eli gyljyn urdy,
Güneş bolup uçdy tylla baş.
Dostlar, gökde ýyldyzlar däl-de
Ulugbegiň gözündäki ýaş
Ýerde galdy, bedenim meniň
Özbekistan – Watanyň meniň!

Göz öňümden geçer asyrlar,
Güjeňleýär gözel görkünü.
Hor-zar geçen näçe nesiller
Tapyp bilmän doglan ýerini.
Amerika – jadyly mekan,
Uklaýardy Kolumb hem häli,
Deňiz aňyrsyny görkezdi ilki
Birunynyň akyl alawy.
Kolumbda hem arym bar meniň,
Özbekistan – Watanyň meniň!

Köp jahangir gören bu dünýä,
Hemmesine şaýat – ýeriň aşagy.
Emma, dostlar, ýolbars nesliniň
Jahangiri az bolar, asla.
Baş asyrlap şygryýet mülkün
Sarsdyrdy zynjyrda bir şir.
Temur tygy ýetmedik ýeri
Galam bilen aldy Alyşir.

Dünýä boldy çemenim meniň,
Özbekistan – Watanyň meniň!

Babalardan sözledim, emma
Bir zat bardyr, baryndan eziz:
Beýikligi bagyş eden dana,
Ene halkym, özüňsiň beýik.
Sen özüňsiň iň soňky nanyň
Özüň ýmän ogluna beren.
Sen özüňsiň perzendiň şanyň
Asyrlardan gorap getiren.
Ene halkym, jan-tenim meniň,
Özbekistan – Watanyň meniň!

Seň üstüňden geçdi köp zaman,
Geçdi budda, otparaz geçdi.
Her duş gelen keseki nadan,
Ene halkym, ýakaňdan çekdi.
Seni Çingiz gazaba münüp,
Ýitirmekçi boldy dünýäden.
Jelaletdin gyr at bolup
Böküp geçdiň Amyderýadan.
Sensiň şol gyr atym meniň,
Özbekistan – Watanyň meniň!

Täleýiňde ömür bar eken,
Kä gan içdiň, käte-de şerap.
Pytramankaň ýurdum her ýana,
Seň üstüňe geldi ynkylap.
Çäre gözläp jeň meýdanyndan
Asmanlara uçdy ruhlaryň.
Şehitleriň gyrmyz ganyndan
Elwan boldy gara gijeleň.
Gana doldy kepenim meniň,
Özbekistan – Watanyň meniň!

Zaýa etmez şöhesin gün,
Ýitmez asla aýyň nury.
Adalatçyl Hak bar, akgöwün,
Ezilenleň howandary.
Gylyç alyp ele täleý daňynda,
Öz-özüňi tanap aldyň sen.
Gerçekleriň daman ganynda
Özbekistan adyn aldyň sen.
Ady şanly gülşenim meniň.
Özbekistan, Watanyň meniň.

Dynç bolarmy bu gadym dünýä,
Dynç bolarmy galagop zaman?
Aramyňy bozdy seniň hem
Faşist diýen wagşy alaman.
Ganyň akdy Dansigde meniň,
Sabyr Rahym ýykylan çagda.
Emma, ýurdum, hiç bolmaz ganyň
Özbekistan diýilýän bagda.
Sensiň namys-aryň meniň,
Özbekistan – Watanyň meniň!

Giç güýzleri men seni gördüm,
Kimdir biri aýnamdan bakýar.
Ol sendiň-ä eý, daýhan ýurdum,
Aýakýalaň durduň, pyýada.
Daşarda-da ýagyş ýagyp dur,
Gir, babajan, azajyk dynç al.
Diýdiň: – Sag bol, ýagyşam goýdy,
Ýygnaýyn men gelmäňkä aýaz.
Gitdiň, ömri hazynam meniň...
Özbekistan – Watanyň meniň!

Sen gidersiň belki, uzaga,
Belki, Ferganada balkarsyň.

Belki, çykyp agaran daga,
Çopan bolup ot hem ýakarsyň.
Belki, ussat Aýbek deň bolup
Ýazarsyň sen täze bir dessan.
Belki, Hebip Abdylla bolup,
Sähralarda açarsyňam kän.
Topragy zer, magdanyň meniň,
Özbekistan – Watanyň meniň!

Goý, ýurdum, gezseň-de dünýä,
Giňişlige goýsaň hem gadam,
Öz-özüňi unutma asla,
Unutma hiç, enejan ölkäm.
Bir ogluň deň men hem şu zaman
Geçmişini ýatladym, ynha.
Ykbalyňy gördüm men aýan
Garaşsyzlyk nurun çayýan.
Azat ykbal, şan-şöhratym meniň,
Özbekistan – Watanyň meniň!

Gowşamagyn asla sen ölkäm,
Şu mizemez ýaşyň bilen.
Edermen bol, üstün bol, batyr
Dosty-ýaryň, gardaşyň bilen.
Asyrlaryň tupanlarynda
Baky dursun binýadyň seniň.
Bagtly halklar maşgalasynda
Baky nurly alnyň seniň.
Baky nurly mekanyň meniň,
Özbekistan – Watanyň meniň!

«Özbekistan» waspnamasy hakynda

Waspnama uly göwrümlü goşgy bolup, diýseň möhüm tema – ene-Watanymyz şanyna bagyşlanypdyr. Siziň pikiriňizçe, şahyr

Watan dek mukaddes temany nähili beýan edipdir? Onuň bu hakda aýdýan täze sözleri barmy?

Geliň, bilelikde görüp çykalyň. Ine, şahyr ýurdy hakynda goşgy ýazmakçy. Ony dünýäniň iň gözel mesgenlerine meňzedip görkezmekçi. Ýok, goşguda beýle meňzetme ýok eken. Hatda behişi hem oňa meňzedip bolmaýar. Bu ýurda deň geljek zat ýok. Ol – ýazylmadyk dessan. Ony taryp etmäge galam ejizlik edýär. Waspnamanyň her bir bendi «Özbekistan – Watanyň meniň» diýen buýsançly setirler bilen jemlenýär. Bir zady aýtmaly, bu pikirler 1968-nji ýylda aýdylpdy. Ol wagtlar «SSSR – biziň ýeke-täk Watanymyz!» – diýip aýdylýardy. Bu gahrymançylykdy.

Sorag we ýumuş:

1. «Özbekistan» waspnamasynda näme hakda gürrüň edilýär? Ol sizde nähili täsir galdyrdy?
2. «Özbekistan – Watanyň meniň» temasy esasynda öý düzmesini ýazyp geliň.

Goşgyny labyzly okaň.

DÜNÝÄ EDEBIÝATY

ALEKSANDR SERGEÝEWIÇ PUŞKIN

(1799–1837)

*«A.S. Puşkin diňe bir öz zamanynyň
beýik şahyry bolman,
eýsem ol ähli halklaryň we hemme
döwürleriň beýik şahyrydyr».*

W.G. Belinskiý.

Aleksandr Sergeyewiç Puşkin beýik söz ussady, azatlyk aýdymçysydyr. Puşkin rus edebiýatynyň, dünýä edebiýatynyň tanymal wekilidir.

Puşkin rus realistik edebiýatynyň kerwenbaşysy bolupdyr.

Ol 1799-njy ýylda Moskwada baý dworýan maşgalasynda dogulýar. Eneke Arina Rodionowna tarapyndan terbiýelenýär. 1811–1817-nji ýyllarda Sarskoýe Seloda liseýde okaýar. Eserlerinde rus jemgyýetindäki deňsizlikleri dogruçyl beýan edenligi, ezilýän-horlanýan zähmetkeş halk köpçüligini erkinlik üçin göreşmäge çagyranlygy üçin ömrüniň ahyryna çenli rus patyşasynyň gözegçiligi astynda ýaşaýar.

A.S. Puşkiniň «Ýewgeniý-Onegin» romany rus edebiýatynyň taryhynda ilkinji gezek şygyr bilen ýazylan realistik eserdir.

1837-nji ýylyň 27-nji ýanwarynda Peterburgyň etegindäki Çýornaýa Reçka diýen ýerde Puşkin bilen Dantesiň arasynda atyşyk-duel bolýar. Dantesiň atan oky sebäpli 29-njy ýanwarda aradan çykýar.

I

Bir garry özüniň kempiri bilen,
Deňiz ýakasynda ýaşaýan eken.
Olaň köne tünejigi bolanmyş,
Otuz üç ýyl şonda ýaşap gelenmiş.
Garry tory bilen balyk tutarmyş,
Aýaly igini egrid otyrmuş.
Garry bir gün deňze torun taşlady,
Tory bilen läbik çykyp başlady.

Balykçy toruny ýene-de atdy.
Bu gezek tordaky bir topbak otdy.
Toruny atanda üçünji ýola,
Bu gezek tor geldi bir balyk bile.
Ýönekeý däl, tylla balykdy özi,
Sözläp hem bilýärdi her hili sözi,
Balyk adam ýaly gepledi birden.
«Eý, ýaşuly, deňze goýber meni sen,
Eden ýagşylygña berjek döwlet-mal,

Göwnüň küýsänini sora, menden al.
Hiç seniň göwnüňde goýmaryn arman,
Islän zadyň berjek, sen etseň perman»,
Geň galyp, gorkudan titredi eli,
Otuz üç ýyl balyk tutýardy weli,
Ömründe görmändi hiç munuň ýalak,
Ylla adam ýaly gepleýän balyk.
Balygy goýberip mawy deňize,
Başlady hoşamaý, mähirli söze:
«Alla ýaryň bolsun, git, tylla balyk,
Maňa gerek däldir mal, döwlet-baýlyk,
Bar, git öz mesgenňe ol gök deňize,
Erkana ýaşaber sen ýüze-ýüze».

Torun alyp, öýe gaýtdy garry,
 Aýalyna bir-bir aýtdy garry.
 «Bu gün bir balyjak tutdum men, aýal,
 Özem tylla balyk, дәl bu bir hyýal;
 Gepleýär ol balyk tüýs adam deýin,
 – Goýber deňze-diýip, burdy ol boýun,
 Diýdi: «Ýagşylygña berjek döwlet-mal,
 Göwnüň küýsänini sora, menden al».
 Ondan zat almaga hiç ýürek etmän,
 Boşadyp goýberdim mawy deňze men»
 Ol garra köp sögdi kempir aýaly:
 «Sen nalajedeýin, bir samsyk ýaly!
 Garyp güzerany ýada salmansyň!
 Balykdan hiç bir zat sorap almansyň!
 Hiç bolmanda, ondan alsadyň kersen,
 Kersen döwük ýatyr, muny bir gör sen!»
 Ol mawy deňize gönüläp barýar.
 Deňiziň ýüwaşja çaykanşyn görýär,
 Balygy çagyrýar, oňa garaşýar,
 Balyk ýüzüp gelip, ondan soraşýar:
 «Goja, näme gerek, aýdyber maňa?»
 Garry başyn egip, ýalbarýar oňa:
 «Balyklaryň şasy, teň meniň halym,
 Gargap-gargap, bizar etdi aýalym,
 Günüme goýanok, dynçlyk bermeyär.
 Täze kersen diýip, ol ýer sermeyär.
 Diýýär: “Kersenmiz дәl ulanar ýalak”»
 Garra jogap berdi ol tylla balyk:
 «Gam iýme, gaýdyber, öýüňe bar sen.
 Öýünde, görersiň, bir täze kersen».

III

Balykçy dolanyp öýüne barsa,
Bir täze kersen dur, seredip görse,
Öňküden hem beter sögýär aýaly:
«Sen nalajedeýin, bir akmak ýaly!
Akmak, seň alanyň diňe bir kersen!
Mundan näme peýda, oýlanyp gör sen?
Balygyň ýanyňa bar, akmak, tiz ýet!
Baş eg, ak tam bersin-derrew haýyş et!»
Goja ýene deňiz kenarna barýar,
(Mawy deňziň suwy bulanyp durýar.)
Balygy çagyryp, garry garaşýar,
Balyk ýüzüp gelip, ondan soraşýar,
«Goja, näme gerek, aýdyber maňa?»
Garry başyn egip, ýalbarýar oňa:
«Balyklaryň şasy, teň meniň halym,
Öňküden baş beter sögýär aýalym,
Günüme goýanok, dynçlyk bermeýär,
«Bir öý dile» diýip, ol ýer sermeýär».
«Gam iýme, gaýdyber, alla saňa ýar.
Bolýar, seniň üçin ak tam bor taýýar».

IV

Garry tünegine öwrülip bardy,
Tünekden nam-nyşan galmanyň gördi.
Görse, bir uly tam zybyrm kerpiçden,
Töweregi tutulypdyr ak gençden,
Nagyşlanan dubdan derwezesi bar,
Penjire öňünde kempir oturýar.
Kempir diýýär: «Diläniň hem bir şumy?
Eý, akmak, bar, agyrtma meň başymy!

Yzyň ýel çalmanka, zzyňa gaýt,
Balyga baş eg-de, oňa salam aýt.
Diý, ýadadym bolup men daýhan aýal,
Men indi bolmakçy uly han aýal».
Ol garry gök deňiz boýuna bardy,
(Gök deňiz möwç urup, tolkun atýardy),
Balygy çagyryp, garry garaşdy,
Balyk ýüzüp gelip, ondan soraşdy:
«Garry, näme gerek, aýdyber maňa?»
Garry başyn egip, ýalbardy oňa:
«Balyklaryň şasy, teň meniň halym,
Öňküden baş beter sögýär aýalym,
Meni öz günüme goýanok kempir.
Bereniňi alyp doýanok kempir.
Diýýär: “Irdim bolup men daýhan aýal,
Men indi bolmakçy uly han aýal”».
Balyk jogap berdi: «Alla ýaryň, bar,
Gam çekme, aýalyň aýdany bolar».

Garrymyz dolandy öýüne baka,
Köşge gözi düşdi ýolda gelýärkä.
Kempir eýwanda durýa, çişip has,
Egninde hem gymmat samyrdan lybas,
Başyndaky börük atlas, ýüpek zer,
Boýnuny örtükdir hünjüdir göwher,
Tylla ýüzüklerden doly barmaklar.
Aýagynda täsin gyzyl ädik bar.
Öňünde nökerler, kenizler durýar;
Kempir kenizlere sögünýär, urýar.
«Essalawmaleýkim, hormatly hanym!
Indi ynjaldymy, rahatmy janyň?»
Oňa haýbat atyp, gygyrdy kempir,
Emr etdi: «Bar, atlaň ýatagyn süpür!»

Bir hepde aýlandy, ikinji geçdi,
Kempir däliredi, tüýs çenden aşdy.
Garryny balygyň ýanna iberdi:
«Git, balyga baş eg-diýip buýruk berdi, –
Hanlyk maňa azdyr, düşündir oňa.
Goý, erkin şalygy bagş etsin maňa».
Garry gorka-gorka süýşdi-de golaý,
Diýdi: «Seniň aklyň çaşdymy, heleý?
Oturyp-turmany bilmeýän özüň.
Agzyňdan çykanok oňly bir sözüň.
Otursaň gymyldap bilmän, butnaman,
Şa bolsaň, masgara bolarsyň ýaman».
Kempir gaharlanyp, ýerinden turdy,
Äriniň dulugna bir şapbat urdy:
«Eý, akmak, bu haky kim berdi saňa,
Jogap gaýtararça bir uly hana?!
Öz ugruňa git, bar henizem bir çen,
Ýogsa-da zor bilen gidersiň, bil sen!»
Garrymyz ýollandy ýene kenara,
(Bolupdyr gök deňiz suwy gap-gara).
Balygy çagyryp, garry garaşdy,
Balyk ýüzüp gelip, ondan soraşdy:
«Garry, näme gerek, aýdyber maňa?»
Garry başyn egip, ýalbardy oňa:
«Balyklaryň şasy, teň meniň halym,
Gopgun turuzyp dur ýene aýalym:
Eýýäm başga zadyň gamyny iýýär.
Indi men erkli şa bolaýyn diýýär».
Tylla balyk diýdi: «Alla ýaryň, bar,
Gam iýme, kempiriň erkli şa bolar!»

VI

Garry kempiriň ýanyna döndi,
Gözüne şa köşgi göründi indi.

Kempir bireýýäm bolup patyşa,
Tagtynda oturýar täç geýip başa:
Boýar dworýanlar bolup nökeri,
Şerap guýup bermek olaryň käri;
Kempir iýýär köke hem süýtli külçe.
Her hili ir-iýmiş, miwe hem ülje;
Daşynda haýbatly sakçylar durýar.
Hersiniň egninde aýpaltasy bar.
Garry has-da gorkdy, bulary görüp,
Kempire baş egip, diýdi ýalbaryp:
«Essalawmaleýkim, haýbatly soltan!
Indi-hä göwnüňde ýok gerek arman?»
Kempir oňa asla nazar salmady,
Gaýta «güm ediň» diýip, gözün ümledi.
Boýar, dworýanlar daşyn aldylar,
Goja degre-daşdan ýumruk saldylar.
Ylgaşyp geldiler sakçylar kileň,
Çapjak hem boldular aýpalta bilen;
Bar mähelle güldi onuň üstünden:
«Tapdyň nadan goja, öz päliňden sen!
Şular geljegiňe bolarlar sapak:
Ekilmedik ýerde gögerme akmak!»

Ýene iki hepde geçdi, aýal şa
Gudurap başlady hetdinden aşa:
Nökerin iberdi, oň garry äri
Getirildi. Kempir diýdi: «Gel bäri,
Git-de, ol balyga baş egip, diý sen,
Erkli şa bolmagy halamaýan men,
Indi bolmakçy men deňiz soltany,
Tur balyga ýetir, durma, bol hany!
Tylla balyk maňa hyzmatçy dursun,
Buýrugymy berjaý etsin-de ýörsün!»

VII

Garryň tersleşmäge göwni etmedi,
Bolmaýar diýmäge gurby çatmady.
Ine baryar deňiz boýundan ýöräp,
Görse, gök deňizde gaý-tupan döräp,
Al-asmana galyp, burulýar tolkun,
Gazap bilen gaýa urulýar tolkun.
Balygy çagyryp oňa garaşdy.
Balyk ýüzüp gelip, ondan soraşdy:
«Garry, näme gerek, aýdyber maňa?»
«Balyk şasy, rehim etgin sen beri,
Nätsemkäm ol nälet siňen kempiri?
Ol erkli şalykdan eýýäm iripdir,
Gaýta, küýne şeýle zatlar giripdir,
Ahli okeany ele salsamdym:
Diýýär: “Tylla balyk hyzmatçy dursun”»
Bu gezek zat diýmän, suwa uruldy,
Mawy deňze çümüp, arany açdy.
Ol garry köp zaman durup garaşdy.
Jogap ýok. Kempiriň ýanyna barsa-
Şol köne tünegi, seredip görse,
Kempir işiginiň agzynda otyr.
Öňünde şol döwük kerseni ýatyr.

(Terjime eden Ýa. Nasyrly.)

* * *

A.S. Puşkin «Balykçy we balyjak hakynda ertekisinde» garry balykçy, onuň kempiri hem tylla balyk hakynda gürrüň berýär.

Garry balykçy rehimli adam. Ol ejize ganymlyk etmeýär. Tora düşen tylla balyk: «Eý, ýaşuly, meni deňze goýber» diýip ýalbaranynda, garry ikerjiňlenmän, ony erkana ýaşaýşa goýberýär. Goja balykçy baýlyga göz gyzdyрмаýar. Ol öz zähmeti bilen gün görýän, rehim-şepagatly, ejize ganymlyk etmeýän, oňa kömek

berýän adam.Ýöne garrynyň häsiýetiniň hetdenaşa diýenedijilik ýaly gowşak tarapy hem bar. Gara nebsiň ýesiri bolan kempiri näme buýursa, garry şony tylla balykdan dilemäge gidýär.

Ertekide garry balykçy bilen onuň aýalyndan başga tylla balyjak hakynda aýdylýar. Ol hem garry ýaly rehimli, edilen ýagşylygyň gadyryny bilýär, beren sözünü hökman ýerine ýetirýär. Ýöne tylla balyk garry ýaly hetdenaşa diýenediji däl. Ol öz erkinligini ähli zatdan ýokary tutýar. Kempir ony özüne hyzmatkär edinmek isläninde, tylla balyk oňa boýun bolmaýar. Gara nebsiň ýesiri bolan kempiriň degişli jezasyny berýär.

Soraglar we ýumuşlar:

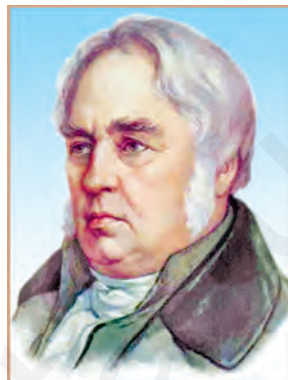
1. Siz garry balykçynyň haýsy häsiýetlerini halaýarsyňyz? Haýsylaryny ýazgarýarsyňyz? Näme üçin?
2. Kempire garaýşynyňyzy aýdyň. Onuň nähili häsiýetleriniň bardygyny mysallar bilen subut ediň.
3. Tylla balygy halaýandygyňyzyň sebäbini düşündiriň.
4. Balykçynyň, kempiriň, tylla balygyň sözlerini tapawutlandyryp okamagy öwreniň.
5. Bu ertekiden näme öwrendiňiz?
6. Eseri rollar boýunça labyzly okaň.
7. Ertekiden islän bölümiňizi ýat tutuň.

IWAN ANDREÝEWIÇ KRYLOW

(1769–1844)

Iwan Andreýewiç Krylow – beýik rus ýazyjysy we basnýaçysydyr. Ol 1769-njy ýylda Moskwada harby gullukçy maşgalasynda eneden bolupdyr. On ýaşyndaka kakasy Andreý Prohorowiç aradan çykansoň, hor-homsy durmuşda ýaşapdyr.

1782-nji ýylda Peterburga göçüp, döwlet edaralarynyň birinde gulluk edipdir. Kitap onuň ýakyn dosty bolupdyr. Özbaşdak fransuz, italýan dillerini öwrenipdir. Onuň aýdym-sazdan oňat başy çykýan eken. Rus edebiýaty bilen gowy tanyş bolansoň, 1782-nji ýylda komiki eserler döretmäge başlapdyr. Ol öz eserlerinde käbir ýolbaşçylaryň ahlak taýdan azgynçylygyny, parahorlugyny, ikiýüzlüligini tankytlapdyr. Şol sebäpli, onuň eserlerinden howatrylanan käbir bet niýetli ýolbaşçylar 1792-nji ýylda eser çap etdirýän çaphanasyny ýapdyrýarlar. 1800-nji ýyldan başlap, täzedan satiriki eserler ýazmaga başlapdyr. Olarda milli häsiýetliligi, ahlaklylygy, zähmetsöýerligi, dogruçylygy ündäpdir. Ýalançylary, ýaltalary, nalajedeýinleri satiraniň ody bilen daglapdyr. Onuň çeper obrazly, nakyl häsiýetli basnýalary, halkyň ýüreginden turupdyr. Ýazyjynyň adamkärçiligi, watançylygy ündeýän realistik eserlerine rus tankytçysy W.G. Belinskiý, rus nusgawy şahyry A.S. Puşkin uly baha beripdir.

I.A. Krylow ençeme goşgularyň, powestleriň, oçerkleriň, iki ýüze golaý basnýanyň awtorydyr. Şol eserleri bilen ol dünýä edebiýatynyň altyn hazynasyna uly goşant goşdy.

Ýazyjynyň eserleri dünýäniň onlarça diline terjime edildi.

I.A. Krylowyň «Garga we Tilki» basnýasynda Tilkiniň ýaranjaňlygy, Garganyň ýeňilkelledigi tankyt edilýär. Ýazyjy durmuşda paýhasly bolmaklygy, öwgä başyňy aýlamazlygy, ýaranjaňlara ynanmazlygy maslahat beripdir.

«Möjek we Guzy» basnýasynda bolsa Möjek – güýçli, Guzy – ejiz toparyň wekili hökmünde görkezilýär. Bu basnýada Möjegiň açgözlügi, rehimsizligi, ejize ganymlygy ýazgarylýar.

GARGA BILEN TILKI

Ýaranjaňlyk gabahat hem zyýanly
Diýseler-de, bary biderek bolýar.
Ýaranjaň özüne ynanar ýaly,
Ýürekden hemişe penalyk alýar.

Bir garga bir ýerden bir bölek peýnir
Ýetensoň, begenip uçupdyr-da ir,
Ýykypdyr bir beýik agaç üstüne,
lýmäge taýýarlyk görüp dessine.
Agzynda peýniri – hyýala batan.
Şol wagt bir Tilki hem gelip ýeten.

Tilki bir ys alyp, sakga durupdyr,
Garganyň agzynda peýnir görüpdür.
Melul bolan mekir Tilki
Biraz pikir edip ilki,
Ýapyrylypjak agaç düybüne baran.
Oň peýnire gözi gidip
Hem-de ýalym-ýulum edip,
Gargadan gözünü aýyrman duran
Hem ýakymly sözler toplan,
Garga bakyp şeýle geplän:
«Ne gözeldir boýnuň seniň,
Ýesir eder oýnuň seniň.

Enaýyja gözleriň bar,
 Mylaýymja sözleriň bar.
 Edil ertekide aýdylşy ýaly,
 Periň näzik, burnuň peri mysaly.
 Saýrasana, owazyňdan ganaýyn,
 Dür dökülen dilleriňe döneyin.
 Guşlaryň içinde şasy bolarsyň,
 Jak-jak edip, gül içinde gülersiň»
 Garganyň öwgüden aýlanyp seri,
 Tilkiniň öwgüli sözüne gidip,
 Garga aldygyna gygyrdy welin,
 Peýnir gaçdy – ony tiz lak-luk atyp,
 Mekirje peýnirden gönendi elin.

(Terjime eden D. Haldurdy)

Soraglar we ýumuşlar:

1. Krylow bu basnýasynda adamlara nähili bolmaklygy nesihat beripdir?
2. Agzy peýnirli Garga nirä gonupdyr?
3. Tilki näme üçin Gargany öwýär?
4. Onuň öwgüli sözleri Garga täsir edipmi?
5. Bu basnýany labyzly okaň.

MÖJEK BILEN GUZY

Zor ýanynda ejiz mydam günäli
 Bolýandygyn taryhda köp görýäris.
 Ýazmaga hem taryp, beýle mysaly
 Ynha, biz basnýada aýdyp berýäris:

Bir yssy gün bir Guzy
 Suw görüp bir güzerde.
 Içjek bolup barypdyr
 Diýsek anyklap sözi.
 Duşmaly-da bir derde,

Bir aç Möjek şol ýerde,
Ol Guzyny görüpdür,
Möjek okdurlyp baryp,
Awlajak öz awuny.
Guzy kime ýalbaryp,
Kime diýsin hawuny?
Möjek torsardyp ýüzün,
Has-da gataldyp sözün:
«Nä hakyň bar bu ýerlere gelmäge,
Bu çeşmeden suw içmekçi bolmaga?
Pyşga burnuň bilen suwy bulansyň,
Gylygyň sarkdyryp hem hapalansyň!
Edil şunda seň kelläňi ýolaryn!
Munuň üçin seniň janyň alaryn!»
Diýip Möjek hemle uran.
Guzy şeýle jogap beren:
«Aga, nähak gahar edýärsiň maňa,
Heý mendenem zyýan ýetermi saňa.

Öz ädimiň bilen ätläniňde sen,
Ýüz ädim yzyňdan suw içýärim men».

«Haramzada! Meni kimdir öýdýäň!
Bu kezzap sözüňi kime aýdýaň?
Beýle gabahatlyk dünýäde bolmaz.
Geçen tomus edeniňem bar seniň,
Şu günki deý hakydamda dur meniň».
Guzy diýýär: «Geç günämi,
Heniz meniň ýaşym bire ýetenok»
Gurduň barha gatýar hamy!
Sen bolmasaň, agaň, onuň parhy ýok!»
Diýýär Guzy: «Doganyň-da ýok meniň».
Diýýär Möjek: «Ýa-da kowmuňdyr seniň.
Kim bolsa-da, seniň ilen-çalanyň...
Kast edýäňiz maňa, edip bileniň:
Itiňiz, çopanňyz, siziň hemmähiz.
Başarsaňyz, maňa zyýan edýäňiz.
Ata-babalaryň sizdäki aryn –
Hemmähiziň ýerne senden çykaryň!»
«Meniň nä günäm bar, eý Möjek aga?»
«Sem bol, doňuz, wagtyň ýok saýgarmaga
Men ajygýan. Seniň günäň şol!» diýdi.
Hem Guzyny eltip, jeňňelde iýdi.

(Terjime eden D. Haldurdy)

Sözlük:

Peri – gözel, owadan.

Dür – gymmat bahaly daş.

Güzer – suw akýan çayyň, ýabyň, derýanyň mal-gara iner ýaly ýalpagrak ýeri.

Gatýar hamy – gahary gelyär diýen manyda.

Soraglar:

1. Krylow bu basnýasynda haýwanlaryň üsti bilen nämäni paş etmek işläpdir?
2. Guzy suw içmek üçin nirä barypdyr?
3. Möjek nämä üçin yrsarapdyr?
4. Dawada kim ýeňipdir?
5. «Zor ýanynda ejiz mydam günäkär» diýlen setirleriň manysyna nähili düşüňärsiňiz?

Edebiýat ylmy: Basnýa barada düşünje

Basnýa – göçme manyly, köplenç, şygyr bilen, käwagt hem proza bilen satiriki ýazylan eserdir.

Basnýada adam häsiýetleri haýwanlaryň, ösümlikleriň, guşlaryň üsti bilen aňladylýar. Mysal üçin, basnýalarda guzy-ejiz, möjek-açgöz, tilki-mekir, öwünjeň, ýolbars-güýçli häsiýetde berilýär. Basnýalar köplenç öwüt-nesihat beriji bentler bilen tamamlanýar. Oňa rus edebiýatynyň basnýaçysy I.A. Krylowyň «Möjek bilen Guzy», türkmen halk şahyry Ata Salyhyň «Ýolbars we Tilki» basnýalaryny mysal görkezmek bolar.

ANTUAN DE SENT- EKZÝUPERI

(1900–1944)

XX asyryň fransuz edebiýatynyň, şol sanda bütindünýä edebiýatynyň hem görnükli wekili Antuan de Sent-Ekzyuperi 1900-nji ýylda Lion şäherinde eneden bolýar.

OI 1909–1914-nji ýyllarda Man şäherinde kollejde okaýar. I jahan urşy döwründe Şweýsariýa gidip, hususy kollejleriň birinde okaýar. Soňra Nepis Sungat Akademiýasynyň arhitektura fakultetine okuwa girýär. Emma 1921-nji ýylda okuwy taşlap, Fransiýa harby howa güýçlerine işe girýär we uçujy bolup işe başlaýar. Ýewropanyň, Afrikanyň, Latyn Amerikasy döwletleriniň dürli ýerlerine ýükleri we ýolagçylary daşaýar.

II jahan urşy döwründe nemes faşistlerine garşy razwedka uçuşlaryny amala aşyrýar. 1944-nji ýylyň 31-nji iýul güni onuň uçaryny atyp düşürýärler we Ekzyuperi wepat bolýar.

Onuň «Günorta ilçisi», «Gijeki uçuş», «Erkekler zemini» romanlary, «Harby uçujy» nowellasy, «Kiçijik şazada» ertekisi bar.

KIÇIJK ŞAZADA

I

Alty ýaşar wagtymda, asuda tokaýlar barada gürrüň edilýän «Bolan wakalar» atly kitapda geň surata gözüm düşdi. Suratda bir äpet uly ýylan bir ýyrtyjy haýwany (pili) şol durşuna, diriligine ýuwudýandygy şekillendirilipdir. Ine, şol surat:

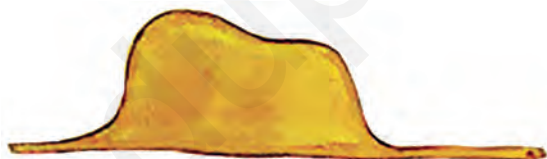

Suratyň aşagynda şeýle ýazgy bardy: «Ýylan öz oljasyny çeynäp ýörmezden, şol durşuna, bitinligine ýuwdup goýberýär. Şondan soň ol ýerinden gozganyp bilmän galýar we tä ýuwdan oljasyny siňdirýänçä, gozganmazdan alty aýlap uklaýar».

Men junglidäki gyzykly wakalardan doly durmuş barada uzak wagtlap pikire batdym.

Soň reňkli galam bilen ömrümde birinji gezek surat çekdim. Bu meniň birinji suratymdy.

Ine, meniň çeken suratym!

Çeken suratymy ululara görkezip: «Gorkunç dälmi?» – diýip soradym.

– Şlýapanyň nämesi gorkunç bolsun? – diýip, maňa närazylyk bildirdiler.

Emma suratdaky zat asla şlýapa däldi.

Bu – pili dirilgine ýuwdup goýberen ýylandy.

Şonda men ululara-da düşnükli bolsun diýen niýet bilen ýylanyň içki görnüşiniňem suratyny çekdim. Hawa-da, bu ululara hemişe hemme zady düşündirip ýörmeli-dä.

Bu meniň ikinji suratymdy:

Ulular maňa ýylanyň içki we daşky görnüşleriniň suratyny çekip ýörenimden, geografiýa, taryh, arifmetika derslerini we

dogry, arassa ýazmagy köpräk öwrenmekligi maslahat berdiler. Ine, şondan soň, alty ýaşly wagtynda suratkeşiň geljekki par-lak ykbalyndan el çekmäge mejbur boldum. 1-nji we 2-nji su-ratlarym halanmansoň, özüme bolan ynamym gowşady. Ulular hiç wagtam hiç zada özleri düşünmeýärler, olara gaýta-gaýta hemme zady düşündirip ýörmek çagalaryňam ýüregine düşýär ahyryn.

Şeýdip, başga bir kär saýlamaly boldum we uçary sürmek kärini öwrendim – uçujy boldum. Öz uçarym bilen бүтін dünýäni diýen ýaly aýlanyp çykdy. Dogrusyny aýtsam, şu ýerde maňa geografiýanyň köp peýdasy degdi. Bir seredenimden Hytaýy Arizona welaýatyndan tapawutlandyryp bilýän boldum. Gijesine asmanda azaşsaň, bu örän gerekli-dä.

Bütün ömrümiň dowamynda dürli-dürli agras, salykatly adam-lara duş geldim. Ulularyň arasynda uzak wagtlap ýaşadym. Olary has ýakyndan gördüm, öwrendim, ýöne, boýun alybereýin, olar baradaky pikirim ýagşy tarapa üýtgemedi. Ulularyň arasynda başgalara seredende akyllyrak, paýhaslyrak birine duşanymda, men oňa 1-nji suratymy görkezýärdim-men ony hemişe ýanym-da alyp ýörýärdim. Bu adam dogrudanam bir zat düşüňämikä ýa ýok – synap görýärdim.

Ýöne şol adamlaryň hemmesi-de:

– Munyň-a bir şlýapa! – diýýärdiler.

Şondan soň men olara ne ýylan barada, ne jungliler barada, ne-de ýyldyzlar barada hiç zat aýdyp oturmaýardym. Olaryň özlerine görä bolýardym-da, briý we golf oýunlary barada, syýasat we boýunbagy barada söze başlaýardym. Şonda ulu-lar meniň ýaly paýhasly adam bilen tanyşanlaryna çäksiz be-genýärdiler.

Şeýlelikde, men ýekelikde – ýalňyzlykda ýaşaýardym. Meniň göwnümdäkilere düşüňän ýekeje-de dertdeş ýokdy... Alty ýyl mundan öň, uçarymyň motory näsazlyk tapyp, Sahara gonmaga mejbur boldum. Ýanymda ne mehanik, ne-de bir ýoldaş bardy. Näçe kyn bolsa-da, uçary bir özüm düzetmegi ýüregime düwdüm. Ýa motory düzederin, ýa-da ölerin.

Zordan bir hepdä ýeterlik suw galypdy.

Şeýdip, birinji gijäni şuwaplapan ýatan sährada – çägäniň üstünde ýatyp geçirdim. Müňlerçe kilometr aňyrdada diri jandar bara meňzänokdy.

Gämisi bagtsyzlyga duçar bolup, ummasyz okeanda salyň üstünde ýüzüp barýan hem meniň ýaly ýeke bolan dälidir. Şol sebäpli-de daň – sährada meni kimiňdir inçejik owazy oýaranda, meniň nähili geň galandygymy göz önüne-de getirip bilmeseňiz gerek.

– Haýyş... Maňa guzuýgyň suratyny çekip ber! – diýen jyňňyldyly ses ýanjagazymda ýaňlandy.

– Ä?..

– Maňa guzuýyk çekip ber...

Göýä depämden ýylдыrym uran ýaly boldy, böküp ýerimden galdym. Gözlerimi çala-çula owkalap, töweregime äňetdim. Görsem, garşymda nähilidir bir geň oganjyk maňa çyny bilen jiňkerip seredip dur.

Ine, şol oganjygyň suraty – men ony soň çekipdim:

Elbetde, bu suratda ol öz hakyky bolşy ýaly gowy çykmandyr. Nätek-dä, muňa men günäkär däl-ä.

Alty ýaşly wagtymda ulular maňa: «Senden suratkeş çykamaz» diýenlerinden soň, men ýylanyň içki we daşky görnüşlerinden başga hiç zadyň suratyny çekip göremokdym-da.

Şeýlelikde, men gözlerimi giňden açyp, bu täsin oglanjyga seredip durdum... Adamzat mekanyndan münlerçe kilometr uzaklykda, giden ymgyr çölüň içindedigim ýadyňyzda bolsa gerek.

Haýran galmaly zat bu oglanjyk azaşana, ýadana, ajpgyp-suwsap, horlanana meňzemeýärdi. Ýns-jynssyz sährada, adam aýagy ýetmedik çölde birdenkä peýda bolan oglanjyk bolşuna seretseň-ä beýle pikirleri hyýalyňa-da getirer ýaly däl.

Ahyrsoňy, men, özümi dürsäp, ýuwaşja soradym:

– Ýöne... Sen bu ýerde näme işläp yörsüň?

Ol ýene-de ýuwaşlyk bilen we çynlakaý äheňde:

– Haýyş... guzuýk çekip ber! – ...diýdi.

Bularyň hemmesi şeýle bir syrly, düşüniş bolmaýan ýagdaýda bolup duranlygy üçin «ýok» diýmäge-de gaýratym ýetmedi. Ýanyp duran çölüň ortasynda, janym gyl üstünde durka, näçe manysyz görünse-de jübimden kagyz – galam çykardym.

Emma şol wagtyň özünde özümiň, esasan, geografiýa, taryh, arifmetika we ýazuw öwrenenligim ýadyma düşdi-de, oglanjyga garap, (hatda azrak gaharlanyň) surat çekmegi bilmeýändigimi aýtdym. Bu sözüme ol:

– Barybir, guzuýk çekip ber-diýip jogap gaýtardy.

Men ömrümde bir gezegem guzuýk çekip görmänim üçin, öz bilýän şol öňki iki suratyňyzyň birini-ýylanyň daşky görnüşiniň suratyny çyzyp görkezdim.

Emma oglanjyk suraty görüp:

– Ýok, ýok! Maňa ýylanam, pilem gerek däl! Ýylan hetdenaşa howply, pil bolsa hetdenaşa uly. Meniň öýümdäki zatlaryň hemmesi-de kiçijik. Maňa guzuýk gerek, guzuýk çekip ber-diýip

seslenende, örän haýran galdym-da, şu suraty çekip berdim:

Ol suraty üns bilen synlady-da:

– Ýok, bu guzujyk örän arryg-a-diýdi.

– Başgasyny çekip ber!

Men täzeden başgasyny çekdim:

Täze dostum wagtyhoşluk bilen ýylgyrdy-da:

– Bu guzujyk däl-ä!-diýdi. – Özüm görüp dursuň, ynha, şahlary-da bar. Munyň-a goç...

Men guzujygy ýene täzeden çekdim. Ýöne bu suratym hem oňa ýaramady:

– Wiý, munyň-a öler ýaly garry. Maňa uzak ýaşaýan guzujyk gerek.

Indi sabyr-takadym gutardy. Men tizräk motory düzetmeli-dim-ä! Şonuň üçin hasyr-husur şu suraty çekip taşladym:

Soň oglana garap:

– Ine, saňa gutujyk. Guzujygyň şunuň içinde ýatyr-diýdim.

Şonda meni bütinleý haýran galdyryp, bu oglanjyk şatlyk bilen:

– Maňa edil şunuň ýalysy gerekdi. Ol köp ot iýermikä, bilýäňmi? – diýdi.

– Hä, nämedi?

– Meniň öýümde ot onçakly köp däl-dä.

– Oňa köp zat gerek däl. Men saňa örän kiçijik guzy berýän-ä.

– Ol onçakly kiçijik däl... – diýdi we egilip, surata seretdi:

– Görýäňmi? Ol uklap galdy...

Men kiçijik şazada bilen şeýle ýagdaýda tanyşdym.

Antuan de Sent-Ekzýuperiniň «Kiçijik şazada» ertekisi çagalar durmuşyna degişli bolup, olaryň özüne mahsus gylykhäsiýetlerini, oý-pikirlerini, gymyldy-hereketlerini açyp görkezmeklige bagyşlanýar. Käbir ýazyjylaryň «Bolan waka» diýip ýazýan eserlerine garanyňda «Erteki» diýlip ýazylan «Kiçijik şazada» okyjylarda ýatdan çykmaýak ýakymly duýgy, ynam, hakykatdanam bolan wakalar hökmünde täsir galdyrýar. Sebäbi. Ýazyjynyň durmuşdan alan çagalara mahsus häsiýetleri: kiçijigem bolsa çaganyň şa ýaly öz ähli erk-islegine amal etdirip bilşi, alty ýaşly çaganyň şlyapa meňzeş suraty çekip bilmegi, onuň okap-öwrenip uçujylyk kärini ele alyp bilmegi, uçary näsazlyk tapyp, Sähraýy-Kebire gonmagy, oglanjygyň «Guzuýyk çekip ber» diýip haýyş etmegi – bularyň hemmesi dogrudanam bolup biljek zatlar. Şonuň üçinem okyjylar bu ertekini edil bolan waka hökmünde kabul edýärler. Eseriň çagalar dilinde, ýeňil, sada, ýakymly ýazylmagy, çagalara bolan söýgi-mähir eseriň şowly çykmagyna kömek edipdir. Ýazyjy ertekisiniň üsti bilen ululara çagalar bilen çaga dilinde, çaga häsiýetinde düşünişmegi, olaryň içki dünýäsine düşünmäge çalyşmaga ündeýär.

Soraglar we ýumuşlar:

1. Antuan de Sent-Ekzýuperi barada nämeleri bilýärsiňiz? Gürrüň edip beriň! Onuň asly käri nämedi?
2. Ýazyjy kiçijik şazada bilen nähili ýagdaýda tanyşdy?
3. Antuan de Sent-Ekzýuperi «Kiçijik şazada» eserinden başga nähili eserler döredipdir?
4. Kiçijik şazada uçujydan nähili guzuýyk çekip bermegi soraýar?
5. Antuan de Sent-Ekzýuperi guzuýjygyň suratyny oglanjyga nädip makullatdy?
6. «Kiçijik şazada» eserini doly okaň. Soň kyssanyň mazmuny esasynda ýazuw işi taýýarlaň.

NODAR DUMBADZE

(1923–1984)

Gruzin halkynyň görnükli ýazyjysy Nodar Dumbadzäniň eserlerinde şekillendirilýän haýyr-sahawat, ynsanperwerlik, adalatsöýüjilik, adamlara bolan mähir muhabbet duýgulary ony başga halk okyjylarynyň hem söýgüli ýazyjysyna öwürýär, Onuň hekaýalary «Kukaraça» powesti, «Ak baýdaklar», «Edebiýat kanuny» romany ökde terjimeçi Nyzam Kämil tarapyndan özbek diline-de terjime edildi. «Edebiýat kanuny» eseri esasynda döredilen köp seriýaly wideofilme tomaşa edilenden soň, ýurdu-myзда bu ýazyja bolan gyzyklanma ýene-de artdy.

Gruzin halkynyň, şol sanda Nodar Dumbadzäniň eserlerindäki mazmun we ideýa biziň göwnümüzden turmagynyň birnäçe sebäpleri bar. Birinjiden-ä, gruzinler hem edil biziň özbek hem türkmen halkymyz ýaly öz ene topragymyzy çäksiz söýýärler. Ozaldan dowam edip gelýän däp-dessurlara wepalylyk, her hili kynçylykly ýagdaýda hem Watany taşlap gitmezlik, ýaşululara hormat goýmak ýaly dessurlar iki halkada mahsusdyr. Eger-de gruzin kinofilimlerine tomaşa edip gören bolsaňyz, hatda olaryň sallançaklary hen biziň özbek halkymyzyňka meňzeşdir.

Çingiz Aýtmatowyň «Altysy we ýedinji» hekaýasyny okap, gruzin halkynyň öz ene topragyna nähili berk baglanandygyna göz ýetirensiňiz.

Nodar Dumbadzäniň «Hellados» hekaýasynda bu edebi tema täze bir nukdaý nazardan açyp görkezilýär.

Ilki bilen şol hekaýany birneme gysgaldylan halda okap geçeliň.

HELLADOS

(bölek)

Ýanguli – suhumili grek Hrista Aleksandridiniň ogly. Çöp ýaly arryk, gerdeniniň süňkleri somalyşyp çykyp duran, jüýkburun, gözleri garamyk ýaly gap-gara, elleri dyzlaryna ýetip duran on dört ýaşly bu oglan bu töwerekdäki deň-duşlary üçin edil Ezraýylyň özüdi.

Ýanguli atasy bilen Wenesion köçesinde, çalbaş derýasynyň kenarynda ýaşaýardy. Ejesini ýatdan çykarypdyr. Ýaş wagtynda ýetim galypdyr. Ata-ogul ikisiniň bar baýlygy öýüň içi ýaly mellek ýer, bir sygyrdan we eşekden ybaratdy. Gök önümler we süýt-gatyk satyp gün-güzeran görýärler.

Ýanguli hiç ýerde okamaýardy. Atasynyň işlerine kömekleşýärdi, käwagt-käwagt eşekli goňşularyna süýt-gatyk satyp gelerdi...

On dört ýaşly bu zalym Wenesion köçesinde ýaşaýanlaryň hemmesiniň, şol sanda daýzamyň ogly Kokanyň üstünden hem hökmirowanlyk edýärdi.

... Biziň tanyşlygymyz otuz sekizinji ýylyň güýz aýlarynda başlanypdy...

... Demirýoly kesip geçilýän ýerde, adatdaky ýaly, Ýanguliniň topary güýmenişiň ýördi. Özümnden biygtyýar şol tarapa ýüzlendim-häzir öýe barasym gelenokdy.

Oglanlara golaýrak baranymda, ädimimi ýuwaşatdym-da, bilgeşländen egilip, botinkamyň ýüplerine güýmenip başladym.

– He-eý, skripka!

Ýanguliniň sesini şobada tanadym.

– Năme diýýăň?
– Bărik gel!
– Işîň bolsa-özüň gel!..
– Hany, bir saz çalyň, oğlanlara bir hezil ber!
– Çaljak däl.
– Onda năme bu esbabyňy göterip ýörsüň? Aklyly ýok eşekmidiň?

– Ber skripkany!
Ýanguli esbaby arkasyna tutup, yza bir ädim tesdi.
– Petýa, Fema, Kurlik, Panço, Tena! Ömrüňizde skripka sesini eşidipmidiňiz? – diýip, ol oğlanlara ýüzlendi. Olaryň hemmesi birden gygyryşdylar.

– Radiodan eşidipdik!
– Bolsana, Ýanguli, bir görkezsene soňa!
Skripkanyň sesini hemmeden öň özüm eşitdim. Ýanguli skripkaly eli bilen kellăme batly urdy...

Năme bolanda-da, bu günki urşumyzyň netijesi mălim; men yeňilipdim.

Ýanguli azrak garaşyp durdy. Ýumruklaşmagy dowam etdirmek islegimiň ýokdugyny bilenden soň, ýuwaşlyk bilen köýnegini geýmăge başlady. Gözüme onuň kükregindăki ýazuwa düşdi: «Hellados».

Ertesi mekdebe barmadym – ýüzümdăki çiş we sypjyryklary emledim. Üçünji günü demirýoldan geçilýän ýerde Ýanguliden başga ähli oğlanlaryň üýşüp durandyklaryny gördük. Olar bizi gykylyk-galmagal we sögünçler bilen garşyladylar.

Ýanguli öz yşaraty bilen hemmesiniň sesini sem etdi, soňra edil taýpanyň serdary ýaly öz kowmuna ýüzlenip, söze başlady:

– Oğlanlar! Men, Ýanguli Aleksandrîdi, siziň saýlan serdaryňyz, size, Wenesion köçesiniň eziz perzentlerine ýüz tutýaryn! Öňüňizde tbilisili samsyk bilen onuň ýegeni – watan we taýpa dönügi Koka durlar. Ine, bu gelmişek biziň myhmansöýerligimiziň gadyryny bilmän ýerine, biziň ýerimizi, deňizimizi, altyn-kümüşlerimizi, öri meýdanlarymyzy eýelemekçi...

– Masgarabazlygyňy bes et! – diýip, onuň sözünü böldüm-Ýumruklaşarys!..

... Bu günki ýekme-ýek söweşimize diňe eşek şaýat boldy. Ýumruklaşmak uzak wagt dowam etdi. Näçe hereket etsem-de, Ýanguli oňardy – ilkinji urgyny ol berdi. Men entirekläp gitdim, ýöne ýykylmadym. Ikinji gezek topulanynda, çalasyňlyk bilen göwrämi yza çekdim, eli burnumyň ýanyndan bat bilen geçip gitdi. Emma ol elini şeýle bir batly salgan eken, badyna özüni saklap bilmän öňe tarap egildi. Şol wagt... Şol baýaky urşanymyzdaky ýaly, onuň eňegi maňa golaý geldi. Menem bar güýjüm bilen şol eňegiň aşagyna ýumruk saldym.

Ýanguli ýykyldy, biraz wagt gymyldaman ýatdy. Biz biri-birimize seredişip durduk. Biri-birimiziň haşlaşyp dem alyşmyzy-da eşidip durduk. Men Ýanguliniň ýene topulmagyna garaşýardym, emma, haýran galmaly zat, indi mende onuň bilen ýumruklaşmaga isleg-höwes, niýet galmady. Ýöne indi hiç wagtam Ýanguliniň maňa hojaýynlyk etmäge çalyşmajakdygyny bilip durdum.

Garaşman durkam Ýanguli:

– Bes edeli! – diýdi.

Menrazy boldum:

– Bolýar. Ýöne ertir oganlaryň öňünde ýumruklaşarys!

– Geregi ýok. Zordugyňy oganlara özüm aýdaryn. Ýöne, bilip goý, birinjiligi saňa bermerin!

– Geregem däl!

– Isleseň ikinji bolaý!

– Maňa hiç zadam gerek däl. Seniň ýoluň başga, meniň ýolum başga! – Men gitmäge hyýallandym.

– Dur! Munymyz bolanok. Her gün ýumruklaşyp ýöremzog-a. Gel, şeýle ylalaşaly: ertirden başlap, diňe sögüşeli. Kim oňaryp sögse – şol ýeňiji!

– Bolýa, menrazy.

Bu ýagdaý ýarym ýyl töweregi dowam etdi. Söğüner ýaly sözem tapman galdyk. Ikimiziňem sögünç repertuarymyzda

diñe bir sözlem galypdy. Her duşuşanymyzda men: «Şeni deda watire, Ýanguli!» diýýärdim, ol bolsa: «Imana su ine prostikasa ineka, Jamol» diýýärdi.

... Şol günü Ýanguli süýt getirdi. Howluda oňa gözüm düşdi-de... tanap bilmän galdym. Ýüz-gözleri gyzyl-gabarçak bolupdyr.

– Näme boldy? – diýip haýran galyp soradym.

Akylyňa sygjak zat däl-di – bu töwerekde Ýangulä garşy kim el göterip bilmegi mümkin? Ýa-da ulurak adamyň işimikä bu?

– Hiç zat! – diýip, ol gapdala bakdy.

– Ýüzleriňe bir sered-ä...

– Zyýany ýok!-diýip ol ýylgyrdy.

– Kimkä ol gahryman?!

– Atam!

– Ataň?

– Hawa, atam.

– Näme günäň bolupdy? – diýip, onuň çekgesindäki çişen ýerine elimi ýetirdim.

– Sebäbi bar-da...

– Näme iş edipdiň?

– Üç günden soň Suhumä Gresiyadan parohod gelýär. Bu ýerdäki grekler Ellada gidýärler. Atam hem...

– Gidende näme?

– Men gitmekçi däl... Atamyň geline seredeňde, biziň Watanymyz, Ene topragymyz şo taýda... Bizi ata-babalarymyzyň ruhy çagyryarmyş. Bu çagyryşa boýun egmek hökmanmyş...

– Näme üçin bile gitmejek bolýarsyň? – diýip, çyndanam haýran galyp soradym.

Ýanguliden biraz wagta çenli ses çykmady.

– Nähili düşündirsemkä... diýip, ol ahyrsoňy söze başlady.

– Ejem ýok, hatda ýadyma-da düşenok. Atam uzakly gün meýdanda ýa-da, güzeran gaýgysynda... Men köçede – Wenesion köçesinde ulaldym. Meniň Watany, meniň Elladam bu – Suhu-mi, köçe, Çalbaş; bu – Koka, Petýa, Kurlika, Fema, gara deňiz,

köpri... Ol bir ýuwdundy-da, dowam etdi: – Bu – Mida, ... galyberse-de, sen...

Midanyň adyny meniň ýanymda Ýanguli birinji gezek agzaýardy. Emma men Midanyň bir abhaz adama durmuşa çykan grek aýalyň gyzydygyny, Suhumide ondan owadan gyzyň ýokdugyny, şol gyzy-da Ýanguliniň söýýändigini bilýärdim.

– Indi düşündiňmi?

Endam-janyma jümşüldi aralaşdy. Beýle sözleri ilkinji gezek eşidýärdim.

– Onda, bu näme? – Men Ýanguliniň kükregini açyp, belent owaz bilen okadym: Hellados...

– Bu – nagyş, Jamol. Watan – içräkde, edil ýüregiň özünde! – diýip, Ýanguli elini gursagyna goýdy.

Bogazym dolup, damagyma bir ajy zat direldi, oňa ýene-de nämedir bir zatlar diýmekçi boldum, emma Ýanguli eşegini idip, çykyp gitdi...

Suhumililer özleri bilen garyşyp-gatyşyp giden gadyrdanlary – grekler bilen hoşlaşýardylar. Grekler eýýäm ap-ak «Poseýdon» gämisine münüpdiler, şol ýerde durup, ellerini silkeýärdiler, grekçe, rusça, gruzinçe, ermeniçe nämeleridir aýdyp, gygyryşýardylar.

Men oglanlara goşulyp, kenardaky penjire diwara ýaplanyp duran ýerimde gözlerim bilen Ýangulini yzlaýardym. Ine ony tapdym. Egninde şol öňki iň gowy görýän öňi açyk gara setin köýnek.

– Ýanguli, Ýanguli!-diýip, elimi silkip gygyrmaga başladym. Ýanguli ugradýanlara uzak wagt, juda uzak wagt seredip durdy we birdenkä meni gördü-de, iki elini ýokary göterip, seslendi:

– Jamol, ego agaro imana su! Jamol, ejeňi gowy görýärin!

Ol grekçe nämedir diýip gygyrdy, emma maňa aýdym aýdylýan ýaly duýuldy. Ýene bir duýan zadym: atasy ony gämiden gaçyp gitmezligi üçinmi-nämemi, bileginden mäkäm tutup durdy.

Ýöne onuň aýdymyny eşitmäge, oňa seredip durmaga çydamym ýetmedi. Gämä ters öwrüldim-de, aglap, öý tarapa gitdim.

Aradan bir gün geçensoň, Kelasuri derýasynyň guýulýan ýerine deňiz tolkunlary bir oglanyň jesedini kenara çykaryp taşlapdyr. Dogruragy, ony garry balykçylar suwdan çykaryp, kenarda ýatyryp goýupdyrlar.

Soňra onuň kimdigini anyklamak üçin şu töwerekde oýnap ýören oganlary çagyrypdyrlar.

Merhumyň ýüz-gözleri persala bolanlygy sebäpli, ony hiç kim tanamandyr.

Ony men tanadym. Çep döşüniň üstündäki «Hellados» diýen ýazgyny görenimden soň tanadym. Demim içime dolsa-da kenardan, soň demirýoluň boýundan, soň Wenesion köçesinden durman ylgap, dälirän ýaly öýe atylyp girdim.

– Hä, näme boldy?! – diýip, daýzam howsalaly sorady.

– Nina daýza... Ýanguli gaýdyp geldi...

Soň daýzamyň önünde çöküme düşüp, aýaklaryny gujaklap, möňňürip aglap goýberdim...

* * *

Nodar Dumbadzäniň «Hellados» eserini okap, ondan ýene-de ençeme özüňize sapak ediner ýaly zatlar tapmagyňyz, ruhy dünýäňizi we dünýägaraýşyňyzy baýlaşdyrmagyňyz mümkin. Siz geljekde diňe şu hekaýany ýa-da diňe eliňizdäki «Edebiýat» okuw kitabyňy okamak bilen çäklenmän, özbaşdak ceper eserleri köpräk okarsyňyz, ol eserlerden özüňiz üçin peýdaly köp zatlary öwrenersiňiz. Size bolup geçen wakalar barada gyzykly gürrüňleri ýetirýän, sizi gynandyryýan, sizi guwandyrýan bu ylym – Edebiýat ylmy geljekde siziňem hakyky ynsan bolup ýetişmegiňize, özüňiz ýaly ynsanlara düşünmegiňize we ynsan ýaly ýaşamagyňyza, elbetde, kömek eder diýip ynanýarys!

Özbekçeden terjime eden Habibulla Abdullaýew.

Soraglar we ýumuşlar:

1. Siziň eserdäki gahrymanlaryň haýsysyna meňzäsiňiz gelýär? Ýangulämi, Jamalamy ýa Kokamy?
2. Gruzin we özbek, türkmen halklarynyň biri-birine meňzeyän taraplary barada aýdyp beriň.
3. Gruziýanyň paýtagty Tbiliside Nodar Dumbadzäniň göreltesi bilen «Mziuri» («Günjagaz») atly çagalar bagy gurlan. Bu fakt nämeden derek berýär? (Bu nämäni subut edýär?)
4. Gresiýa tarap ugran «Poseýdon» gämisinde nähili waka ýüze çykan bolmagy mümkin?
5. 5-nji synpda, «Edebiýat» dersinde öwrenen eserleriňiz esasynda «Watan barada aýdym» temasynda öý düzmesini ýazyň!

SYNPDAN DAŞARY OKUW

GÖROGLYNYŇ DÖREÝŞI

(Gysgaldylyp alyndy)

III

Jygalybeg agtygyna bir ok-ýaý ýasap berdi-de:

– Oglum, sen daglarda aw at-da geziber hem malyňy idet, ýagşy seret-diýdi.

Görogly ok atmagy tiz öwrendi. Şoňabaka şeýle bir ökdeledi weli, atan oky ýere düşmedi. Keýik, gulan, sülgün, towşan atyp, taňrynyň gününde öýe boş gelmezdi. Şondan başga olaryň düşewüntleri ýokdy. Nepagalary diňe şoldy.

Bir gün Görogly aw awlap ýörkä, kerwenden üzülip galan täze guzlan sygra sataşdy-da, munuň hem tanasyny gujagyna alyp gaýdyberdi. Şonluk bilen bular ak bulakly hem boldular.

Günlerde bir gün Görogly Üçgümmez dagynyň jülgelerinde aw awlap gezip ýörkä, Yspyhandan gelip, Mekge-Medinä barýan kyrk galandara duşdy.

Galandarlar Görogludan:

– Oglan, bu ýerde näme işläp ýörsüň? – diýip soradylar.

Görogly: – Şu ýerde öýümiz bar-diýdi.

Galandarlar:

– Öýüňiz bolsa, bizi taňry myhmany almarsyňyzmy? – diýdiler.

Röwşen bir ýaş oglan. Öz başyna jogap berip bilmän:

– Şu ýerde garry atam bar, şoňa geňeşeyin-diýip, gelip atasyna geňeşdi.

– Ata, birentek galandar taňry myhmany boljak diýýär, olara näme jogap bereli?

– Oglum, taňry myhmany gelip, işigimizden gaýdan ýeri ýokdur. Bar äkel, alajy bolar-diýenden soň, Görogly bu galandarlary tirkeşdirip eltdi.

Kyrk eşek Jygalybegiň çatmasynyň töwereginde aňňyryşyp jaý tapsyn.

– Hany, Ata bulary äkelmesin-ä äkeldik, indi bulara näme berjek?

– Oglum, tanaň otugandyr. Derrew sygryňy soý-diýdi.

– Görogly sygryny soýdy. Başga hyzmat etjek adam ýok. Bir Gülendam ýeňňesi bar. Gülendam iki synyny biline çalyň, bilegini çyzgap, Gün galandan tä ertä çäş galynça, myhmanlara hyzmat etdi...

Bu wakadan soň birnäçe gün geçdi. Bir gün uzakdan at aýagynyň sesi eşidilýär.

...Arabyň aty Göroglynyň tohum gylýalynyň ysyny alyp, bir aýylganç kişñedi, sesi tokaýlara, dag-daşlara ýaňlanyp gitdi. Görogly ýeňňesiniň ýanyna ylgap bardy-da:

– Bu gorkunç ses nämäniň sesi, ýeňňe jan? – diýip sorady.

Gülendam:

– Men bu sesi güman edýän, Röwşen jan, seniň kakaň dadyňa ýetip, meni bir zalym arap şasynyň elinden alyp galypdy. Megerem bolsa, bu ses şol zalymyň atynyň sesidir. Biziň bu ýerdedigimizi ol bir ýerden eşidip gelendir-diýip Gülendam özüniň başyndan geçenleri birin-birin gürrüň edip berdi. Soň ýene:

– Ataň: «Garry duşman dost bolmaz» diýip aýdandyr. Bu hem kakaňyň ganyň duşmanydyr. Ol meni alyp gider, senden aýrar, emma sen bir hile tap-da, şonuň atynyň öz tohum gylýalyňa tohumlyga dile. Onuňam aty suw atynyň tohumydyr. Seniňem gylýalyň suw atynyň tohumydyr. Ondan dogan at saňa iru-giç peýda berer-diýip, nähililik bilen ondan aty dilemelidigini öwretti. Ol ýene:

– Menem elimden gelen hileleri ederin, ahyry bolmasa, senem öz mañlaýyňdakyny gör, menem mañlaýyma gelenini görerin-diýdi.

Görogly Arabyň gelyän ugruna baka tohum gylýalyny sürüp gitdi. Reýhanarap atyny sürüp gelyärkä, birden tokaýyň içinde gezip ýören Görogla gözi düşdi.

– Eý, oglan, bäre dur-diýip gygyrdy. Görogly ýanyna gelip:

– Hä, aga, näme etjek? – diýdi.

– Sen kimsiň? Kimiň oglusyň?

– Meniň adym Rõwşen, kakama Adybeg, atama hem Jygalýbeg diýerler-diýdi.

Reýhanarap öz içinden: «Dogry tapan ekenim» diýip begen-de:

– Eý, oglan, öýüňiz niredede? Sen maňa öýüňizi görkez-diýdi.

Onda Görogly:

– Aga, meniň şu tohum gylýalym höwre gelipdir. Çola ýerde höwür aty tapman heläk bolup ýörün. Sen şu atyňy maňa höwre ber. Men soň seni öýümize alyp baraýyn-diýdi.

Reýhanarap öz içinden: «Bir sapar höwre goýanda näme bolýar, bereýin» diýip, içinden pikir etdi-de:

– Al! – diýip, atyndan düşdi, jylawyny Göroglynyň eline berdi. Görogly Arabyň atyny özüniň tohum gylýalna çekdi. Ondan soň Arabyň öňüne düşüp, çatmalaryna eltdi. Şol wagt Gülendam öýden çykyp, çatma arkasyny berip oturdy welin, zaňňar Arap Gülendamy gören badyna:

– Haw, zaňňar, oturma, mün atyň syrtyna! – diýip gygyrdy...

Reýhanarap ahyry bolmajagyny bildi-de: – eýsem bolsa bir suw ber, içeyin, öz goluň bilen beren suwuňy içip, öz ýoluma gideýin-diýdi.

Gülendam biçäre: «Arabyň rehimini indi» diýip begenip, içeri girip. Adybegden galan tylla jamy suwdan dolduryp, Araba uzatdy. Reýhanarap Gülendamyň goşaryndan tutdy-da, ýokaryk bir darddy welin, ol atyň sagrysynda peýda bolanyny duýman galdy. Soň elindäki jamyň suwuny serpdide, Gülendamy atyň öňüne kese basyp, basdy ata gamçyny. Gülendam atyň üstünde kese

ýatan ýerinde: «Dat-perýat!» diýip, uly ili bilen gygyrdy. Onuň sesi daglara düşüp, ýaňlanyp gitdi. Görogly bolsa ýaş oğlan. Elinden hiç zat gelenok. Yzynda aglap galdy. Jygalybeg hem töweregine sermenip oturan kör adam, bu hem çatmaň içinde aglap galdy.

Görogly Arabyň giden ugruna baka ylgap gitdi. Ýeňňesi Gülendamyň uly ili bilen aglaýan sesi oňa eşidilýärdi. ...Görogly aglaý-aglaý ýene çatmalaryna gaýdyp geldi. Jygalybeg her niçik bolsa-da, başdan köpi geçiren, kän horluklar gören adam.

Arapdan ýeten bu zulum-sütemi içine salyp, agtygy Görogla göwünlik berip, nesihat etdi:

– Oglum, sen dünýäde hiç gam iýme. Erte sen ulalarsyň, bu gylýalynam bir at getirer. Olam ulalar, taýsyz at bolar. At-owazasy äleme dolar. Senem bu zalym biynsap Arapdan aryňy alarsyň, oglum-diýdi.

Görogly hem atasynyň beren pendini alyp, öz-özüne göwünlik berip... çatmanyň bir duluna baka gyşardy. Arabyň yzynydan dagdan-daga ylgap, halys ýadap, sütüni süýnen Görogly gyşaran badyna uka gitdi.

Ertesi Jygalybeg ir bilen turup:

- Oglum, tur-tur-diýip, agtygyny oýatdy.
- Näme bar, ata? – diýip, Görogly hasyrdyklap turdy.
- Oglum, seniň baýtalyňdan bir at bolýar, men öten agşam düýş gördüm, özi hem aýda bir ýaşaýar-diýdi.
- Ata, haçan dogýar? – diýip sorady.
- Geljek ýyl şu günler dogar-diýdi.
- Geljek ýyl şu günler niçe günden bolýar, ata?
- Sabyr et, oglum, howlukma, basym bolar, baýtalyňy bak, bejer, seýisle-de geziber.
- Bolýar, ýagşy-diýip, Görogly baýtalyny bakyp-bejerip gezi berdi.

Günlerde bir gün Görogly meýdanda gylýalyny bakyp ýörkä, baýtalynyň gün sähedi dolup, tazyň çagasy ýaly bir zat taşlady. Baryp esewan edip görse, özem at-taý. Göroglynyň göwni mundan suw içmedi.

– Al-la janym, boljak taý şümükä? Ýa bu başga bir zat-myka? – diýip, oý etdi-de:

– Gel, her zadam bolsa, şuny atama bir görkezeýin-diýip, gujagyna alyp gaýdyberdi. Getirdi garry atasynyň ýanyna:

– Ata!

– Hawa, oglum.

– Baýtal-a bir zat taşlady welin, boljak zat şümükä? Ýa-da bu taýdan öňürti bolýan buşlugy-dagysymyka?

– Hany, oglum, alyp ber, göreýin-diýip, Jygalybeg sypalap, sermäp gördi-de:

– Oglum boljak taý-şu, agyn özi-diýdi, emma Göroglynyň mundan göwni bitmedi.

– Aý, ata men saňa näme ýamanlyk edipdim, beýle aldar ýaly?

– Hä, oglum, näme boldy?

– Näme bolandyr öýdýärsiň, ata, ýadyňa düşýärmí? Sen maňa: «Bu gylýalyňam bir at getirer. Olam ulalar, taýsyz at bolar. At-owazasy äleme dolar. Senem bu zalym biynsap Reýhana-rapdan aryňy alarsyň» diýmänmidiň?

– Howlukma, oglum, basym getirer, senem öz arzuwyňa ýetersiň. «Oglan howlugar, tudana wagtynda bişer» diýenleridir. Sen häzir taýyňy enesi bilen Araz çayynyň boýuna goýber. Goý, ol häzir adam nazary düşmedik ýerde gezibersin. Soň görersiň, oglum-diýdi.

– Onuň ýaly bolsa bolýar, ata-diýip, Görogly taýyny enesi bilen äkidip, Araz çayynyň boýuna goýberdi. Adam nazary düşmesin diýip sargalandan soň, günde üç wagt, dört wagt özi baryp barlaýar. Taýynyň böküp dünküldäp, gezip ýörenini, gyrçyldadyp ot iýip ýörenini her gün gözi bilen görüp, gulagy bilen hem eşidip gaýdýar.

Bir gün baryp diňşirgäp, seredip görse, taýynyň dünküldisem ýok, gyrçyldysam. Görogly aňyrrak baryp seredýär, bärräk gelip seredýär, töwerek-daşyna esewan edýär. Dünküldisini eşitjek bolup, ýatyp ýer diňleýär, sygyrýar, ses edýär. Hi munuň gulagyna ilýän ses, gözüne görünýän zat ýok.

– Al-la janym, bu gün muňa ne jyn urduka-diýip haýran bolup gözläp ýörşüne bir beýik alaňlyk öňünden geldi, şonuň beýigräk ýerine çykyp, garap, görse taýyň pelek-perwaýyna däl. Araz çaýynyň aňyrsynda arkaýyn otlap, gezip ýör.

– Işim gaýtd-ow, muny bir tüweleý-şemal togalap, aňry ötüräýipdir-ow, indi näderkäm? Özüm ýüzüp, çaýyň aňyrsyna geçip, bir iş edäýmesem, başga alaç ýok-diýip, Görogly haýran galyp seredip durdy. Bir mahaldan iki sany garry baba peýda boldy:

– Aý, agam, meniň taýym çaýyň aňyrsyna geçipdir, şony bäri kowsaňyz-la-diýdi.

– Gel, bu neresse oglan çaýdan geçjek bolup heläk bolup ýörmesin, oňa bir ýagşylyk edeli-diýip, taýy tutup, sypalap-sermeläp, jylawyny gaýralygyna garşy dönderip, sagrysyna bir şapbat urdy. Taý segräp Araz çaýynyň arka boýnuna baka bir zyňdy welin, kyrk gez çaýyň bäsine düşüp, o ýana, bu ýana çapyp, oýnap ýör. Muny görüp, edil bedene tutan ýaly bolup, Görogly ýüwrüp, haşlap, ýüregi içine sygman, atasynyň ýanyna ylgap geldi. Atasy:

– Näme, oglum, taýyňy gördüňmi? – diýdi.

– Ýok, göremok, ata!

– Ýok, oglum, görüpsiň. Göreniňi derrew aýt, oglum. Bol-masa içine sygman, ýüregiň ýarylyp ölersiň-diýip, ataly-ogul birbirine degdi.

Soň Görogly:

– Bolýar, ata, taýymy görenimi saz bilen beýan edeýin-diýip, ata-babasyndan galan sazyny goluna alyp, atasyna garap, bäs keleme söz aýdar gerek:

Atam, saňa arzym aýtsam,
Araz çaýdan geçdi Gyrat.
Bir hümmet ýetdi möwlamdan,
Ganat kakyp uçdy Gyrat.

Köýnekçesin etsem zerden,
Salsam tylla eýerlerden,
Hümmet ýetdi iki ärden,
Derýa kimin daşdy Gyrat.

Ýatdy, ýedi gün uklady,
Gyrat meni köp saklady,
Araz çaýyndan oklady,
Kyrk gez bäri düşdi Gyrat.

Görogly sözüni tamam etdi. Aýdan sözi, eden umydy dogry bolup çykansoň, garry atasy hem agtygy bilen bile begendi. Soň atasy:

– Bar, oglum, indi taýyňy äkel-diýip iberdi.

Görogly hem baryp taýyny alyp geldi.

Jygalybeg:

– Oglum, bir ýer küme gaz, onuň üstünem gaýym basyr, taýyňy ýeriň teýinde kyrk günläp bak-diýdi.

Görogly atasynyň pendini tutup, taýyny ýeriň teýinde kyrk gün bakdy. Kyrk birinji gün:

– Bar, oglum, taýyňy äkel-diýdi. Agtygy baryp, taýy idip getirdi. Jygalybeg sypalap- sermeläp durka, bir ýerine gelende:

– Ýerkümäniň bir ýerinden Gün düşüpdür, oglum. Ine, şu ýerine Gün düşüpdür-diýip görkezdi.

– Ýok, gün düşen dälidir, ata-diýip, Görogly oğlanlyk edip, öz eden işiniň üstüni örtjek boldy. Soň atasy:

– Bar, ýerkümäňe esewan et, gün düşen ýeri bolandyr-diýensoň, Görogly baryp esewan etse, kümäniň bir ýerinde azrak yşgalaň galyp, şol ýerden hem Gün düşen eken. Atasynyň aýdany rast bolup çykdy.

– Entek bolmandyr, oglum, kümäniň yşgalaň ýerini gaýym basyr-da, ýene kyrk günläp bak-diýdi.

Ýene kyrk günläp bakdy. Kyrk birinji günü ýene «Getir!» diýdi. Görogly taýyny ýene getirdi. Jygalybeg sypalap-sermeläp gördü-de:

– Oglum, taýyň kem-ä galmandyr, ýöne ýeriň teýinde bir-neme hapalanypdyr. Munuň nogtasyny, eşiklerini sypyryp, ýalaňaçlap, Araz çaýynyň boýuna goýber, oglum... Bir seleňläp, göwnüni açsyn-diýdi.

Görogly:

– Ýagşy, ata! – diýip, hemme eşiklerini sypyryp-ýalaňaçlap, arkasyny sypalap, Araz çaýynyň boýuna goýberdi, emma atasynyň aýdanyna «ýagşy» diýse-de, öz içinden:

Aý, garry bidöwlet, gepiň-ä köpeldýärsiň welin, bir işiň üstünden eltäýmeseň ýagşydyr-diýip, oýlandy. Näme-de bolsa, atasynyň raýyny ýykyp bilmedi. Görogly taýyny goýberip, bir beýik gaýanyň üstüne çykyp, keýp edip, synlap durubersin.

Päh, segsen günläp ýeriň teýinde-tümde bakylan taý akja ýu-murtga ýaly togalanyp, göz açyp-ýumynçaň dokuz aşyrylýar. Taý bir agynap turdy-da, gürrü silkindi. Soň kybla garap, guýrugyny jaýtardyp, temegini asmana tutup, ýüzin salyp ötä gitdi. Görogly hem iki synyny biline çalyň, berdi yzyndan paýyrdyny.

– Aý, Gyrat-ow, men münd-ow-diýip, yzyndan gygyrýar.

Ol seniň gykylygyňa gulak asýarmy, zyk etdirmän gözünden gaýyp boldy gitdi. Görogly hem bir meýdan ylgap, halys ýadady...

Soraglar we ýumuşlar:

1. Görogly kyrk galandary myhman alanlarynda nähili hyzmat edýär?
2. Reýhanarap Gülendamy nädip alyp gidýär?
3. Reýhanaraby näme sebäpli ýirgenýärsiň?
4. Bu bölümlerde kimleriň, haýsy häsiýetlerini haladyň?

-
1. *Jygalybeg dagynyň Üçgümmez dagynda ýaşaýyşlaryny gürrüň edip beriň...*
 2. *Jygalybeg bilen Göroglynyň kiçijik taýdan Gyraty ösdürip ýetişdirişlerini gysgaldyp aýdyp beriň.*

IV

– ...Oglum, Yspyhan-Nisbi jahan diýen ýurtda dört sany ussa barmyşyn, olar bir ok-ýaýy üç ýylda ýasap gutarypdyrlar.

Özünem lagly-jöwherden, altyn-kümüşden, agyr merjenlerden ýasapdyrlar. Ol ussalaryň şerti: şol ýaýy çeken adam bolsa, şol mugt almalymyşyn, çekebilmedigem dört ýüz tümen tylla utdurýanmyşyn diýip eşitdim. Senem indi ýigit ýetipsiň, aňrujy goluňda güýç, biliňde kuwwat bolsa, görkezibermeli çakyň boldy. Şoňa barsaň, aňryňda baryny goýsaň, şol ýaýy çekip alarsyň, oglum-diýip, Jygalybeg ýigit ýeten agtygyna aýtdy.

– Alla ata, ol bir gaýry ýurt ekeni, men olaryň diline düşsem ýagşy-diýip, Görogly geňirgendi...

– Ýok, diline düşersiň, oglum, sorap-idäp mundan bararsyň. Yspyhan galasyna ýetip, kybla derwezesinden girersiň. Bir meýdan ýöreseň, öňüňden bir medrese çykar. Medresäniň işiginden baryp, «Habarlaşar ýaly kişi barmy?» diýip gygyrarsyň. Baýaky kyrk galandaryň başlygy Abdylla galandar şol medresede okap ýatandyr. Iýen duzuny haklajak bolsa, saňa ussalaryň dükanyny tapyp berer-diýip, Jygalybeg agtygyna ýol salgy berdi.

Görogly:

– Haýyr ýagşy, ata-diýip, atasyndan jogap, pata alyp, niredesiň Yspyhan diýip, sürüp gidiberdi.

Ýol uzak, gepiň gysgasy ýagşy. Az ýöräp-köp ýöräp, sürüp Yspyhan şäherine bardy. Şäheriň kybla derwezesinden girip, bir meýdan ýöredi. Öňünde bir medrese peýda boldy, medresäniň işiginden garap:

– Habarlaşar ýaly adam barmy? – diýip gygyrdy. Abdylla galandar daşary çykyp, salam berdi. Görogly muny tanady, salamyn aldy, emma Abdylla galandar muny tanamady. Ol baryp gaýdanda Görogly ýumruk ýalyjak oglandy. Indi atly-ýaragly ýigit bolup gidipdir. Tanamandan soň:

– Haw, ýagşy ýigit, habaryňy ber-diýdi.

– Taňry myhmany bolsaň, han ogul, bu ýeri metjit-medrese, bu ýerde özüňe jaý tapylar-da, atyňa jaý tapylmaz.

Görogly: – Aý, sen-ä tentek galandar ekeniň-ow, men seniň kyrk eşegiňe jaý, ot-ıým tapyp berdim, sen indi şu galanyň içinde ýekeje atyma jaý tapmaýarmyň? – diýenden soň, Galandar:

– Hä, sen kim? – diýip sorady.

– Men Üçgümmez dagyndaky sygyr soýup beren Röwşen-diýip tanadandan soň, galandar ýüwrüp gelip, Göroglyny gujaklap, atdan düşürüp, aýagyny ýere degirmän eltip hüjresinde oturtdy-da:

– Oglum, göwnüň näme islese aýdyber-diýdi.

– Sen gök çay içermiň, gara çay içermiň, gant ezip içermiň, nabat ezip içermiň? Şüle, süzme, palaw, ýahna, çylaw, kebab ýaly naharlardan her gün dokuz dürli tagamy häzir etdi. Üç gün geçip, dördünji gün:

– Hany, oglum, habaryňy ber, ugur haýyrly bolsun-diýdi.

– Galandar, şu galada bir ok-ýaý barmyşyn, şol ok-ýaý üçin geldim-diýip, Görogly haýyr iş bilen gelendigini aýtdy. Ol ýaý galandaryň özüniň ýetik ýaýydy. Galandar oňa belet bolansoň:

– Köp ýagşy, oglum-diýip, ýanynda bar teňňesini hasaplap gördi. Bar puly 400 tümen tylla ýetmedi. Ýene byradarlaryndan, deň-duş, dost-ýarlaryndan karz-kowal alyp, 400 tümen tyllany jemläp, kisä salyp ugrady.

– Bilip bolmaz, bardy-geldi, oylan çekip bilmese, puluny öz ýanyndan bereýin-diýip, galandar öz içinden oýlandy-da, Göroglyny ussalaryň dükanyna alyp bardy.

Ussalar:

– Ahaý, Abdylla galandar, bu oylan näme? – diýip soradylar. Abdylla galandaram:

– Hawa, ussalar, bu bir tanyş oylanym, şul gala ýarag diýip gelipdir, onsoň siziň dükanyňyza alyp gaýtdym-diýdi.

Päh, ussalaryň dükanam özüňize belli. «Ussa aga, bejere-wer» diýip, getirilip goýlan ok-ýaý köp... «Ine, halanyny alaýsyn» diýip, bir topar ok-ýaýy küdeläp, öňüne süýşüribdiler.

Görogly bulary agtar-düňder edip gördi. Birini bu ýana zyňdy, birini o ýaňa zyňdy, emma göwnündäki ok-ýaýyň hiç haýsy çyk-mady. Ahyr Görogly:

– Tapyp berseňiz-ä, düzüwrägini tapyp beriň. Men bular bilen pozzam oýnajak däl ahryryn-diýdi.

Ussalaryň halypasy:

– Oglan, seniň demiň ýaman şah görüňär-le, häli bir ok-ýaý bar, çykaryp getirip goýsak, seniň ýaly oglan teýinden gala-da bilmez-diýip, Görogla göwnüniň ýetmeýändigini duýdurdy, emma Görogly ussabaşynyň göwniýetmezçilik edenine oglanlyk edip, gatyrganyp durmady-da:

– Haý, ussa aga, «güýji ýetmez göre galar» diýenleridir, her zat-da bolsa getiriň, bir görüp galaly-diýdi. Munuň ýerbe-ýer, jaýma-jaý ugruny tapyp, sugşuryp, salykatly gepleýşine ussalar täsin galdylar.

– Munuň gepinde-sözünde-hä bimamla zat ýok, goý, höwes etse görsün, güýjüni synasyn, ýüreginde arman galmasyndiýşenlerinden soň, ussalaryň halypasy şagirtleriniň birine: – Şol ok-ýaýy alyp çyk! – diýip gygyrdy.

Şagirtleri şol ady belli ok-ýaýy bir hüjreden alyp çykdy. Dokuz gat teletinden gaby bar, ýeke-ýekeden gaplaryny çykaryp goýdy. Lagly-jöwherden bina bolan ok-ýaý hüjräň içine ýalkym salyp ýatyr. Göroglynyň sussy basyljak ýaly boldy, ýene atasynyň:

– Oglum, hiç ýerde gorkup, aljyrap, özüňi ýitiriji bolmagyndiýen sözi ýadyna düşüp, özüni tiz dürsedi. Ýaýy aldy-da, şatyrdadyp çekiberdi. Ýaýyň iki başy eplenip, bir-birine ýetip tapyşyp gelýär. Töweregindäkiler:

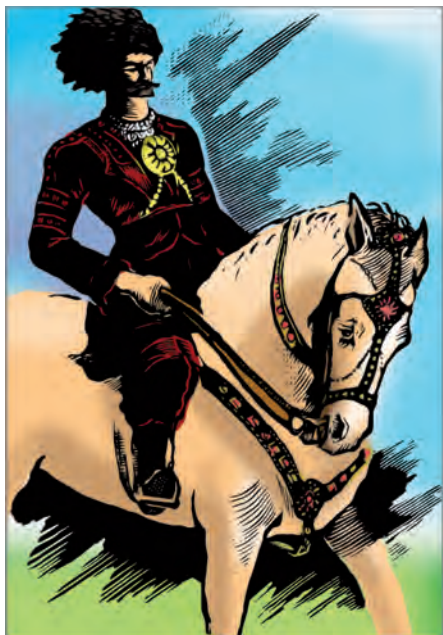
– Haý-haý oglan, güýjüň zor ekeni, ýaýy syndyryp barýarsyň, taşlaweri bäri! – diýdiler.

– Ussalar, «Är lebzinden, koý bogazdan» diýenleri... «Muny çeken adam bolsa, bir pul bermän alýarmyşyn» diýip eşidip geldik, muny çekdik, indi muny bize berersiňiz-diýip, Görogly ussalaryň ýüzüne seretdi.

Aý ýog-a, birneme gol muzdumyzy bermeseň, biz ony bermeyäs-diýdi.

– Şert diýeniň şert bolar ahyry! Ynha, bermeseň-diýip, Görogly ýaýy gezäberdi.

– Haý, oglan, dälüşgenlik, bälçiklik gylygyňy goý. Dogry, muny çekdiň welin, mundan başga ýene bir şertimiz bar. Sen munuň okuny ýedi pilden geçirmelisiň, onsoň bu ýaý seniňki bolar-diýip, ussabaşy aýtdy.

Görogly:

— Köp ýagşy, ol şertiňizem bitireli-diýdi.

Şunluk bilen köçä çykyp, ýedi pili hatara düzüp goýdular. Görogly keýmir oky ýaýa dolduryp, ýedi pili gabatlap, ras atyp goýberdi. Ol dogry ýedi piliň içinden parran geçip ötägitdi. Baryp galanyň demir derwezesine urdy. Piller bir gapdalyna agyp ýykyldy.

— Haý oglan, özüň ýaş bolsaňda, gujur-gaýratyň zor ekeni, bar, ýaýy saňa bagyş etdik-diýdiler.

— ...Ýok, galandar, wadamyz wada, şertimiz şertdir, çeken adam bolsa, bir pul alman, mugt berjek-

diris-diýip, wadalaryna pugtadyklaryny aýtdylar... Görogly ýaýy alyp, ussalar bilen, haýyrlaşyp, hoşlaşyp gaýdyberdi. Köçe bilen gelýärkä:

— Oglum, seni ýene bir ýere elteýin-diýip, galandar ýene bir ussahana getirdi.

Dükanyň içine seretseler, ynha hüjräniň bir burçunda bir ýaşyl naýza dur. Göroglynyň gözi şol naýzadan aýrylanok. Ussabaşy:

— Eý, Abdylla sopy, bu nähili oglan? — diýip sorady.

— Hawa, ussa aga, bu bir tanyş oglanym. Şu gala ýarag diýip gelipdir. Senden şu naýzany diläp, alyp bermäge geldim, näme alsan al-da, naýzany şul oglana ber, ussa aga-diýdi...

Görogly ýüwrüp baryp naýzany aldy. Çykyberjek bolanda, ussa:

— Aý, Abdylla sopy, munça bolanyňa görä, goý, bu oglan indi ýarag şaýyny tutup gitsin. Munuň ýüreginde arman galmasyn-diýip, ýene bir hüjrä girip, bir bukjany goltuklap getirdi.

Bu bukjany açyp görseler, onuň içi doly: altyn ýakaly sowut, galkan, düýrme gylyç, şeşmer aýpalta, tylla desseli gazma we

başga şuňa meňzeş ýaraglar: – tamamy batyrlaryň göterýän ýaraglary ekeni. Görogly bulary görüp, ajyganyňy-da suwsanyňy-da unutdy:

– Bularyň hiç birindenem geçer ýaly däl, hemmesem häli-şindi gerek boljak ýaraglar-diýip, içini gepledip durka, Abdylla galandar ussa bilen ylalaşyp, pullaryny töläp, bularyň hemmesini öz ýanyna geçirip, goltuklap çykyberdi. Görogly hem naýzasyny süýräp gaýdyberdi. Aý, gepiň gysgasy, Yspyhanda Göroglynyň ýarag-şaýyny tutan şu galandar boldy.

Görogly Abdylla galandaryň öýünde üç-dört gün bolandan soň:

– Jogap berseň-ä, men indi gaýdaýyn-diýip, Abdylla galandardan rugsat sorady...

Galandar Görogly bilen hoşlaşyp, hoşal bolup, yzyna dolanyp gaýtdy. Görogly hem basdy ata gamçyny. Bir menzil ýoly bir basyp, iki menzil ýoly iki basyp, sürüp atasynyň çertegine geldi. Atyny baglap, atasynyň ýanyna girdi. Atasy bilen amanlyk-saglyk soraşdy:

– Oglum, sag-aman geldiňmi?

– Geldim, ata.

– Hany, nämeler getirdiň, oglum, bir göreýin. – Ine, meniň getiren zatlarym, ata-diýip, getiren zatlarynyň baryny atasynyň öňünde goýdy.

Jygalybeg olaryň hemmesini ýeke-ýekeden sypap, sermäp bu ýanyna geçirdi. Agtygynyň getiren zatlaryndan göwni bitip, wagty hoş bolup, depesi asmana ýeten dek begendi...

– Aý, oglum, Çandybile barsaň, meniň Genjim diýen oglum bardyr. Habypbeg diýen hem bir doganoglanym bolmalydyr. Sen bärden baraňda, Habypbegiňkini sorap-idäp, şonka baryp düş-de, hal-ahwal soraş. Ýurduň ýagdaýyny bil. Öz il-ulsumyzy barla, oglum. Habypbegem saňa elinden gelen kömegi eder. Indi seniň aýaga galar wagtyň boldy, oglum-diýip, Jygalybeg agtygyna garap, il-ulus, dost-duşman hakda tymsal getirip, bäs keleme söz aýdar gerek.

Gör-bak näme diýýär:

Ýalňyz balam, algyn pendim,
Ýurduň terk ediji bolma.
Özüňden gaýry namardyň
Minnetin çekiji bolma.

Gyraty besle jul bile,
Oturşgyn ähli il bile,
Ölinçäň bedasyň bile,
Mähriban bolujy bolma.

Ýaşulular geňeş etse,
Ýagşy-ýamana göz ýetse,
Il-halkyň bir iş tutsa,
Sen ondan galyjy bolma.

Tagam berseň, bergin aja,
Daýangyn egri gylyja,
Emma duran gury agaja,
Nähak gan çalyjy bolma.

Şat bol, il-halkyň göreňde,
Sözün al, geňeş berende,
Bir garyp aglap duranda,
Ýanynda gülüji bolma.

Jygalybeg, öwüş-öwüş,
Myhman gelse, etgin söwüş,
Döwüşseň, mert bilen döwüş,
Namardy kowujy bolma.

Jygalybeg sözünü tamam etdi.

Görogly garry atasynyň eden öwüt-nesihatyny ýagşy diňläp,
ony ýüreginde berk belledi-de:

– Bolýar, ata, men ertir ir bilen gideýin-diýdi. Soň dynjyny alyp, atasyndan rugsat diläp, niredesiň Çardagly Çandybil diýip sürüp gidiberdi. Bardy türkmen sährasyna, ilatyň ileri çetinden. Bir mahaldan gözüne bir topar gara öý göründi. Görogly Gyraty sürüp, sorap-idäp Habypbegiň gapysyna baryp:

– Habarlaşar ýaly adam barmy? – diýip seslendi.

Habyp agasy daşaryk çykdy. Aga-ini salamlaşyp görüşdi. Olam ony tananok, bu-da muny tananok. Habypbeg:

– Haw, ýagşy ýigit, ugur haýyrly bolsun. Nireden gelip, nirä barýarsyň. Haýsy bagyň gülüsiň, haýsy çemeniň bilbilisiň. Düşseňiz-ä at tutjak, düşmeseňiz-de habaryňyzy berip duruň-diýdi.

Görogly şol ýerde jylawy eýeriň gaşyna taşlap, arkasyndan sazy kakyp alyp, Habypbege garap: «Men häli agam haýsy, ilim haýsy bilebilmedim» diýip, baş keleme söz aýdar gerek:

Aga jan, arzymy aýdaýyn saňa,
Ilim haýsy ýanda, bilebilmedim,
Tä ölünçäň gullugyňda bolaýyn,
Ýolum haýsy ýanda, bilebilmedim.

Pirim Aly şerap berip gandyrdy,
Babam Jygalybeg salam gönderdi,
– Habyp agaň bardyr-diýip iberdi,
Agam haýsy ýanda, bilebilmedim.

At-owazam bu jahany tutmaga,
Göwün telwas eder ile ýetmäge,
Ganym görsem, keýmir okum atmaga,
Ganym haýsy ýanda, bilebilmedim.

Bilsem, baryp belent dagdan öter men,
Arym alyp, maksadyma ýeter men,
Il-halk üçin keýmir okum atar men,
Ganym haýsy ýanda, bilebilmedim.

Görogly, atadan bolup men ýeke,
Çandybil dagyna çykyp men berke,
Ölinçä ynansam il-ulus, halka,
Ilim haýsy ýanda, bilebilmedim.

Görogly sözüni tamam edenden soň, Habyp:

– Haw, ýagşy ýigit, Jygalybeg diýýärsiň, Görogly diýýärsiň,
men seniň sözüňe düşemok. Sen maňa habaryňy dilden beýan
et, sen kim bolarsyň? – diýip sorady. Görogly:

– Men Adybeg soltanyň ogy, Jygalybegiň agtygydyryn-diý-
di...

– Baýaky Röwşenmi sen?

– Edil şonuň özi men-diýen badyna, Habypbeg ylgap ge-
lip gujaklap, atdan alyp, aýagyny ýere degirmän göterip, garyp
çatmasynyň töründe oturtdy.

– Eý Rõwşen jan, asmandan indiňmi ýa ýerden çykdyňmy? Biz eşidip ýördük: Hünkar patyşa dördüsinem diri ýere gömüpdir diýip.

– Ýok, Habyp aga, Hünkar patyşa diňe agamy öldürdi. Atamyňam gözünü oýdy. Ondan gaçyp çykyp, Üçgümmez da-gyna geldik, şu wagt şol ýerde çertek dikip, mesgen tutup otyrys. Atam – Habyp agaň gelip bizi göçürip äkitsin diýdi! – diýip, Görogly başdan geçirenleriniň hemmesini bir-bir aýdyp berdi.

Habyp beg:

– Köp ýagşy, oglum, sen bu ýerde boluber bakaly-diýip, Genjimiň düýelerinden baş-alty ineri howutlap, başyny idip, Jygalybegiň ýanyna gidiberdi. Agasynyň ýanyna baryp, aman-lyk-esenlik soraşyp, baran gününüň agşamsy ol ýerde galdy. Jygalybeg pakryň näme goş-köteli bar. Ertesi Habyp beg ony çatma-patmasy bilen göçürip alyp gaýdyberdi. Jygalybeg hem gelip ýurduna gowşup, mesgen tutup bolubersin.

Bir aý, kyrk gün bolanlaryndan soň Çandybiliň ilaty bir märekede maslahat etdi:

– Haw, adamlar, Adybeg öleli bäri, Jygalybeg gideli bäri, ýur-dumyz, baştutansyz galdy, munuň belli eýesi bolmady, ynha, Görogly gerçek goç ýigit bolup ýetişip gelipdir, ol indi derdimize ýarajak. Şuny ýurda han götereliň-diýişdiler.

– Ozal kakasam ilata handy, kakasynyň ornunda goýalyň-diýip, kakasynyň ornunda goýup, Göroglyny ilata han etdiler:

– Han bolan adama genji-hazyna, döwlet gerekdir-diýip, ilat maldan, puldan, galladan getirip berýär.

– Han bolan adama nöker gerekdir-diýip, muňa nöker jem-läp berýärler. Garaz nätjek, şeýde-şeýde, munuň şaýyny tutup, gerek-ýarak zatlarynyň baryny alyp berdiler...

MAZMUNY

Kitap – bilimleriň çeşmesidir	3
-------------------------------------	---

I. Halk döredijili

Halk döredijiligi barada düşünje.....	5
Aýdymlar	6
Nakyllar	8
Göroglynyň döreýşi	9
Edebiýat ylmy: Epos barada düşünje	33

II. Nusgawy edebiýat

Magtymguly Pyragy. «Baş üstüne», «Görüm görülmegen ýerde», «Delalat ýagşy»	34
«Magtymguly» (M. Kösäýew)	39
Gurbandurdy Zelili. «Ýagşydyr», «Diýmek biläni»	43
Seýitnazar Seýdi. «Dönmenem begler», «Sen çölüň»	48
Mollanepes. «Ner gezgin», «Aňsa»	52

III. XX asyr edebiýaty

Nurmyrat Saryhanow. «Kitap»	55
Berdi Kerbabaýew. «Myraly»	78
Ata Gowşudow. «Dordepel»	90
Nurberdi Pomma «Watanyň», «Öýümiziň bilbili»	117
Ata Köpekmergen. «Ilden öwredim», Şorta sözler.....	120
Baýram şahyr. «Şaglap iner bürgütleri»	127
Durdy Gylyç. «Jykyryň»	129
Ata Salyh. «Ýolbars we Tilki»	134

IV. Doganlyk halklaryň edebiýaty

Alyşir Nowaýy. Rubagylar	139
Gafur Gulam. «Meniň ogruja oglum»	146
Berdimyrat Berdak. «Balam», «Ýagşyrak»	153

T. Kaýypbergenow. «Sag bol, mugallym»	158
Ä. Şamyradow. «Howandarlyk»	163
Y. Ýusupow. «Doganlyk»	165
A. Aripow	167

V. Dünýä edebiýaty

A.S. Puşkin. Balykçy we balyjak hakynda erteki	174
I.A. Krylow. «Garga bilen Tilki», «Möjek bilen Guzy»	183
Antuan de Sten-Ekzyuperi. «Kiçijik şazada»	189
Nodar Dumbadze. «Hellados»	196

VI. Synpdan daşary okuw

Göroglynyň döreýşi (Gysgaldylyp alyndy)	204
---	-----

Razakova, Kumush.

R36 Adabiyot: umumiy o'rta ta'lim maktablarining 5-sinfi uchun darslik/K. Razakova, G. Velbegov. – T.: O'zbekiston, 2020. – 224 b.

I. Velbegov, Gurbanberdi.

ISBN 978-9943-01-741-2

UO'K 821.512.121-3+37.882

KBK 83.3(0)

O'quv nashri

Kumush Razakova, Gurbanberdi Velbegov

ADABIYOT

5-sinf uchun darslik

(Turkman tilida)

Uchinchi nashri

Redaktor *K. Hallyyew*

Sahabyñ suratçysy *R. Malikow*

Çeper redaktor *H. Kutlukow*

Teh. redaktor *T. Haritonowa*

Kiçi redaktor *M. Salimowa*

Korrektor *K. Hallyyew*

Kompýuter wýorstkaçysy *K. Goldobina*

Neşir lisenziýasy AI № 158, 14.08.2009.

2020-nji ýylyň 7-nji iýulynda çap etmäge rugsat edildi. Ölçeği 70×90^{1/16}.

Ofset kagyzy. Ofset usulynda çap edildi. «Arial» garniturası. Kegli 12,65, 10,4.

Şertli neşir listi 16,38. Neşir listi 10,71. 1075 nusgada çap edildi.

Sargyt № 20-279.

«O'zbekiston» neşirýat-çaphana döredijilik öyünde çap edildi.

100011, Daşkent, Nowaýy köçesi, 30.

Telefon: (371) 244-87-55, 244-87-20.

Faks: (371) 244-37-81, 244-38-10.

e-mail: iptduzbekistan@iptd-uzbekistan.uz

www.iptd-uzbekistan.uz

Ulanmaga berlen dersligiň ýagdaýyny görkezýän jedwel

	Okuwçynyň ady, familiýasy	Okuw ýyly	Dersligi alan wagtyndaky ýagdaýy	Synp ýolbaş- çysynyň goly	Dersligi tabşyrandaky ýagdaýy	Synp ýolbaşçy- synyň goly
1						
2						
3						
4						
5						
6						

**Derslik ulanmaga berlip, okuw ýylynyň ahyrynda gaýtaryp alnanda
ýokarky jedwel synp ýolbaşçysy tarapyndan aşakdaky bahalamak
tertibine esasanyp doldurylýar:**

Täze	Dersligiň ilkinji gezek peýdalanmaga berlendäki ýagdaýy.
Ýagşy	Jilti gowy, dersligiň esasy böleginden bölünmedik. Ähli sahypalary bar, ýyrtylmadyk, sahypalarynda ýazgylar we çyzgylar ýok.
Kanagat- lanarly	Jilti ýenjilen, kä ýerleri çyzylan, gyalary gädilen, dersligiň esasy böleginden bölek ýerleri bar, peýdalanyjy tarapyndan kanagatlanarly derejede abatlanypdyr. Goparlan sahypalary ýelimlenen, käbir sahypalary çyzylan.
Kanagat- lanarsyz	Jilti çyzylan, ýrtyk, esasy böleginden aýrylan, ýyrtylan ýeri düşüp galan, kanagatlanarsyz derejede abatlanan. Sahypalary ýyrtylan, listleri ýetişmeýär, çyzyp taşlanan. Dersligi gaýtadan dikeldip bolmaýar.

Razakova, Kumush.

R36 Adabiyot: umumiy o'rta ta'lim maktablarining 5-sinfi uchun darslik/K. Razakova, G. Velbegov. – T.: O'zbekiston, 2020. – 224 b.

I. Velbegov, Gurbanberdi.

ISBN 978-9943-01-741-2

UO'K 821.512.121-3+37.882

KBK 83.3(0)

O'quv nashri

Kumush Razakova, Gurbanberdi Velbegov

ADABIYOT

5-sinf uchun darslik

(Turkman tilida)

Uchinchi nashri

Redaktor *K. Hallyyew*

Sahabyñ suratçysy *R. Malikow*

Çeper redaktor *H. Kutlukow*

Teh. redaktor *T. Haritonowa*

Kiçi redaktor *M. Salimowa*

Korrektor *K. Hallyyew*

Kompýuter wýorstkaçysy *K. Goldobina*

Neşir lisenziýasy AI № 158, 14.08.2009.

2020-nji ýylyň 7-nji iýulynda çap etmäge rugsat edildi. Ölçeği 70×90^{1/16}.
Ofset kagyzy. Ofset usulynda çap edildi. «Arial» garniturası. Kegli 12,65, 10,4.
Şertli neşir listi 16,38. Neşir listi 10,71. 133 nusgada çap edildi.
Sargyt № 20-280.

«O'zbekiston» neşirýat-çaphana döredijilik öýünde çap edildi.
100011, Daşkent, Nowaýy köçesi, 30.

Telefon: (371) 244-87-55, 244-87-20.

Faks: (371) 244-37-81, 244-38-10.

e-mail: iptduzbekistan@iptd-uzbekistan.uz

www.iptd-uzbekistan.uz